

LUJO MARGETIĆ

KONSTANTIN PORFIROGENET I VRIJEME DOLASKA HRVATA*

I. UVOD. OSNOVNI SADRŽAJ GLAVA 29. DO 32. DE ADM. IMP.

Malo je koje pitanje iz naše povijesti izazvalo takvo zanimanje i toliki broj znanstvenih radova kao što je to slučaj s pitanjem dolaska Hrvata u naše krajeve. Već se i strogo specijalizirani stručnjak teško snalazi u golemu broju objavljenih djela i zastupanih stajališta, to više što se tim pitanjem bave ne samo povjesnici slavenske prošlosti već i bizantolozi i drugi, a sve značajniji udio u istraživanjima imaju i arheolozi, lingvisti itd. Premda nema sumnje da su postignuti izvanredno važni rezultati i da je pitanje osvijetljavano s raznih novih, često neočekivanih gledišta, ipak nema sumnje da je Zástěrová bila u pravu kad je 1956. god. ustvrdila da »problematika dolaska Hrvata i Srba na Balkanu nije do danas u punom opsegu definitivno riješena i da još treba osvijetliti niz nejasnih pitanja.«¹ U ovome našem radu pokušat ćemo, sa svoje strane, dati prilog unapređivanju spoznaje o dolasku Hrvata u prvom redu u svjetlu izvještaja Konstantina Porfirogeneta i njegova anonimna nastavljača što se nalaze u glavama 29, 30. i 31. djela nazvanog *De administrando imperio*.²

* Na temelju ocjene prof. dr. Mate Suića, izvanrednog člana Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Razred za društvene znanosti Jugoslavenske akademije, u sjednici od 2. II 1977. donio je zaključak da se ovaj rad Luje Margetića tiska u jednoj od edicija Jugoslavenske akademije ali tako da uz rad bude tiskana i ocjena prof. dr. Mate Suića. Na temelju tog zaključka Uredništvo *Zbornika* uvrstilo je Margetićev rad u ovaj broj u nadi da bi to mogao biti doprinos razjašnjenju ove problematike i podsticaj za dalje rasprave. Iz ocjene prof. Suića izostavljen je onaj dio u kome je opisan sadržaj Margetićeva rada.

¹ B. Zástěrová, *Hlavní problémy z počátku dějin slovanských národů, Vznik a počátky Slovanů I*, 1956, 43.

² U razmatranje je uzeto izdanje teksta: Gy. Moravcsik-R. J. H. Jenkins, *Constantine Porphyrogenitus, De administrando imperio*, Budapest 1949, 122–165 (dalje: Moravcsik), Starije izdanje I: Bekkera, *Constantinus Por-*

Smatramo da su Hauptmannova istraživanja glava 29, 30, 31. De adm. imp.³ otvorila novo poglavlje u proučavanju dolaska Hrvata i Srba i da su nakon Hauptmanna kudikamo najuspješniji rezultati što ih je postigao Grafenauer.⁴ Zato će naše analize krenuti od Hauptmannovih i Grafenauerovih analiza i rezultata, ali ćemo po potrebi uzeti u obzir i važnija stajališta drugih znanstvenika, bez pretenzije na potpunost koja je gotovo neostvariva, a vjerojatno nepotrebna⁵.

Da bi se moglo lakše pratiti naše izlaganje u vezi s glavom 29. do 31. De adm. imp. potrebno je prethodno prikazati sadržaj tih glava, dakako sa stajališta problematike dolaska Hrvata u užem smislu. Prema tome, sadržaj dijelova tih glava što se ne odnosi na problematiku što je u ovom radu proučavamo dat ćemo sasvim skraćeno, dok ćemo, s druge strane, tekst što se odnosi na našu užu problematiku dati iscrpno, a po potrebi i u izvornom obliku. U ovom radu osvrnut ćemo se i na probleme selidbe Srba. Zbog toga ćemo dati i pregled sadržaja glave 32. De adm. imp.

Glava 29. (Moravcsik, 122—138)

1.⁶ O slavensko-avarskom osvajanju Dalmacije (1—53). Dioklecijan je naselio Dalmaciju obiteljima iz Rima, utemeljio Split i tamo sagradio palaču. On je utemeljio i grad Diokleju. Dalmacija se pro-

phyrogenitus De thematibus et De administrando imperio, Bonnae 1840, 125—164, u Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae služilo je kao osnova za izdanje F. Račkoga, Documenta historiae Croatiae periodum antiquam illustrantia (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, dalje: MSHSM, VII), Zagreb 1877, 264 i d. (dalje: Rački, Doc.)

³ U obzir dolaze u prvom redu Lj. Hauptmann, Dolazak Hrvata, Zbornik kralja Tomislava 1925, 86—127 (najprije objavljeno na slovenskom jeziku: Prihod Hrvatov, Buličev zbornik 1924, 515—545) i Konstantin Porfirogenit o porijeklu stanovništva dubrovačkog zaleda, Rešetarev zbornik 1931, 17—24.

⁴ U obzir dolaze u prvom redu B. Grafenauer, Nekaj vprašanj iz dobe naseljevanja južnih Slovanov, Zgodovinski časopis (dalje ZC) IV, 1950, 23—126; Novejša literatura o Samu in njeni problemi, ZC IV, 1950, 151—169; Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta o doseljenju Hrvata, Historijski zbornik (dalje: HZ), V, 1952, 1—56; Kronološka vprašanja selitve Južnih Slovanov ob podatki spisa Miracula S. Demetri, Zbornik Fil. fak. II, Ljubljana 1955, 40—45.

⁵ Pregled najvažnijih stajališta o ključnim pitanjima: F. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, 1925, 236—265; G. Labuda, Pierwsze państwo slowiańskie, Państwo Samona, Poznań 1949, 200—262, Zástěrová, Hlavní problémy..., 34—47; B. Ferjančić, Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije II, Beograd 1959; F. Dvornik u R. J. H. Jenkins, Constantine Porphyrogenitus, De administrando imperio, vol. II—Commentary, London 1962, 94—142. (dalje: Commentary)

⁶ Glave 29. i 31. razdijelili smo na odsjeke koji u izvornom tekstu započinju s *ὅτι*, odnosno u jednom slučaju, najme prikazu borbe Bazilija I. sa Saracenima oko Dubrovnika i Barija s *ιστοῦ ὅτι*. Takva je dioba dakle u skladu s pisanjem Konstantina Porfirogeneta i njegovim shvaćanjem konstrukcije čitave glave, a redovito upućuje na okolnost da je odsjek koji započinje s *ὅτι* cjelina uzeta iz jednog izvora.

tezala od Dunava koji su Romani jednom prilikom prešli i na svoje iznenađenje našli nenaoružane Slavene, nazvane i Avarima, pa su ih zarobili. Romani otada šalju svakog Uskrsa pograničnu stražu iz Salone preko Klisa do Dunava. Slaveni i Avari nakon mnogo godina navale na romanske graničare, svladaju ih, uzmu njihove vojničke znakove, prijeđu Klis i osvoje Salonu, a nakon toga postepeno tjeraju Romane iz njihovih posjeda. Romani se povlače u gradiće i otoke bizantske Dalmacije gdje do danas žive.

2. O samostalnosti dalmatinskih gradova i naroda (54—88). Gradovi bizantske Dalmacije postali su nezavisni od Bizanta, osobito od vremena cara Mihajla Mucavca, a isto tako i tamošnji narodi: Hrvati, Srbi, Zahumljani, Travunjani, Konavljani, Dukljani i Neretvani koji su za vladare imali župane i koji nisu bili kršteni. Ti narodi, najvećim dijelom nekršteni, prihvatili su od Bazilija I. krštenje, bizantsku vlast i vladare iz narodnih dinastija.

3. Borba Bazilija I. sa Saracenima oko Dubrovnika i Barija (89—216)

4. Opis Dubrovnika (217—236)

5. Opis Splita (237—257)

6. Opis Trogira (258—262)

7. Opis Kotora (263—271)

8. Opis Zadra (272—284)

9. Opis otoka (285—295)

Glava 30. (Moravcsik 138—146)

(1—61) Osvajanje Dalmacije. Pisac obećava da će prikazati kako su Slaveni osvojili Dalmaciju (ὅπως ἐλήφθη παρὰ τῶν Σκλαβικῶν ἐθνῶν), ali ističe da će najprije opisati njezin položaj. Dalmacija se nekoć protezala od Drača do istarskog gorja i Dunava. Dioklecijan je sagradio Split i Salonu, koja je bila glavni grad Dalmacije i iz koje je svake godine tisuću pograničnih konjanika sabranih iz ostalih dalmatinskih gradova polazilo do Dunava na stražu prema Avarima. Jednom prilikom romanski graničari prijeđu Dunav i zarobe neke avarske žene i djecu. Iduće godine Romani ponovno prijeđu Dunav, ali ih Avari svladaju, od zarobljenika saznaju o prilikama u Dalmaciji, preobuku se u Romane, na Uskrs krenu na Salonu i osvoje je na prijevaru, a nakon toga i svu Dalmaciju te se tamo nasele. Održali su se jedino primorski gradići.

(61—63) O pradomovini Hrvata. U to vrijeme prebivali su Hrvati s one strane Bavorske, gdje su sada Bijeli Hrvati (Οἱ δὲ Χρῶβατοι κατάκουν τηνικαῦτα ἐκεῖθεν Βαγιβαρείας, ἔνθα εἰσὶν ἀρτίως οἱ Βελοχρῶβατοι).

(63—71) Dolazak Hrvata. Jedna obitelj odvojila se od njih, i to petero braće, Klukas, Lobelos, Kozencis, Muhlo, Hrobat i dvije sestre, Tuga i Buga i sa svojim narodom došla u Dalmaciju i našla Avare u posjedu te zemlje. Nakon što su se izvjesni broj godina borili, pobjede Hrvati te neke od Avara poubijaju, a ostale prisile na pokornost (Ἐπί τινάς οὖν χρόνους πολεμοῦντες ἀλλήλους, ὑπερίσχυσαν οἱ Χρῳβάτοι, καὶ τοὺς μὲν τῶν Ἀβάρων κατέσφαξαν, τοὺς δὲ λοιποὺς ὑποταγῆναι κατηνάγκασαν).

Otada, dakle, tom zemljom vladaju Hrvati i još su sada u Hrvatskoj neki od Avara i poznaje se da su Avari (καὶ εἰσὶν ἀκμὴν ἐν Χρῳβατία ἐκ (τοῦς) τῶν Ἀβάρων καὶ γινώσκονται Ἀβαρεὺς ὄντες).

(71—75) O Hrvatima u pradomovini. Ostali Hrvati ostali su prema Franačkoj i nazivaju se Belohrovati, tj. Bijeli Hrvati i imaju vlastita vladara; podređeni su Otonu, velikom kralju Franačke, tj. Saksonije, nekršteni su te se žene i prijateljuju s Mađarima. (Οἱ δὲ λοιποὶ Χρῳβάτοι ἔμειναν πρὸς Φραγγίαν, καὶ λέγονται ἀπῆρως Βελοχρῳβάτοι, ἤγουν ἄσπροι Χρῳβάτοι, ἔχοντες ἴδιον ἄρχοντα ὑπόκεινται δὲ Ὄττω, τῷ μεγάλῳ ῥηγὶ Φραγγίας, τῆς καὶ Σαξίας, καὶ ἀβάπτιστοι τυχανουσιν, συμπεμφερίας μετὰ τοὺς Τοῦρκους καὶ ἀγάπας ἔχοντες).

(75—78) Osvajanje Ilirika i Panonije. Od Hrvata što su došli u Dalmaciju odvoji se neki dio i zavlada Ilirikom i Panonijom; i oni su imali samostalnog vladara koji šalje poslanstva, a iz prijateljstva samo vladaru Hrvatske (Ἀπὸ δὲ τῶν Χρῳβάτων, τῶν ἐλθόντων ἐν Δελματία, διεχωρίσθη μέρος τι, καὶ ἐκράτησεν τὸ Ἰλλυρικὸν καὶ τὴν Παννονίαν· εἶχον δὲ καὶ αὐτοὶ ἄρχοντα αὐτεξούσιον, διαπεμπόμενον καὶ μόνον πρὸς τὸν ἄρχοντα Χρῳβατίας κατὰ φιλίαν).

(78—87) Oslobođenje Hrvata od Franaka. Izvjesni su broj godina također i Hrvati u Dalmaciji bili podređeni Francima, kao što su bili prije u svojoj zemlji (Μέχρι δὲ χρόνων τινῶν ὑπετάσσοντο καὶ οἱ ἐν Δελματία ὄντες Χρῳβάτοι τοῖς Φράγγοις, καθὼς καὶ πρότερον ἐν τῇ χῳρᾷ αὐτῶν), ali su ih Franci mučili i ubijali djecu. Hrvati dižu ustanak i ubijaju svoje vođe postavljene od Franaka. Franci ih pokušavaju sedam godina nadvladati, ali Hrvati pobjeđuju i ubijaju franačkog vođu Kocila.

(87—90) Krštenje Hrvata. Samostalni Hrvati traže krštenje iz Rima u vrijeme svoga vladara Porina.

(90—94) Imena jedanaest hrvatskih županija.

(94—119) Opis Sklavinija unutar granica Dalmacije: Duklje, Travunije, Zahumlja, Paganije, Hrvatske, Srbije.

(119—142) O tributu što ga dalmatinski gradovi plaćaju Slavenima.

Glava 31. (Moravcsik 146—152)

1. Pradomovina i dolazak Hrvata (1—25). Hrvati što sada stanuju u krajevima Dalmacije potječu od nekrštenih Hrvata, nazivanih također Bijelim, koji prebivaju s one strane Mađarske i blizu Franačke, a susjedi su im Slaveni, nekršteni Srbi ("Οτι οί Χρωβάτοι, οί εις τὰ τῆς Δελματίας νῦν κατοικοῦντες μέρη, ἀπό τῶν ἀβαπτιστῶν Χρωβάτων, τῶν καί ἀσπρων ἐπονομαζομένων, κατάγονται, οἵτινες Τουρκίας μὲν ἐκεῖθεν, Φραγγίας δὲ πλησίον κατοικοῦσι καί συνοροῦσι Σκλάβοις, τοῖς ἀβαπτιστοῖς Σέρβοις).

Etimologija imena Hrvat. — Hrvati su došli u Herakliju, romejskom caru, kao pobjegari, i to prije nego što su Srbi prebjegli caru Herakliju, u vrijeme kad su Avari vodili borbe i odanle potjerali Romane, pa je tako Dalmacija postala pustom. Po nalogu cara Heraklija Hrvati zametnu boj i potjeraju iz Dalmacije Avare te se po naređenju cara Heraklija smjeste u toj zemlji Avara, u kojoj sada prebivaju. Hrvati su imali u to doba Porgina oca za vladara. Car Heraklije uputio je i poslao iz Rima svećenike, učinio od njih nadbiskupa i biskupe i svećenike i đakone te pokrstio Hrvate. U to doba imali su Hrvati za vladara Porgu.

2. O zemlji Hrvata (26—30). Nekoć je hrvatska zemlja pripadala rimskom caru pa su čak i sačuvane neke zgrade u Salonu blizu Splita.

3. O miroljubivosti Hrvata (31—57). Hrvate je krstio rimski papa za Heraklija. Hrvati su papi obećali vjernost i da će voditi samo obrambene ratove. Nakon mnogo godina u vrijeme vladara Trpimira, oca vladara Krešimira, došao je među Hrvate iz Franačke, što se nalazi između Venecije i Hrvatske, neki pobožni čovjek Martin, čudotvorac, kojem su Hrvati obnovili obećanja dana papi. Zato hrvatska flota ne ratuje izvan Hrvatske, već se bavi trgovinom po Jadranskom moru.

4. O vladaru Hrvatske (58—67). On je još od Heraklija podložan Bizantu, a nikada nije bio podložan Bugarskoj i plaćao joj tribut.

5. Imena gradova u Hrvatskoj (68—70).

6. i 7. O nekadašnjoj i sadašnjoj vojnoj snazi Hrvatske (71—82).

8. O Bijeloj Hrvatskoj (83—91). Još je nekrštena. Susjedi su Srbi. ("Οτι ἡ μεγάλη Χρωβατία, ἡ καί ἀσπρη ἐπονομαζομένη, ἀβαπτιστος τυγχάνει μέχρι τῆς σήμερον, καθὼς καί οἱ πλησιάζοντες αὐτὴν Σέρβοι). Ima manju vojsku od krštene Hrvatske, a pljačkaju je Franci, Mađari i Pečenezi. Udaljen je trideset dana od mora koje se zove tamno.

Glava 32 (Moravcsik 152—160)

1. (1—70) O pradomovini Srba. Potječu od nekrštenih Srba koji prebivaju s onu stranu Mađarske u zemlji Boiki, u susjedstvu Franačke kao i Bijele Hrvatske.

(7—12) Dolazak Srba. Kada su dva brata naslijedila vlast u Srbiji od oca, jedan između njih uzeo je sa sobom polovicu naroda, prebjegao Herakliju, rimskom caru, a car Heraklije ga je primio i dao mu u pokrajini solunskoj mjesto da se naseli po imenu Serblia, koje se odonda tako zove. (Δύο δὲ ἀδελφῶν τὴν ἀρχὴν τῆς Σερβλίας ἐκ τοῦ πατρὸς διαδεξαμένων, ὁ εἰς αὐτῶν τὸ τοῦ λαοῦ ἀναλαβόμενος ἡμῖς εἰς Ἡράκλειον τὸν βασιλεῖα Ῥωμαίων προσέφυγεν, ὁ καὶ προδεξάμενος ὁ αὐτὸς Ἡράκλειος βασιλεὺς, παρέσχεεν τόπον εἰς κατασκήνωσιν ἐν τῷ θέματι Θεσσαλονίκης τὰ Σέρβλια, ἃ ἔκτοτε τὴν τοιαύτην προσηγορίαν ἀπειλήφην).

(12—16) O imenu Srba.

(16—29) O selidbi Srba. Nakon nekog vremena Srbi su odlučili da se vrate u vlastitu zemlju, i car ih otpusti (Μετὰ δὲ χρόνον τινα ἔδοξεν τοῖς αὐτοῖς Σέρβλους εἰς τὰ ἴδια ἀπελθεῖν καὶ τούτους ἀπέστειλεν ὁ βασιλεὺς).

Kada su prešli rijeku Dunav, promijene mišljenje i zatraže od cara Heraklija po strategu koji je tada vladao Beogradom da im dade zemlju da je nasele ("Ὅτε δὲ διεπέρασαν τὸν Δανούβιον ποταμὸν, μετὰ μὲν γενόμενὸι ἐμήνυσαν Ἡρακλεῖα τῷ βασιλεῖ διὰ τοῦ στρατηγοῦ, τοῦ τότε τὸ Βελέγραδον κρατοῦντος, δοῦναι αὐτοῖς ἑτέραν γῆν εἰς κατασκήνωσιν). Kako su sadašnja Srbija i Paganija i takozvana zemlja Zahumljana i Travunija i zemlja Konavljana bile pod vlašću cara Rimljana, a te su zemlje postale puste zbog Avara (oni su potjerali iz tih krajeva Romane koji sada žive u Dalmaciji i Draču), car smjesti te iste Srbe u tim zemljama (καὶ ἐπειδὴ ἡ νῦν Σερβλία καὶ Παγανία καὶ ἡ ὀνορασθεῖσα Ζαχλοῦμων χώρα καὶ Τερβουνία καὶ ἡ τῶν Καναλιτῶν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ βασιλέως Ῥωμαίων ὑπῆρχον, ἐγένοντο δὲ αἱ τοιαῦται χῶραι ἔρημοι παρά τῶν Ἀβάρων (ἀπὸ τῶν ἐκεῖσε γὰρ Ῥωμάνους τοὺς νῦν Δελματίαν καὶ τὸ Δυρράχιον οἰκοῦντας ἀπέλασαν), (καὶ) κατεσκήνωσεν ὁ βασιλεὺς τοὺς αὐτοὺς Σέρβλους ἐν ταῖς τοιαύταις χῶραις). Srbi su podređeni caru. Car ih je pokrstio preko Rima.

(30—35) Prvi srpski vladari. Pošto je umro onaj arhont Srbin koji je prebjegao caru Herakliju, naslijedi ga na vlasti njegov sin pa unuk i tako redom arhonti iz njegova roda. Poslije određenog broja godina rodio se od njih Višeslav, od njega Radoslav, od njega Prosigoj, a od njega Vlastimir.

(35—145) Srpski vladari IX. i X. st.

2. Srbija je podređena Bizantu (146—148), i to još od cara Heraklija.

3. Imena gradova u Srbiji (149—151).

1. O *Hauptmannovoj* i *Grafenauerovoj* analizi 30. glave *De adm. imp.*

Hauptmannova se analiza teksta vijesti o dolasku Hrvata tiče u prvom redu 30. glave. On smatra da je jezgra te glave uvod, osvajanje Dalmacije od Avara te pobjeda Hrvata nad Avarima zajedno s krštenjem Hrvata (Moravcsik 146. i d., reci 1—90), a da je ostatak (reci 9—142) kasniji »mehanički« dodatak, da taj osnovni izvještaj sadržava »pravu hrvatsku narodnu tradiciju«, koji ima »potpuno jasno određen značaj« i da je »stil neprisljjen i svež«, ali da su u taj izvještaj naknadno ubačeni neki dodaci koje treba izbaciti da bi se dobilo izvorni tekst hrvatske tradicije. Radi se prije svega o rečenici »i još su sada u Hrvatskoj neki od Avara i poznaje se da su Avari«. Ta rečenica po Hauptmannu vrijeđa uho, jer bi umjesto kopulativne konjunkcije trebala stajati adversativna, tj. mjesto kao očekivali bismo će. Po Hauptmannu se ondje očito i nedvosmisleno radi o pravim Avarima koji se etnički razlikuju od Hrvata i Slavena i upravo je to razlog zašto on smatra umetnutom tu rečenicu. Naime, u uvodu 30. glave *De adm. imp.* obećava se da će se opisati kako su Slaveni osvojili Dalmaciju, a nakon toga se priča kako su Dalmaciju osvojili Avari, što po Hauptmannu znači da ti Avari iz uvoda glave 30. nisu drugo nego Slaveni koji su Dalmaciju osvojili prema glavi 29. i koje po toj istoj glavi neki nazivaju Avarima. Ako su, dakle, Slaveni (-Avari) osvojili Dalmaciju, onda se oni nisu mogli etnički razlikovati od Hrvata i zato je rečenica u 30. glavi o Avarima koje se još može prepoznati morala naknadno ući u osnovni izvještaj 30. glave. — Nadalje, po Hauptmannu je u osnovni tekst naknadno ubačena i čitava rečenica o osvajanju Ilirika i Panonije (redak 75—78), i to zato što se riječi koje slijede tu rečenica (Izvjesci su broj godina također i Hrvati u Dalmaciji bili podređeni Francima.) nužno nadovezuju na prethodnu rečenicu, tj. na Bijejele Hrvate koji se u svojoj domovini pokoravaju Otonu, velikom kralju Franačke. Da se radi o umetku, vidi se po Hauptmannu i po tome što u toj navodno umetnutoj rečenici »ime Dalmacija najedamput ne vredi više za svu zemlju do Dunava, nego samo za užu hrvatsku Dalmaciju koju od Dunava deli Panonija«.

Hauptmannova analiza teksta bez sumnje je duhovita, ali nam se čini da nije točna. Prije svega, Avari u glavi 30. nisu isto što i Slaveni-Avari 29. glave, već pravi Avari Neslaveni. Pisac 30. glave doista uvodno kaže da će opisati na koji su način Slaveni osvojili Dalmaciju, ali iz toga ne slijedi da on smatra *prve* osvajače Dalmacije Slavenima. Pisac 30. glave kaže zapravo ovo: 1. prikazat ću kako su Slaveni uzeli Dalmaciju, 2. najprije su je osvojili Avari, 3. nakon toga su došli Hrvati, tj. Slaveni i pobijedili Avere, 4. potomci pobijeđenih Avara još se i danas etnički razlikuju od Hrvata-Slavena. Da je to pisac 30. glave imao na umu, vidi se i po tome što u

nastavku navodi položaj svih slavenskih državica koje se nalaze na području nekadašnje rimske Dalmacije: καὶ ἡ μὲν εἰρημένη Χρωβατία, ἀλλὰ καὶ αἱ λοιπαὶ Σκλαβηνίαι διάκεινται οὕτως [...] Διόκλεια ἡ [...] ἀρχοντία Τερβουνίας [...] ἡ ἀρχοντία Ζαχλοῦμων [...] ἡ Παγανία [...] ἡ χώρα Χρωβατίας [...] ἡ χώρα Σερβλίας. Čitav taj odsjek završava pisac 30. glave rečenicom ἀφ' οὗ δὲ κατεσκήνωσαν οἱ εἰρημένοι Σκλάβοι, κατεκράτησαν πάσαν τὴν περίχωρον Δελαματίας (reci 119 – 120), tj. nakon što su se smjestili rečeni Slaveni, zavladao su čitavim područjem Dalmacije – kao da time želi podsjetiti čitaoca da je ispunio svoje obećanje i ispričao ne samo kako su Slaveni osvojili Dalmaciju od Avara (Neslavena) već i kako su se organizirali u svojoj novoj postojbini. Ako je tome tako, onda ne samo da nije točna misao Hauptmanna da su Avari glave 30. zapravo Slaveni (-Avari)⁷ već nema nikakva razloga da brišemo rečenicu o etnički različitim Avarima koji se još raspoznaju među Hrvatima-Slovenima. Baš naprotiv, ta rečenica mora ostati, jer se dobro uklapa u tijek piščevih misli⁸. Iстина je da je rečenica o avarskim potomcima napisana nespretno, ali to nas ne treba previše čuditi jer pisac 30. glave općenito nije osobit stilist. Ni druga Hauptmannova primjedba nije na mjestu. Hauptmann ističe kako u rečenici o odlasku dijela Hrvata u Ilirik i Panoniju Dalmacija »najedamput« ima novi sadržaj, tj. ona više ne označava cijelu rimsku Dalmaciju, već samo hrvatsku Dalmaciju. Međutim, pojam Dalmacije u rečenici o kojoj raspravljamo može označavati sasvim lijepo i staru veliku rimsku Dalmaciju. Kao što u današnje vrijeme pojam Hrvatske obuhvaća Slavoniju, tako Dalmacija sporne rečenice može obuhvaćati Panoniju i Ilirik. Ako bi neka obitelj u današnje vrijeme došla npr. iz Italije u Split, mi bismo rekli: ta obitelj došla je u Hrvatsku, a ako bi se koji član te obitelji preselio u Osijek, rekli bismo: od one obitelji što je došla u Hrvatsku iz Italije, jedan dio se preselio u Slavoniju, što još ne znači da smo bilo gdje uveli uži pojam Hrvatske. Isto vrijedi i za Dalmaciju sporne rečenice. Svakako uvođenje pojma hrvatske Dalmacije u analiziranu rečenicu ne ovlašćuje nas da brišemo rečenicu u kojoj se taj pojam pojavio. Još manje se može tražiti brisanje te rečenice iz razloga logične povezanosti prethodne i iduće rečenice, jer je djelo De administrando imperio upravo prepuno takvih »nelogič-

⁷ Ovako već Grafenauer, Prilog kritici ... 20

⁸ Grafenauer je uvidio slabost Hauptmannovih dokaza da bi rečenica o Avarima koji su etnički različiti od Slavena bila umetnuta (v. Grafenauer, Prilog kritici ... 20: tek slavenskom pobjedom nad Avarima naime Slaveni po koncepciji 30. pogl., osvajaju Dalmaciju), ali je ipak briše uz ovo kratko obrazloženje: »Uopće ne spada u povijest, već u savremenu etnografiju te je dakle u narodnom predanju o prošlosti nešto strano«. Čini nam se nesumnjivim da je taj argument ipak pre slab da bi nas ovlastio da brišemo spomenutu rečenicu iz narodnog predanja. Upravo obratno: oni Hrvati koji su pričali bizantskom informatoru događaje iz prošlosti, bez sumnje su naveli istodobno i zanimljivi podatak o ostacima nekada strašnih Avara pa im je to služilo kao neki dokaz o istinitosti njihove priče o pobjedi Hrvata nad Avarima.

nosti⁹, a dakako i glava 30. Ako se izvještaj glave 30. o dolasku Hrvata, pobjedi nad Avarima, selidbi u Ilirik i Panoniju i pobuni protiv Franaka čita bez kompleksa traženja apsolutne logike, onda on zbilja slijedom nesmetano teče naprijed. Ukratko, Hauptmannovi dokazi o interpolacijama u narodnu tradiciju u tekstu 30. glave De adm. imp. nisu uvjerljivi.

U potrazi za što čišćom narodnom tradicijom prema glavi 30. Grafenauer je bio još mnogo radikalniji. Grafenauer je prihvatio Hauptmannove prijedloge i još povećao broj riječi i rečenica koje bi trebalo iz teksta izbaciti. Radi se o ovim umecima:

1. U retku 61—63. umetnute su riječi »s one strane Bavorske«, koje ne mogu, po Grafenaueru, biti sastavni dio narodne tradicije, jer po Grafenaueru »novo određenje položaja Bijele Hrvatske ne može potjecati iz Dalmacije, nego iz Venecije¹⁰. U starijem izvještaju, tj. po Grafenaueru u glavi 31, piše da Hrvati prebivaju »s onu stranu Turske«, tj. na sjever od Mađara, što znači da se u glavi 30. radi o novom podatku na osnovi novog izvještaja iz Venecije.

2. Grafenauer briše i cijelu rečenicu koja govori o Hrvatima u pradomovini (redak 71—75), i to zato što ona »opisuje položaj Bijelih Hrvata poslije 955. god., dakle već u najnovije doba«, a kako se odgovarajući izvještaj u 31. glavi (redak 83—91) nalazi na kraju te glave, »ni u kom slučaju nemamo posla s hrvatskom narodnom tradicijom, nego s nekim drugim izvorom, po svojoj prilici s obavijestima o kakvim poslanstvima preko Venecije (položaj Bijele Hrvatske!) na zapad«¹¹.

3. Konačno Grafenauer briše i dijelove rečenice u kojoj se opisuje podređenost Hrvata Francima u novoj domovini (redak 78—80): Izvjesni su broj godina (također i) Hrvati u Dalmaciji bili podređeni Francima (kao što su bili prije u svojoj zemlji), i to zato što »se bez sumnje radi opet samo o stilističkom povezivanju dvaju odlomaka prilikom konačne obrade podataka, a ne o narodnom predanju; to stilističko povezivanje je sadržajno zbog autorova nepoznavanja povijesti dakako sasvim pogrešno jer su se dalmatinski Hrvati odselili iz Bijele Hrvatske svakako nekoliko stoljeća prije njezinih prvih dodira s Francima«¹².

⁹ Grafenauer, Prilog kritici... 30 prihvaća Hauptmannov dokaz da je analizirana rečenica (Od Hrvata što su došli u Dalmaciju itd.) umetnuta između prethodne i iduće rečenice, jer razbija njihovu misaonu vezu i dodaje: »Taj izvještaj koji je odvojen od teksta narodne tradicije sprijeda i straga novijim dodacima, dakle nikako ne spada u kontekst narodne tradicije«. Nezavisno o tome što smatramo da narodna tradicija nije pretrpjela tolike izmjene kao što to tvrde Grafenauer i Hauptmann, mislimo da se ne može analiziranu rečenicu izbaciti iz narodne tradicije naprosto zato što bi se pred njom i iza nje nalazili dodaci. Takav »dokaz« da se radi o dodatku još je mnogo slabiji od Hauptmannova dokaza o razbijanju misaone veze.

¹⁰ Grafenauer, Prilog kritici..., 28.

¹¹ Grafenauer, Prilog kritici..., 30.

¹² Grafenauer, Prilog kritici..., 30.

Po svemu se čini da Grafenauer ima pravo kada iz narodne tradicije izbacuje riječi »s one strane Bavarske«. One se doista dobro uklapaju u međunarodnu situaciju poslije 952. god. kada je Henrik, brat Otona I, vladao nad Bavarskom, Veronskom markom, Furlanijom i Istrom, pa je anonimni pisac 30. glave mogao doista na osnovi izvještaja iz Venecije vidjeti nadvislansku Hrvatsku »s one strane Bavarske«.

Manje je uspješno Grafenauerovo dokazivanje o tome da cijela rečenica koja govori o Hrvatima u pradomovini (redak 71—75) ne pripada u narodno predanje. Rečenica »ostali Hrvati ostali su prema Franačkoj i nazivaju se sada Belohorvati, tj. Bijeli Hrvati« bez ikakve je sumnje najčišća narodna tradicija, jer samo Slaven može osjećati da su Βελοχρωβάτοι zapravo Bijeli Hrvati, i to objasniti bizantskom informatoru u Dalmaciji koji onda to vjerno prenosi Βελοχρωβάτοι, ἤγουν ἄσπεροι Χρωβάτοι. Čini nam se da možemo ići čak i korak dalje. Naime, isti podatak nalazimo i na početku 31. glave (Dalmatinski Hrvati potječu od Hrvata koji se nazivaju Bijelima), a osim toga i 30. i 31. glava na upravo navedenim mjestima ističu da su sjeverni Hrvati nekršteni. To ne može biti slučajno. Upravo se nameće zaključak da je u carskoj arhivi postojao izvještaj o Hrvatima što ga je na temelju narodnog predanja napisao neki bizantski informator u Dalmaciji pa su taj izvještaj vidjeli i Konstantin i anonimni pisac 30. glave i obojica ga upotrijebili. Čak nam se čini da se može još nešto naslutiti. Zadnji odjeljak glave 31. počinje ovako: Velika Hrvatska, također imenovana Bijela, do današnjega je dana nekrštena, a ima za susjede Srbe¹³. Ista ta glava započinje s vrlo sličnim sadržajem: Hrvati koji sada žive u Dalmaciji, potječu od nekrštenih Hrvata, nazvanih i Bijelima, oni stanuju s one strane Mađarske, a blizu Franačke, a imaju za susjede Slavene, i to nekrštene Srbe. Sve je to uzeto iz navedenog izvještaja iz Dalmacije, u kojem je očito bila još jedna napomena koju je mogao dati samo Hrvat – Slaven: Βελοχρωβαρία znači ili Velika ili Bijela Hrvatska. I doista, Vela ili Bela Hrvatska ima upravo takvo značenje na hrvatskom jeziku. Sve to može značiti samo ovo: obavijest o pradomovini Hrvata potječe od istog izvještaja u carevoj arhivi kojim su se koristila oba pisca. Osim toga, bilješke u glavi 31. očito nisu prepisani izvještaji iz carske arhive, pa čak ni u obliku skraćениh ekscerpta, već je car pokušavao svakoj vijesti dati svoju formu i svoje tumačenje. Konačno, i car i anonim nadopunili su taj izvještaj nekim elementima, tako npr. u upravo analiziranom dijelu glave 30. nesumnjivo je ubačen podatak o njemačkom caru Otonu kao i odnosi Hrvata prema Mađarima, slično kao što je car na kraju 31. glave dodao neke podatke o položaju Sjeverne Hrvatske u trenutku pisanja te glave.

¹³ Usp. ponovno navođenje oznaka velik i bijel za sjevernu Hrvatsku u De adm. imp. 32, redak 5—6.

Najmanje su uspjela po našem mišljenju Grafenauerova domišljanja o stilističkim popravkama u recima 78—80. glave 30. Sva pripovijest anonima, što se temelji na narodnom predanju ima sasvim jasnu poruku: Sjeverni Hrvati bili su podređeni Francima, blizu kojih su stanovali: dio tih Francima podređenih Hrvata odvojio se, krenuo na jug, osvojio Dalmaciju i ostao neko vrijeme pod Francima. Dakako, sasvim je drugo pitanje je li ta narodna tradicija točna ili nije¹⁴.

Prema tome, naše je mišljenje da je anonim prilično vjerno prenio narodno predanje, osim što je učinio beznačajne izmjene i dopune što se odnose na položaj nadvislanske Hrvatske »s onu stranu Bavorske« i što je dao nekoliko suvremenih bilježaka o njezinu odnosu prema susjedima, osobito Francima.

2. Dolazak Hrvata prema glavi 31. De adm. imp.

Pokušajmo sada analizirati drugi izvor koji govori o dolasku Hrvata, tj. glavu 31. De adm. imp.

Priča o dolasku Hrvata po 31. glavi izgleda ovako:

— Hrvati su došli Herakliju kao prebjeglice u vrijeme pobjede Avara nad Romanima u Dalmaciji,

— Hrvati su nakon toga po naređenju Heraklija pod vodstvom svog vladara Porgina oca potjerali Avare,

— Heraklije daje nakon toga krstiti Hrvate preko svećenika iz Rima za vrijeme hrvatskog vladara Porge,

— Hrvati su od svog dolaska za vrijeme Heraklija bili podređeni Bizantu.

To je sasvim drukčija priča od one iz 30. glave. Tamo su glavnu ulogu pri dolasku Hrvata odigrali Franci, a ovdje je inicijativa za sve akcije u rukama bizantskog cara Heraklija — osim samog dolaska Hrvata koji su po 31. glavi došli spontano iz krajeva s onu stranu Mađarske. Kritici nije bilo teško dokazati da se radi o tendencioznoj bizantskoj priči koja treba uveličati Bizant i istaknuti njegovu odlučujuću ulogu na Balkanu u prvoj polovici VII. stoljeća, bez obzira na privremeni poraz što su ga Romanima nanijeli Avari i bez obzira na privremeni gubitak Dalmacije¹⁵. Kritika je uspješno

¹⁴ Dapače, uvjereni smo da se može ići i još korak dalje. Nije li moguće, nije li čak vjerojatno, da je hrvatska narodna tradicija zapravo glasila da su Hrvati došli i pobijedili Avare po nalogu Franaka? Naime, ako su Hrvati u staroj domovini bili podređeni Francima, i ako su neko vrijeme i u novoj domovini priznavali njihovu vlast, onda je smisao narodne tradicije očito u tome da su oni došli po nalogu Franaka. Anonim je priču izmijenio ispustivši taj podatak, jer se ni njemu nije sviđala previše istaknuta uloga Franaka u dolasku Hrvata. Dakako i ovdje je sasvim drugo pitanje da li takva hrvatska tradicija odgovara stvarnosti.

¹⁵ H a u p t m a n n, Dolazak Hrvata ..., 123—127; Grafenauer, Prilog kritici ..., 27. i d.

dokazala da je Heraklije ubačen u pripovijest o dolasku Hrvata sasvim proizvoljno, i to u prvom redu neospornom činjenicom da Hrvati sigurno nisu bili kršteni u njegovo vrijeme¹⁶ i zaključila da »kao izvor u pogledu seobe Hrvata na jug možemo (...) upotrijebiti samo izvještaj u 30. pogl.«¹⁷.

3. Odnos glava 29. i 31. prema glavi 30. De adm. imp.

Tako smo došli do problema odnosa između glave 29. i 31., s jedne, i 30. glave, s druge strane. U znanosti je praktički opće usvojeno da je 30. glava naknadno sastavljena i ubačena u djelo De adm. imp.¹⁸, kao i da se radi o dvije redakcije izvještaja koje govore o istoj stvari: o propasti rimske vlasti u Dalmaciji i o dolasku Hrvata.

Tako je Grafenauer nakon bez sumnje do sada najpotpunije i najtemeljitiije analize sadržaja 29, 30 i 31. glave De adm. imp. došao do zaključka da je tekst u 29. i 31. poglavlju (iz 948/949) bez sumnje starija redakcija izvještaja¹⁹. Grafenauer je analizom prikaza pada Salone u 29. i 30. glavi uspješno pokazao da su »u 29. pogl. događaji raspoređeni očito ispremiješano« i da je izvještaj »u svom osnovnom zapletu u najmanju ruku nejasan«, te došao do uvjerenja da je »isključeno, da bi iz već logično uređenog izvještaja u 30. pogl. mogla nastati zbrka u 29. pogl.«. On smatra da se iz teksta glave 30. u padu Salonu može zaključiti »da je prvobitni predložak upotrijebljen za 29. pogl. u najmanju ruku bitno dopunjen novim gradivom«, ako nije »čak i zamijenjen novom redakcijom«. Analiza sadržaja glave 31. u odnosu na odgovarajući dio glave 30. pokazuje da glava 30. ima veliki broj »ispravljenih i potpuno novih vijesti«. Grafenauer ih nabraja: 1) nova lokacija Bijeke Hrvatske, 2) novi izvještaj o Bijelim Hrvatima, 3) potpuniji izvještaj o seobi Hrvata, 4) prerađeni izvještaj o pokrštanju, 5) novi podaci o ostacima Avara, 6) novi podaci o seobi Hrvata u Panoniju i Ilirik, 7) novi podaci o hrvatskoj podložnosti Francima, 8) novi podaci o hrvatskom ustanku protiv Franaka, 9) novi podaci o podjeli Hrvatske na župe, 10) novi podaci o položaju Hrvatske i susjednih Slavena, 11)

¹⁶ Grafenauer, Prilog kritici..., 27.

¹⁷ Grafenauer, Prilog kritici..., 28.

¹⁸ Tako već J. B. Bury, The treatise De administrando imperio, Byzantinische Zeitschrift XV, 1906, 51 = Razprava De administrando imperio, Vjesnik kr. hrv. stav. dalm. Zem. arhiva X, 1908, 98.129; konačno Grafenauer, Prilog kritici..., 28. i Dvornik u Commentary, 97. Tezu da je glava 30. napisana 944. god. u sklopu djela De thematibus brani G. Labuda, Pierwsze państwo... 230, i d. V. kritiku tog gledišta u Grafenauera, Prilog kritici..., 18. i d. Jenkins, Commentary, 2 kao da je sklon shvaćanju da je glava 30. napisana ranije: the much discussed c. 30, 30/2-61 might well be actual source of 29/3-5 (...) and the remainder of the chapter (30/61 ff.) have been used for some parts of c. 31 (...). Thus, we might see in c. 30 a report, sent perhaps ad hoc by a Dalmatian official. Ipak, Jenkins kaže da most scholars are agreed that some of its material must be dated a good deal later (...).

¹⁹ Grafenauer, Prilog kritici..., 28.

novi podaci o slavenskim odnosima prema bizantskim gradovima u Dalmaciji. Obratno, u 31. glavi ima po Grafenaueru nekih vijesti kojih u glavi 30. nema, ali se to odnosi samo na podatke iz starijeg doba, npr. dolazak sveca Martina i opis hrvatske vojničke snage²⁰. Dakle, zaključuje Grafenauer, »u 30. pogl. sačuvana je mlađa redakcija izvještaja«.

Nema sumnje da je Grafenauerova analiza temeljita i izvanredno korisna. Ipak nam se čini da se analizu glava 29, 30 i 31. treba izvršiti s još jednog ugla pa će i rezultati možda biti drukčiji. Naime, postavlja se pitanje; je li glava 30. naprosto druga redakcija izvještaja o tome kako su Romani izgubili Dalmaciju i dolasku Hrvata — bez obzira na to da li je ta redakcija mlađa ili starija, ili je možda pisac glave 30. imao neku drugu namjeru, neki drugi cilj? Da vidimo kako izgleda sadržaj 29, 30. i 31. glave prikazan na sasvim pojednostavljeni način:

glava 30.	Glava 29. i 31.
1—61. Pad Salone i gubitak Dalmacije	29, 1—53. Pad Salone i gubitak Dalmacije
	54—88. Zbrka o samostalnosti dalm. gradova i naroda
	88—216. Borba Bizanta sa Saracenicima oko Dubrovnika i Barija
	217—295. Opis dalm. gradova
61—63. O Bijeloj Hrvatskoj	31, 1—25. O Bijeloj Hrvatskoj O imenu Hrvat
63—87. O dolasku Hrvata pod petero braće O ostacima Avara O Bijeloj Hrvatskoj O osvajanju Slavonije O ustanku Hrvata protiv Franaka	O dolasku Hrvata pod Porginim ocem
87—90. O krštenju Hrvata pod Porinom	O krštenju Hrvata pod Porgom
	26—30. O zemlji Hrvata
	31—57. O miroljubivosti Hrvata
	58—67. O podložnosti Bizantu

²⁰ Grafenauer, Prilog kritici..., 20—21.

68—70. O hrv. gradovima

71—82. O nekadašnjoj i sadašnjoj snazi Hrvatske

83—91. O Bijeloj Hrvatskoj

90—94. O hrv. županijama

94—119. O Sklavinijama unutar rimske Dalmacije

119—142. O tributu dalm. gradova Slavenima

Čini nam se da se iz tog prikaza može nesumnjivo zaključiti da je car pišući glavu 29. imao namjeru pisati o bizantskoj Dalmaciji. On je tu namjeru ostvario na njemu svojstven, zbrkan način, ali se ta namjera ipak dosta jasno vidi iz opće kompozicije glave. Uvod u razmatranje o bizantskoj Dalmaciji čini priča o tome kako su Slaveni (-Avari) osvojili rimsku Dalmaciju koja ima značajan svršetak. Ostali Romani spasili su se u primorske gradove i do danas su u njihovu posjedu, a to su Kotor, Dubrovnik, Split, Trogir, Zadar, Rab, Krk i Osor, a njihovi stanovnici se do danas zovu Romani. Na to bi trebao slijediti opis navedenih dalmatinskih gradova i otoka, ali car najprije zbrkano izvještava o samostalnosti slavenskih naroda u rimskoj Dalmaciji da bi nakon toga učinio nepotrebni dugački ekskurs o borbama sa Saracenicima u drugoj polovici IX. st. koje doduše počinju kod južnodalmatinskih gradova Budve, Risa i Dubrovnika, ali koje se u najvećem dijelu priče nastavljaju pred Barijem na suprotnoj obali Jadrana. Tek sada dolazi do glavnog sadržaja čitave glave, tj. do opisa dalmatinskih gradova i otoka. Da je cilj pričanja 29. glave upravo opis bizantske Dalmacije, tj. dalmatinskih gradova i otoka pod Bizantom, vidi se osobito po načinu na koji se car uvijek iznova vraća na temu o tim gradovima. Nakon što je opisao pad Salone i rimske Dalmacije (redak 1—53), car bi želio da kaže da su Avare uskoro pobijedili Hrvati, da se to zbilo za Heraklija i da su slavenska plemena već za Heraklija bila podređena Bizantu, ali mu obilje misli koje želi ukratko kazati smeta. On ih ne uspijeva srediti u dobro sročenoj rečenici, premda je moguće da na tom mjestu postoji i lakuna koju se pokušava na razne načine popuniti (redak 54—58). Zatim se car pokušava usredotočiti na svoj predmet izlaganja, tj. na bizantsku Dalmaciju i kaže: »A kako je carstvo Romeja zbog mlitavosti i neznanja tadašnjih careva došlo skoro do potpune propasti, a osobito u vrijeme Mihajla Amorejca Mucavca, stanovnici dalmatinskih gradova postali su samostalni te nisu bili podređeni ni romejskom caru ni bilo

kom drugom« (redak 58—63). Vidi se da je car čvrsto odlučio govoriti o bizantskoj Dalmaciji. Ali, asocijativni način pisanja sili cara da kaže da su i slavenska plemena postala samostalna i počinje da priča o njima (redak 63—84). Najednom se prisjeća da je ipak odlučio pisati o bizantskoj Dalmaciji, vraća se ponovno toj temi i kaže: »Pošto su, kao što smo već rekli, prilike u romejskom carstvu krenule nizbrdo zbog mlitavosti i neznanja tadašnjih careva, stanovnici dalmatinskih gradova postali su samostalni te nisu bili podređeni ni romejskom caru ni bilo kome drugome« (redak 84—88). Identičnost riječi upućuje na to da je to glavna tema čitave glave i da je sada car čvrsto i definitivno odlučio pisati o bizantskoj Dalmaciji. Ali, eto nevolje. Car ima izvještaj o dolasku Saracena pred Dubrovnik i Kotor, pa mu se čini da je to u nekoj vezi s bizantskom Dalmacijom i umeće taj vrlo dugački izvještaj koji s opisom bizantske Dalmacije nema veze (redak 88—216). Tek nakon toga car se konačno posvećuje svojoj temi pa opisuje pojedine dijelove bizantske Dalmacije, Dubrovnik (redak 217—236), Split (redak 237—257), Trogir (redak 258—262), Kotor (redak 263—271), Zadar (redak 272—284), otoci (redak 285—295).

Nadalje, čini nam se da nema sumnje da je car pišući glavu 31. imao namjeru pisati o Dalmatinskoj Hrvatskoj. Ta namjera mu je mnogo bolje uspjela: nakon kratkog povijesnog uvoda opisuje razne okolnosti u vezi s Hrvatima u novoj i staroj domovini, dakako sve to prilično zbrkano i ustrajući na važnoj ulozi Bizanta i njegovu vrhovništvu nad hrvatskom državom.

Konačno smatramo da je glava 30. napisana u namjeri da se dađe opći prikaz prošlosti i sadašnjosti rimske Dalmacije. Povijesni uvod je dakako vrlo sličan povijesnom uvodu u prikaz bizantske Dalmacije, ali završava na način koji ne ostavlja sumnje u to da je priča o propasti rimske Dalmacije napisana ovdje iz druge perspektive: Avari na prijevratni način ulaze u Salonu te je osvajaju: poubijali su sve stanovnike u gradu i odonda zavladao svom dalmatinskom zemljom i nastanili se u njoj. Jedino se gradići uz more nisu njima predali, već ih drže Romani zato što žive od mora. Avari, vidjevši da je ta zemlja neobično lijepa, nastane se u njoj. Povijesni uvod nastavlja sa pričom o tome kako su nakon Avara došli Hrvati, potjerali Avare i oslobodili Dalmaciju, a nakon toga opisuje cijelu nekadašnju rimsku Dalmaciju s obzirom na njezine političke prilike u doba pisanja glave. Najprije se opisuju hrvatske županije, a poslije toga političke granice svih slavenskih naroda na području nekadašnje rimske Dalmacije, tj. opisuju se granice Duklje, Travunije, Zahumlja, Paganije, Hrvatske i Srbije. Glava završava opisom tributa što ih gradovi bizantske Dalmacije plaćaju susjednim slavenskim državicima. Pisac je, dakle, prilično uspješno riješio svoj zadatak. Jedino bi se moglo prigovoriti da hrvatske županije ne pripadaju ovoj, već prije u 31. glavi.

Dakle, čini nam se da se u glavama 29, 30. i 31. radi o trima izvještajima, i to o:

- izvještaju o bizantskoj Dalmaciji (glava 29),
- izvještaju o rimskoj Dalmaciji (glava 30) i
- izvještaju o Dalmatinskoj Hrvatskoj (glava 31)²¹.

Ako je to tako, onda iz toga slijedi da podaci koje nalazimo u glavi 30, a kojih nema u glavi 31, ne moraju nužno biti novi podaci koji su skupljeni nakon što je glava 31. već bila napisana, već se može raditi o podacima koji su već otprije postojali u carskoj arhivi, ali koji nisu ušli u 31. glavu u prvom redu zato što im tamo nije bilo mjesto, a djelomično i zbog izmijenjene tendencije djela²² i zbog autorove nemarnosti. Tako je sasvim očito da podaci o Sklavinijama (reci 94—119) i podaci o tributu što ga dalmatinski gradovi plaćaju Slavenima (reci 119—142) ne pripadaju glavi 31. jer ona govori samo o Dalmatinskoj Hrvatskoj. Nadalje, smatramo da je pisac 31. glave svjesno ispustio priču o dolasku Hrvata (reci 63—87), koju je također vidio u carskoj arhivi, jer mu se nije sviđalo isticanje franačke uloge pa ju je zamijenio dosadnom i izmišljenom pričom o golemu značenju Heraklija i bizantskog carstva za dolazak Hrvata. Da je car vidio priču o dolasku Hrvata u carskom arhivu i da ju je hotimično ispustio, vidi se po jednoj malo pojedivosti koju je jedinu car preuzeo iz njemu nesimpatična izvje-

²¹ Dakako, ako je naše shvaćanje namjere pisca 29, 30 i 31. točno, onda bi kao prvo poglavlje trebalo da stoji poglavlje o rimskoj Dalmaciji, u kojem bi bili opisani događaji do pada rimske Dalmacije u avarske ruke, a tek nakon toga bi trebale slijediti glave o bizantskoj Dalmaciji i Dalmatinskoj Hrvatskoj.

²² Jenkins, *Commentary*, 3. i d. uvjerljivo dokazuje da se *De adm. imp.* sastoji iz dvije vrste materijala (usp. G. Moravcsik, *Byzantinoturcica* I, Berlin 1958², 361. i d.): antikvarne informacije (to je stariji dio djela) i lekcije iz suvremene diplomacije (to je noviji dio djela). Prema novijoj koncepciji djela trebalo je Konstantinovu sinu pružiti što više korisnih podataka, uputa i ideja radi boljeg snalaženja u složenoj diplomatskoj igri s bližim i udaljenim susjedima. Stariji dijelovi pisani su približno do 952. god., a noviji poslije toga. Ako ta Jenkinsova zapažanja primijenimo na 29, 30. i 31. glavu, primjećujemo da Jenkinsovu koncepciju ipak treba donekle modificirati. Naime, dok je glava 29. u svom glavnom dijelu doista u prvom redu informativna, jer dijelom obavještava o prošlosti, dotle je glava 31. sastavljena sa sasvim očitom tendencijom da se onome tko će se koristiti tom glavom, dakle u prvom redu carevu sinu, pruže upotrebljivi podaci u diplomatskoj borbi oko balkanskih zemalja, bez obzira na to da li su ti podaci istiniti ili nisu. Priča o dolasku Hrvata u toj glavi sastavljena je tako da se može upotrijebiti u korist Bizanta i njegove prisutnosti na Balkanu, a ne radi nekog općeg apstraktnog proširenja znanja i vidokruga careva sina. Dakle, ne samo reci 71—82, koji su i po Jenkinsu naknadno ubačeni, već i uvodni dio te glave, reci 1—25 (o pradedovini i dolasku Hrvata), zatim reci 26—30 (o zemlji Hrvata) i 58—67 (o vladaru Hrvatske), a najvjerojatnije i reci 31—57 (o miroljubivosti Hrvata) svojim sadržajem jasno pokazuju da nisu pisani radi antikvarne informacije, nego u cilju diplomatske didaktike, koja se prema tome već negdje oko 948.

štaja o dolasku Hrvata, potpuno je preradivši, ali ipak na način da možemo bez poteškoća utvrditi provenijenciju vijesti i carevu obradu. Carev nastavljaj u glavi 30. u iznošenju hrvatske narodne tradicije, među ostalim, kaže: "Ἐκτοτε δὲ μείναντες αὐτοδέσποτοι καὶ αὐτόνομοι, ἐζητήσαντο τὸ ἅγιον βάπτισμα παρὰ τοῦ Ῥώμης, καὶ ἀπεστάλησαν ἐπίσκοποι καὶ ἐβάπτισαν αὐτοὺς ἐπὶ Πορίνον, τοῦ ἀρχοντος αὐτῶν (redak 87—90) tj.: od toga doba ostali su nezavisni i samostalni i zatražili sveto krštenje iz Rima te su im poslani biskupi i pokršteni su za njihova vladara Porina. Dakle, po narodnoj tradiciji Hrvati su se najprije oslobodili Franaka i nakon toga su kršteni. Narodna tradicija prema tome stavlja krštenje Hrvata u početak IX. st., pa se čak i sjeća imena tadašnjeg kneza Dalmatinske Hrvatske — Borne²⁵. Car je tu vijest prepravio ovako: "Ὁ δὲ βασιλεὺς Ἡράκλειος ἀποστείλας καὶ ἀπὸ Ῥώμης ἀγαγῶν ἱερεῖς καὶ ἐξ αὐτῶν ποιήσας ἀρχιεπίσκοπον καὶ ἐπίσκοπον καὶ πρεσβυτέρους καὶ διάκονους, τοὺς Χρωβάτους ἐβάπτισεν· εἶχον δὲ τῷ τότε καιρῷ οἱ τοιοῦτοι Χρωβάτοι ἀρχοντα τὸν Ποργᾶ tj. a car Heraklije poslao je i doveo svećenike iz Rima i od njih je učinio nadbiskupa i biskupa i prezbitere i đakone i pokrštio Hrvate, a u to doba imali su Hrvati za vladara Porgu. Očito se radi o istom izvoru koji je služio i jednom i drugom piscu, samo što je car prepravio smisao izvještaja i prebacio krštenje Hrvata i Porgu = Porina = Bornu u Heraklijevo doba. Konačno, u 31. glavu nisu ušli podaci o županijama (reci 90—94), vjerojatno zbog autorove nemarnosti.

god., tj. u vrijeme pisanja te glave, počela pojavljivati u carevu djelu. S druge strane, glava 30. je po svom sadržaju i po namjeni u prvom redu antikvarna informacija. Ona prikazuje osvajanje Dalmacije od Avara (redovi 1—61) i dolazak Hrvata (61—90) na toliko informativni način da se u tom izvještaju ni gdje ne pojavljuje uloga Bizanta. Ostatak glave (redovi 90—142) je informativan, ali nema sumnje da se mogao iskoristiti i u tekućoj diplomatskoj igri kao koristan izvor informacija. U svakom slučaju, očito je da 30. glava nije napisana u novom didaktičkom cilju u smislu Jenkinsovih izvodenja. A to vjerojatno znači ne samo to da njezin autor nije car već i to da se za njezino sastavljanje gotovo uopće nije upotrijebilo nove izvore, već podatke iz careva arhiva, koji su već odavno stajali na raspolaganju. Konstantin nije autor 30. glave zato što je nemoguće da bi on sve novije glave pisao s didaktičko-diplomatskom namjerom, a da bi iznimku načinio u 30. glavi. Isto tako nije ni vjerojatno da su posebno za tu glavu sabirani novi podaci iz Dalmacije, jer ona pokazuje u nekim svojim dijelovima toliku sličnost s 29. glavom (npr. opis pada Salone) da je mnogo vjerojatnije da su i car i nepoznati pisac 30. glave crpili iz istog vrela, a u drugim svojim dijelovima pokazuje poznavanje okolnosti za koje nema nikakva razloga pretpostaviti da je bilo potrebno novo sakupljanje materijala. Bilo bi doista čudno da još ni 948/9. god. nisu u carskim arhivima postojali zapisi o nazivima hrvatskih županija, o Sklavinijama unutar starih granica Dalmacije i o tributu što su ga (navodno od Bazilija I) plaćali dalmatinski gradovi Slavenima.

²⁵ Ovako već E. Dümmeler, *Über die älteste Geschichte der Slaven in Dalmatien* (549—928), *Sitzungsberichte der Philosophisch-historischen Classe der kais. Akad. der Wiss.* 20, 1856, 390. i konačno Grafenauer, *Prilog kritici...*, 26.

Pa ipak nije vjerojatno ni to da je autor glava 29. i 31. imao pred sobom već napisanu glavu 30. Tvrdimo samo to da su autoru tih dviju glava stajali na raspolaganju gotovo svi podaci što ih je imao i autor glave 30, i to u obliku raznih izvještaja što su se nalazili u carskom arhivu, tako da su se oba autora služila više-manje istom građom, samo s razlikom što je autor glave 30. opisujući Dalmatinsku Hrvatsku uzeo iz arhiva izvještaj o dolasku Hrvata (retke 61—90), ažurirao ga i stilistički dotjerao, dok je autor glave 31. zadržao samo Porgu=Porina, a sve ostalo skovao u probizantskom duhu.

Ostaje pitanje dviju redakcija opisa pada Salone i Dalmacije. I tu moramo pretpostaviti da je postojao izvještaj iz bizantske Dalmacije koji je potanko opisivao kako su Avari osvojili Dalmaciju. Taj izvještaj preuzeo je pisac glave 30. i donekle ga skratio. Time je dobio prihvatljiviji uvod za svoj opis prilika u rimskoj Dalmaciji kao cjelini. Po svemu se čini da je Konstantin pišući 29. glavu uzeo u obzir isti onaj izvještaj koji je poslužio i piscu 30. glave. To je upravo sigurno, jer nailazimo na takve sličnosti koje se ne mogu tumačiti nikako drukčije nego tako da su oba izvještaja imala istu podlogu. Samo, Konstantin je bio slabiji pisac od pisca 30. glave. On se očajnički mučio da svojim riječima prepriča sadržaj izvještaja što se nalazio u arhivi, ali je njegov zbrkani asocijativni način pisanja sve pomiješao i čak krivo shvatio. Pokušajmo da se uživimo u način Konstantinova pisanja, pa ćemo možda doći do zaključka da je zbrka u opisu pada Salone u 29. glavi sasvim lijepo mogla nastati na osnovi logičnog i dobro sredenog izvještaja iz Dalmacije koji se po našem mišljenju nalazio u carskim arhivima i kojim su se služili i car i nepoznati pisac 30. glave. Kako smo već upoznali cara kao očajno lošeg pisca, neće nam biti čudno što je izvještaj o padu Salone pisao na njemu svojstven način: on je hrabro počeo pisati o caru Dioklecijanu. Ali tad počinju nevolje. Car piše o Splitu, što ga je osnovao Dioklecijan, ali ga to odmah odvodi od glavne teme (osvajanja Salone): on se prisjeća da je u Dalmaciji postojao i grad Dioklija, što je lako ušlo u njegovu glavu — i dakako odmah i na papir — jer su riječi Dioklecijan i Dioklija zvukovno slične. Zbog Dioklije zaboravio je Salonu. Možemo mu koncedirati da nije upravo on pomiješao Slavene i Avere, već da je o izjednačavanju Slavena i Avara već negdje drugdje čitao. Pohitao je da opiše prelazak romanskog garnizona preko Dunava i zarobljavanje Slavena - Avara. Ali najedanput je primijetio da nije ništa rekao o tome kako su se Romani okupljali u Salonu i slali graničarsku stražu na Dunav. I zato bezbrižno dodaje da se »od toga vremena« straža šalje na Dunav u dvije smjene. Tek tada opaža da je vrijeme da nešto kaže o Salonu, donosi zanimljiv podatak o Klisu kojeg nema u glavi 30, zato što je tamo taj podatak iz osnovnog izvještaja naprosto ispušten, a onda »brblja« o dugogodišnjoj smjeni romanskih straža na Dunavu koja izaziva konačno odluku u Slavena-(Avara) da učine zasjedu i pobijede Romane koji su, eto, ponovno prešli Dunav.

Čudno je kako je kraj priče opet prilično logičan: Slaveni uzimaju romansko oružje i znakove, dolaze i prelaze Klis, osvajaju Salonu, a onda malo pomalo i cijelu Dalmaciju. Čak je kraj priče sasvim lijepo sastavljen: car priča kako su se Romani spasili u primorske gradove i otoke i nabraja ih i time omogućuje prijelaz na opisivanje svakog pojedinog grada. Čovjek bi rekao da to piše neki drugi pisac, a ne Konstantin. Sad je samo trebalo nastaviti s opisom Kotora, pa onda drugih bizantsko-dalmatinskih gradova, ali car ne bi bio car kad ne bi opet počeo pisati o onome što mu pada na pamet u vezi s njegovom temom. Ne slažemo se s Grafenauerom koji smatra da je isključeno da je iz logičnog izvještaja mogla nastati zbrka : caru Konstantinu je to sigurno bilo moguće s obzirom na njegove više nego skromne literarne sposobnosti.

Naime, moglo bi se reći i obratno : isključeno je da bi iz čudne zbrke o osvajanju Salone u 29. glavi netko sastavio logičan izvještaj iz glave 30, jer se glava 30. ipak manje odlikuje novim podacima, a više logičnim redoslijedom građe. Dakako da ne dolazi u obzir teza da bi glava 30. bila napisana na osnovi novog izvještaja iz Dalmacije, jer ima previše sličnosti između 29. i 30. glave. Ukratko, oba su izvještaja imala istu podlogu, koju je pisac 30. glave inteligentno skratio, a car doduše isto skratio, ali na prilično neuspješan način.

Što se pak tiče samog vremena sastavljanja redakcije, čini nam se da nema sumnje da je glava 30. napisana negdje poslije 955. god.²⁴, a glava 29. negdje 948/949. god.²⁵ Autor glave 30. pisao je u vrijeme kada se Bijela Hrvatska već pokoravala Otonu I. i u vrijeme kada je vladao mir između Hrvatske, Njemačke i Mađarske. Zato je pisao glave 30. upotrijebio one iste izvještaje iz carskih arhiva kojima se služio i pisac 29. i 31. glave, ali s time da je nadodao obavijest o njemačkom vrhovništvu nad Bijelom Hrvatskom.

Razmotrimo ponovno tekst 30. glave De adm. imp. o dolasku Hrvata. Ona nas obavještava o ovom slijedu događaja:

— Dio Hrvata dolazi iz Bijele Hrvatske u Dalmaciju, ostali oštaju u staroj domovini pod Francima,

— Neko se vrijeme Hrvati bore s Avarima i konačno ih pobjeđuju,

— Dio Hrvata koji su došli u Dalmaciju zauzima Ilirik i Panoniju,

— Hrvati se oslobađaju Franaka nakon sedmogodišnje borbe i ubijaju Kocila,

— Hrvati se krste za vladara Porina.

Iz spomenutih događaja, kako ih prikazuje 30 glava, možda proizlazi, kao što smo već rekli, da su Hrvati zapravo došli u Dalmaciju po nalogu Franaka. Oni su pod Francima bili i u staroj domovini

²⁴ Usp. kao zadnje Grafenauer, Prilog kritici . . 17, Commentary, 97. i d.

²⁵ Bury, Rasprava . . . , 97.

prije selidbe, oni se pod Francima nalaze neko vrijeme i u novoj domovini, franačka vlast je nad Hrvatima u novoj domovini vrlo jaka. Dakle, nije nevjerovatno da Hrvati nisu bili puki franački saveznici, nego vojnički organizirani narod koji je po nalogu i za račun Franačka osvojio Dalmaciju.

Nadalje prema 30. glavi, od vremena dolaska Hrvata u Dalmaciju do njihova oslobađanja ispod avarske vlasti nije prošlo mnogo vremena. Svakako nije riječ o stoljećima, već o najviše kojoj desetini godina. U znanosti je općesusvojeno mišljenje da su prema pripovijedanju 30. glave De adm. imp. Hrvati došli po zauzeću Salone još za cara Heraklija. Očito je da je takvo shvaćanje usvojeno zato što se o dolasku Hrvata u 30. glavi priča odmah poslije prikaza pada Salone, koji se zbilo negdje u prvim godinama Heraklijeve vlade. Naime, u 30. glavi priča se kako su Avari zauzeli Salonu i nakon toga i svu Dalmaciju te se u njoj naselili, i kako su u to vrijeme (τηνκαῦρα) Hrvati stanovali s one strane Bavarske, i kako se jedna obitelj odvojila i došla u Dalmaciju i pobijedila Avare. Osim toga, u glavi 31. izričito se kaže da su Hrvati došli za vrijeme cara Heraklija. Na prvi pogled kao da nema sumnje u tako postavljenu kronologiju. Pa ipak čini nam se da 30. glava kaže nešto sasvim drugo. Istina je, doduše, da se u njoj kaže kako su u doba osvajanja Salone Hrvati stanovali s one strane Bavarske, ali se ne kaže da su Hrvati ubrzo nakon avarskog uspjeha došli u Dalmaciju. Upravo obratno, nema nijedne riječi o razdoblju koje je prošlo od vremena avarskog osvajanja do dolaska Hrvata. To je još uočljivije što se događajima nakon toga daje vremenski redoslijed s oznakama vremena koje doduše nisu precizne, ali koje ipak upućuju prilično jasno na piščevu misao. Pisac kaže: nakon dolaska Hrvati se nekoliko godina (ἐπί τινος χρόνου) bore s Avarima i pobjeđuju; Hrvati se izvjesni broj godina (μέχρι χρόνων τινῶν) pokoravaju Francima; Hrvati dižu ustanak i bore se sedam godina (ἐπί ἑπτά χρόνου) s Francima. »Izvjesni broj godina« piscu 30. glave ne može očito biti mnogo veći od, recimo, deset godina. To znači da je od dolaska Hrvata do svršetka hrvatskog ustanka protiv Franačka prošlo, recimo, 27 godina. Ako pretpostavimo da hrvatska narodna tradicija misli na hrvatski ustanak pod Ljudevitom koji je slomljen 822. godine, onda bi to značilo da su Hrvati po računu pisca 30. glave došli 795. god., tj. negdje krajem VIII. st. u koje se doba zaista i zbivaju borbe Franačka s Avarima. Osim toga u znanosti se nije uzelo u obzir da se prema riječima pisca 30. glave Hrvati nalaze od početka svog boravka u Dalmaciji pod franačkim vrhovništvom, a to ne bi nikako odgovarala za prvu polovicu VII. st. To je Grafenauer dobro uvidio i zato je bio sklon da se brišu iz izvještaja sve one riječi koje upućuju na to da su Franci bili prvim gospodarima Hrvata u Dalmaciji. Dakako tom ispravkom teksta više Franci u vrijeme dolaska Hrvata ne smetaju pa Grafenauer može, u skladu s općeprihvaćenim mišljenjem nauke, utvrditi »da su Hrvati došli u Dalmaciju (poslije

pada Salone, tj. u doba cara Heraklija)«. ²⁶ Smatramo da Grafenauerov postupak nema opravdana razloga jer tekst upravo ovakav kakav jeste predstavlja logičnu sliku događaja u vezi dolaska Hrvata kako ju je zamišljalo hrvatsko predanje, a po njemu i pisac 30. glave.

Ukratko, ako treba negdje staviti cezuru, tekst nas upravo sili da je stavimo između opisa pada Salone i opisa pradomovine Hrvata, s jedne strane, i dolaska Hrvata, s druge strane.

Čini nam se prema tome da iz našeg izlaganja izlazi da je 30. glava De adm. imp. sastavljena od dva dijela. Prvi dio govori o događajima do početka VII. st., a drugi dio, koji se na prvi neposredno nastavlja, priča o dolasku Hrvata koncem VIII. st. Na takvo shvaćanje teksta glave 30. De adm. imp. ne upućuje samo značajna, upravo istaknuta okolnost da tekst te glave šuti o vremenu koje je prošlo od dolaska Avara do dolaska Hrvata, a spominje barem neke vremenske pokazatelje o borbama Hrvata s Avarima, o podređenosti Hrvata Francima i o borbama Hrvata s Francima — već isto tako značajna okolnost da se odgovarajući tekst Konstantinova izvještaja o dolasku Avara nalazi u 29. glavi, a dotični carev tekst o dolasku Hrvata u 31. glavi. Carev tekst o dolasku Avara svršava u 29. glavi opisom pobjede Avara, avarskim osvajanjem Salone i ostalih dijelova kontinentalne Dalmacije kao i povlačenjem Romana u gradiće i otoke Bizantske Dalmacije. Carev pak izvještaj o dolasku Hrvata počinje u 31. glavi izvještajem o sjevernoj Hrvatskoj. Dakle, kao da nema sumnje da je car crpio svoje podatke iz dva izvještaja, od kojih je jedan obavještavao o propasti Rimske Dalmacije pod udarcima Avara, a drugi o dolasku Hrvata. Prvi izvještaj očito potječe iz narodnog predanja dalmatinskih Romana, a drugi iz hrvatskoga narodnog predanja. Car je oba izvještaja preradio, jednoga »literarno«, a drugoga tendenciozno. Posljedica »literarne obrade« prvog izvještaja prilično je žalosna zbrka 29. glave, a posljedica bizantofilske prerade drugoga izvještaja jest ubacivanje uloge Heraklija i Bizanta i izbacivanje uloge Franaka o dolasku Hrvata. Carev anonimni nastavljatelj imao je pred sobom oba izvještaja pa ih je i on »literarno« obradio i, što je za nas ovdje osobito važno, povezo. Anonimni pisac bio je kudikamo vještiji peru nego car pa mu je i tekst ispaao bolji i logičniji. Moderni čitatelj 30. glave podsvjesno je pod dojmom 31. glave koja je dolazak Hrvata tendenciozno povezala s Heraklijem i izbacila iz osnovnog izvještaja obavijesti o Francima, pa mu se čini kao da pričanje u 30. glavi teče glatko i vremenski kontinuirano od dolaska i pobjede Avara preko dolaska Hrvata i njihovih borbi najprije s Avarima a onda s Francima. A time onda čitatelj i nehotice iskrivljuje poruku 30. glave: Avari su došli početkom VII. a Hrvati koncem VIII. st. Da je tome tako vidi se i po podatku o krštenju Hrvata pod vladarem Porinom, u kojem

²⁶ Grafenauer, Prilog kritici... 21.

treba gledati istu osobu koja se u 31. glavi zove Porga — a u kojoj bez poteškoća prepoznamo hrvatskodalmatinskog kneza Bornu, koji je prema podacima iz franačkih anala umro 821. god.²⁷ Franački vođa Kocil bit će prema tome ipak najvjerojatnije Kadolah, okrutnost kojega spominju i franački analisti²⁸.

U vezu s dolaskom Hrvata stavlja 30. glava i odlazak dijela Hrvata u Ilirik i Panoniju. Starija historiografija držala se tradirana teksta i smatrala da se taj odlazak zbiva u vrijeme neposredno nakon dolaska Hrvata u Dalmaciju i da se pod Ilirikom i Panonijom razumijeva kraj između Save i Drave, kao i susjedni bosanski predjeli²⁹. Dok se lokalizacija Panonije i Ilirika negdje u današnjoj Slavoniji prihvatila uglavnom i u novije vrijeme³⁰ unatoč protivnim glasovima³¹, vrijeme odlaska dijela Hrvata u Panoniju i Ilirik rado se u novije vrijeme prebacuje u X. st.³², tj. u vrijeme Tomislavovo

²⁷ Da je Porin Borna upozorio je već E. Dümmleer, *Über die älteste Geschichte... 390*, a nakon njega npr. J. Marquart, *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*, XVIII, Hauptmann, npr. u Konstantin Porfirogenit o porijeklu... 19; v. i Grafenauer, *Prilog kritici...*, 26; Vprašanje konca Kocljeve vladavine v Spodnji Panoniji, *Zgodovinski časopis* VI—VII, 1952—1953, 171. i d.; N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb 1971, 194—195; protivno F. Šišić, *Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji*, *Vjesnik hrv. arh. društva*, n. s. XIII, 1913—1914, 18—48; isti, *Povijest Hrvata...* 387. vidi u Porinu Branimira. Temeljiti prikaz starije literature v. u Šišić, *Genealoški prilozi...* 18. i d.; a novije u Grafenauer, *Vprašanje konca Kocljeve vladavine...*, 171. i d.

²⁸ Rački, *Doc. 320*: Ludovik Pobožni primio je poslanike Liudeviti, ducis Pannoniae inferioris, qui res novas moliens, Cadolaum comitem et marcae Foroiulienis praefectum crudelitatis atque insolentiae accusare conabatur. Doduše, Kadolah je umro od groznice. (Rački, *Doc. 322*). Da je Kocilis što ga spominje 30. glava *De adm. imp. franački grof Kadolah*, tvrdio je već E. Dümmleer, *Über die älteste Geschichte...* 391 i d., što su preuzeli npr. Rački, *Doc. 329*; Grafenauer, *Vprašanje konca Kocljeve vladavine...* 178. i d.; N. Klaić, *Povijest Hrvata...*, 195, protivno Šišić, *Genealoški prilozi...*, 35. i d.; isti, *Povijest Hrvata...*, 358. vidi u Kocilisu panonskog vladara Koclja.

²⁹ Rački, *Doc. 271*, stavlja događaj neposredno nakon dolaska Hrvata u Dalmaciju »circa a. 610—35« i kaže da ovdje treba razumjeti sub Pannonia eiusdem partem saviam et sirmiensem, sub Illyrico vero contiguam illi oram; usp. S. Novaković, *Srpske oblasti X i XII veka*, *Glasnik srpskog učenog društva* XLVIII, Beograd 1880, 103. i d.

³⁰ Šišić, *Povijest Hrvata...*, 277, 405; Grafenauer, *Prilog kritici...*, 31; N. Klaić, *Povijest Hrvata...*, 139 i d. (s izvjesnim rezervama).

³¹ Tako je Hauptmann, *Politische Umwälzungen unter der Slowenen vom Ende des sechsten Jahrhunderts bis zur Mitte des neunten*, *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, XXXVI, 1915, 256: Ilirik 30. glave je Noricum; isti, *Kroaten, Goten und Sarmaten*, *Germanoslavica* III 1935, 337. i d.: Illyricum = Duklja; još određenije objašnjava Ilirik 30. glave kao Duklju isti pisac u *Hrvatsko praplemstvo*, *Razprave SAZU* I, 1950, 112—113, H. Gregoire, *L'origine et le nom des Croates et des Serbes*, *Byzantion* 17, 1944—1945, 93. i d.: Ilirik = Donja Panonija oko Blatnog jezera, što je Grafenauer lako i uspješno pobio (Grafenauer, *Vprašanje konca Kocljeve vladavine...*, 173—176).

³² Uostalom, od starijih v. slično već V. Klaić, *Marturina*, *slavonska daća u srednjem vijeku*, *Rad* 157, 1904, 146.

uz obrazloženje da jedino tom razdoblju odgovara odnos između panonskog kneza i kneza Dalmatinske Hrvatske, opisan u 30. glavi kao neka vrst »samouprave Slavonije pod posebnim banom u okviru Hrvatske«³³. Dakako da rješenje tog pitanja ovisi u prvom redu o shvaćanju rečenice iz 30. glave De adm. imp. koja govori o odlasku dijela Hrvata u Ilirik i Panoniju. Da vidimo kako se ta rečenica prevodi u stručnoj literaturi. Latinski prijevod toga mjesta J. Meursiusa iz 1611. god. preuzeli su bez bitnijih izmjena ne samo kasniji izdavači cjelokupnog djela De administrando imperio (A. Banduri, 1711. god.; I. Bekker 1840. god. i J. P. Migne 1864. god.), već i F. Rački koji je 1877. god. objavio samo neke dijelove tog djela, što se odnose na najstarije razdoblje hrvatske povijesti, a još ranije i J. Lucije, De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex 1666. god. Prijevog glasi: At a Chrobatatis, qui in Dalmatiam venerunt, pars quaedam secessit et Illyricum atque Pannoniam occupavit, habebantque et ipsi principem supremum, qui ad Chrobatiae tantum principem amicitiae ergo legationem mittebat. Dakle, smisao je ovaj: Hrvati u Panoniji imaju samostalnog kneza koji je slao poslanstva zbog prijateljstva samo hrvatskome knezu. Jenkins god. 1949. nudi ovaj prijevod: they too had a sovereign prince who used to maintain friendly contact, though through envoys only, with the prince of Croatia³⁴. To uglavnom odgovara latinskom prijevodu, samo što možda jače ističe samostalnost kneza Panonske Hrvatske koji šalje poslanstva, a ne što drugo. Slično prevodi god. 1959. Ferjančić: i oni su imali nezavisnog arhonta koji je na razne strane slao poslanstva, a prijateljska samo arhontu Hrvatske³⁵. Razlika je u tome što Ferjančić više ističe samostalnost kneza Panonske Hrvatske koji šalje poslanstva »na razne strane«. Klaić je 1904. god. spomenuto mjesto preveo na način koji odstupa od naprijed navedenih prijevoda. Po Klaiću je u Slavoniji »vladao zaseban vladar« koji je »zamjenjivao samo poslanstva i darove s hrvatskim knezom iz ljubavi (ili prijateljstva)«³⁶. U Klaića nailazimo dakle na misao da je panonski knez slao ne samo poslanstva nego i darove, i to svoje shvaćanje zaoštava u tumačenju po kojem »ako je knez Slavonije na koncu IX. stoljeća ili na početku X. šiljao kakve darove hrvatskome knezu, nije to činio samo κατά φίλιον, kako car Konstantin piše, nego su ti darovi vjerojatno bili neka vrst dank«. Tomašić je preuzeo takvo gledište. On kaže: i ovi (tj. Hrvati u Iliriku i Panoniji) imahu samosvojnog stva i darove s hrvatskim knezom iz ljubavi (ili prijateljstva)«³⁶. Premda je Sišić god. 1925. analizirano mjesto preveo ovako »a imadahu i oni samosvojnog arhonta, koji je s arhontom Hrvatske po-

³³ Tako Grafenauer, Prilog kritici..., 31; N. Klaić, Povijest Hrvata..., 277. i d.

³⁴ Moravcsik, 143.

³⁵ Ferjančić, Vizantski izvori..., II, 31—32.

³⁶ V. Klaić, Marturina..., 146.

³⁷ N. Tomašić, Život i djela cara Konstantina VII, Vjesnik kr. hrv.-slav.-dalm. Zemaljskog arhiva XX, sv. 1. i 2, 1918, 76—77.

državao prijateljskih veza³⁶, ipak se on priklanja stajalištu o slanju darova jer na drugom mjestu kaže da je Panonska Hrvatska slala »hrvatskom vladaru, kao svome vrhovnom gospodaru, počasne darove«³⁷. Slanje darova je spomenuto i u Rusovom prijevodu iz god. 1931.: »tudi ti so imeli samovlastnoga arhonta ki je pošiljal arhontu Hrvatske darove zastran prijateljstva«⁴⁰. Spomenimo još i Grafenauerov prijevod iz god. 1952. po kojem su panonski Hrvati »imali samostalnog arhonta koji je također sam slao arhontu Hrvatske darove u ime prijateljstva«⁴¹.

Što je dakle slao panonski knez hrvatskom knezu u Dalmaciju, poslanike ili darove ili možda oboje? I kakav je odnos Panonske Hrvatske prema Dalmatinskoj Hrvatskoj, da li je Slavonija pripojena Hrvatskoj ili je samostalna? Pogledajmo ponovno izvorni grčki tekst. On kaže: εἶχον δὲ καὶ αὐτοὶ ἄρχοντα αὐτεξούσιον διαπεμπόμενον καὶ μόνον πρὸς τὸν ἄρχοντα Χρῶβατίας κατὰ φιλίαν. Podvrgnimo sada pojedine važnije riječi analizi:

1. vladar Panonskih Hrvata je αὐτεξούσιος dakle samostalan vladar. Sama ta riječ ovlašćuje nas da se ne složimo s gledištima po kojima bi se iz teksta moglo zaključiti da je Slavonija ujedinjena s Hrvatskom u vrijeme na koje se odnosi navedena rečenica. Vladar Slavonije nije ništa manje samostalan vladar od bilo kojeg drugog drugorazrednog vladara toga doba, on je αὐτεξούσιος, on je princeps supremus, sovereign prince, nezavisan arhont, zaseban vladar, samosvojni arhont, kako to ispravno i točno prevode svi prevodioci bez razlike. Čak kad bi i slao hrvatskome knezu tribut ili darove, to još ne bi značilo da je u vrijeme na koje se odnosi analizirana rečenica Panonska Hrvatska bila u sklopu Dalmatinske Hrvatske.

2. Međutim, što zapravo znači riječ διαπέμπω. Prema Mengeovu rječniku ona u aktivu znači nach verschiedenen Richtungen senden, a u mediju mit jemandem durch Boten verhandeln (πρὸς τινα περί τινος)⁴². Dakako da se radi o mediju a ne o pasivu⁴³.

3. Ako želimo valorizirati riječ καὶ onda moramo prihvatiti Ferjančićev prijevod. Čini se da se pisac donekle eliptički izrazio. Pisac analizirane rečenice kao da kaže: (vladar Panonske Hrvatske) šalje poslanike (= διαπεμπόμενον) također i (καὶ) arhontu Hrvatske, ali

³⁶ Šišić, Povijest Hrvata..., 272.

³⁷ Šišić, Povijest Hrvata..., 405.

³⁸ J. Rus, Kralji dinastije Svevladičev, Ljubljana 1931, 194.

⁴¹ Grafenauer, Prilog kritici..., 14. Isto i N. Klaić, Povijest Hrvata..., 136 (ali usp. 139). Navodimo i sasvim odvojeno shvaćanje S. Antoljaka. Problematika najranijeg doseljenja i nastanjenja Slavna — Hrvata u Istri, Starine 48, 1958, 61. po kojem su Hrvati u Iliriku i Panoniji »imali samostalnog arhonta, koga su slali radi prijateljstva arhontu Hrvatske«.

⁴² H. Menge, Griechisch-Deutsch, Berlin—München—Zürich 1970²¹, 173. Grčko-hrvatski rječnik, Zagreb 1910 (Po Benseler-Kaegiju priredio S. Senc) 202. prevodi medijalni oblik ovako: svoje slati prijeko ili od sebe nešto poslati.

⁴³ Usp. Grafenauer, Prilog kritici..., 10.

samo njemu (μόνον πρὸς ...) κατὰ φιλίαν. Drugim riječima, vladar Panonske Hrvatske općenito šalje poslanike u razne zemlje, što je uostalom i prerogativa njegova suverena položaja što ga je pisac označio riječju ἀνεξουσίος, a jedina iznimka u kvaliteti, da se tako izrazimo, tih poslanstava jesu poslanstva upućivana knezu Dalmatinske Hrvatske, jer se ta poslanstva upućuju κατὰ φιλίαν.

4. Što je to dakle κατὰ φιλίαν? To nikako ne može biti neko poslanstvo koje bi označavalo u bilo kojem pogledu podređen položaj vladara Panonske Hrvatske u odnosu na vladara Dalmatinske Hrvatske jer bi to bilo u suprotnosti s naglašeno suverenim položajem tog vladara koji je ἀνεξουσίος i koji šalje poslanstva na razne strane. Preostaje dakle samo jedno tumačenje: slati poslanstva κατὰ φιλίαν znači slati poslanstva drugoj državi prema kojoj postoji emotivni odnos posebnog prijateljstva iz bilo kojeg razloga. U konkretnom slučaju čak nam i tekst sugerira razloge tih prijateljskih emocija: Panonska Hrvatska je bila svjesna da je njezina vladajuća grupacija potekla iz Dalmatinske Hrvatske i zato je vladara Dalmatinske Hrvatske posebno poštivala. Očito je da su Panonska i Dalmatinska Hrvatska bile u vrijeme na koje se odnosi analizirana rečenica vrlo usko povezane prijateljskim vezama i suradnjom. Uostalom, takvi emotivni odnosi dviju potpuno samostalnih država izvanredno su česti u povijesti. Analizirana rečenica dakle ne pristaje po svojem sadržaju prvoj polovici X. st. ako je u to vrijeme Tomislav doista ujedinio dvije Hrvatske, jer podaci iz te rečenice upućuju na samostalnost Panonske Hrvatske. Uostalom to se slaže s našim analizama po kojima se podaci iz te rečenice odnose na početak IX. st., a to se slaže i s okolnošću da je Panonska Hrvatska do 827. god. bila posebna kneževina u okviru franačke države i furlanske marke⁴⁴. Dakako da je vladar takve kneževine doista ἀνεξουσίος i da šalje poslanike na razne strane, jer nam je to poznato i inače za tog vladara i uopće za vladara kneževine tog tipa na istočnom rubu franačke države⁴⁵.

Međutim, vratimo se glavnoj temi.

Dakako da je prikaz događaja oko uništenja avarske moći koncem VIII. i početkom IX. st. u 30. glavi De adm. imp. donekle površan i netočan. Tako npr. Kadolah je umro od bolesti 819. god. pa se vijest o pogibiji franačkog vođe možda odnosi na pogibiju markgrofa Erika kod Trsata 799. god.; protiv Franaka dignula se samo Panonska Hrvatska pod Ljudevitom, a Dalmatinska Hrvatska pod Bornom ostala je Francima vjerna, Ljudevitove borbe s Francima nisu trajale sedam, već najviše pet godina⁴⁶ itd. Ali tome se ne treba

⁴⁴ Grafenauer, Prilog kritici ..., 31.

⁴⁵ Usp. npr. za 818. god. Rački, Doc. 320.

⁴⁶ Usp. npr. Šišić, Povijest Hrvata ..., 306. i d. Grafenauer je dobro osjetio da analizirana rečenica ne odgovara povezanosti Tomislavove Hrvatske sa Slavonijom pa je predložio (Proces doseljavanja Slovena na Zapadni Balkan i u Istočne Alpe, Simpozijum Predslavenski etnički elementi na Balkanu u

ni najmanje čuditi. U djelu De adm. imp. sve vrvi od nesumnjivih većih i manjih grešaka čak s obzirom na događaje koji su se zbili u drugoj polovici IX. i prvoj polovici X. st. Gotovo da više začuđuju ispravan prikaz nekih događaja oko Dalmatinske i Panonske Hrvatske koncem VIII. i početkom IX. st.: u to doba doista pada uništenje avarske moći, borbe s Avarima doista su vođene na inicijativu i pod vrhovnim rukovodstvom Franaka, Hrvati su doista u to doba priznavali franačku prevlast i doista su ubrzo dignuli ustanak, a čini se da nema sumnje da u to doba započinje pokrštavanje Hrvata.

Ako pretpostavimo da je carev izvještac dobio podatke o Hrvatima u bizantskoj Dalmaciji i da se radi o hrvatskom narodnom predanju — što je uostalom usvojeno u modernoj historiografiji — onda se možemo još manje čuditi naprijed navedenim sporednim greškama izvještaja o Hrvatima u 30. glavi i onda postaju razumljive i one veće greške: u borbama s Avarima prenaplašena je uloga Hrvata. Hrvati nisu pobijedili Franke, nego je naprotiv Ljudevitov ustanak ugušen; Dalmatinska Hrvatska nije bila jedinstvena u borbi protiv Franaka s Panonskom Hrvatskom; franačka vlast nad Hrvatima prestala je tek 878. god. Naime, jedna je od osnovnih značajka narodnog predanja uzdizanje vlastite prošlosti i prikrivanje neugodnih i nesretnih događaja. U vezi sa svim naprijed navedenim nameće se pitanje koje je ovdje za nas od prvenstvenog značaja: da li se može vjerovati hrvatskom narodnom predanju zapisanom u 30. glavi De adm. imp. u vezi s dolaskom Hrvata po franačkom naređenju negdje koncem VIII. st. Ono se doista može braniti. Hrvati nisu imali razloga izmisliti da su došli u Dalmaciju po franačkom nalogu i pod franačkom vlašću. Osim toga čitava pripovijest o dolasku Hrvata u 30. glavi teče vrlo glatko i upravo uvjerljivo, te bi se čak moglo pokušati braniti je općim razmišljanjima o genijalnosti Karla Velikog kao državnika i kao vojnog stratega, koji je do krajnjih granica čuvao svoju udarnu vojničku snagu i zbog toga upotrebljavao svaku priliku i mogućnost da iskoristi vojnu pomoć drugih naroda, a da koristi pobjede ipak na kraju pripadnu u prvom redu Francima. Pa ipak nismo nikako sigurni da je narodno predanje iz glave 30. De adm. imp., što se tiče uloge Franaka, tako pouzdano. Već je genijalni Rački ispravno upozorio da »Konstantinovo djelo nije poviest i narodopis u strogom smislu, da u porabi ima se uvijek i svagdje nadzirati suvremenimi vjerodostojnimi spomenici, a gdje ovih nema, treba svaku viest, koja se napominje, prosuditi na temelju

etnogenezi Južnih Slovena, Posebna izdanja Akademije nauka i umjetnosti BiH XII, Sarajevo 1969, 52) korekciju teksta tako da bi navodno izvorni tekst imao riječi *σπός τῶν ἀρχόντων* umjesto *σπός τῶν ἀρχόντων*, te bi se onda mogla ta rečenica shvatiti pasivno, a ne medijalno: i oni su imali samostalnog vladara koji je i sam zbog prijateljstva poslan od arhonta Hrvatske. To je doista duhovita misao, ali se i njom sasvim jasno ističe samostalnost slavenskog vladara. Uostalom i sam Grafenauer ispravno ističe da se radi samo o hipotezi. Usp. već i Grafenauer, Prilog kritici..., 10.

nutarnjih razloga i zakona stroge kritike⁴⁷. Ako uzmemo u obzir da razmjerno obilate vijesti iz pouzdanih franačkih izvora nigdje ne spominju ne samo upotrebu hrvatske vojske i njezin dolazak u Dalmaciju u vrijeme borbi s Avarima već uopće nigdje ne spominju ništa o Hrvatima ni u Poljskoj, ni u Češkoj, ni u Dalmaciji ni krajem VIII. st. ni početkom IX. st. — onda postaje sasvim malo vjerojatnom odlučujuća uloga Franaka u selidbi Hrvata na jug. Zato nije nemoguće, već postaje vjerojatnim da je hrvatsko narodno predanje iskrivilo bit ranijih događaja na način koji je i inače dobro poznat u narodnim predanjima, u kojima se slijed i tumačenje pojedinih epoha grupiraju oko nekog važnog događaja koji je u osobitoj mjeri privukao narodnu pažnju. Dolazak Franaka, uspješna borba s Avarima koncem VIII. st., slom avarske moći, i kasnije borba s Francima toliko su zaokupili narodno pamćenje da je ono raniju povijest preradilo u skladu s onim što je smatralo najvažnijim, tj. s Francima.

Anonimni nastavljatelj cara Konstantina u glavi 30. De adm. imp. razmjerno je vjerno izložio hrvatsku narodnu tradiciju po kojoj su Hrvati došli na Balkan tek potkraj VIII. st. Obratno, car Konstantin je u 31. glavi tendenciozno povezao dolazak Hrvata s Heraklijem, izbacio iz narodne tradicije gotovo sve elemente i potpuno je izmijenio. Ipak kroz sva ta tendenciozna ispuštanja, izmjene i dopune proviruje tu i tamo narodno predanje koje je služilo Konstantinu kao osnova za njegovu priču o dolasku Hrvata. Najjasnije se je Konstantin odao u rečenici o krštenju Hrvata u kojoj je spomenuo hrvatskog vladara Porina kao suvremenika Heraklija, a toga Porina možemo sigurno identificirati s Porgom iz anonimova izvještaja i s dalmatinskohrvatskim knezom Bornom koji pripadaju početku IX. st.

Naša teza o dolasku Hrvata na Balkan potkraj VIII. st. toliko odudara od općeg mišljenja da su Hrvati došli već u prvoj polovici VII. st., da je potrebno podrobnije razmotriti dokaze za opće prihvaćeno mišljenje.

III. KADA SU HRVATI DOŠLI NA BALKAN

1. Grafenauerova teza : 622—623. god.

Dakako da su se pred autorima koji tvrde da su Hrvati došli iz krajeva sjeverno od Karpata u svoju današnju postojbinu za vrijeme cara Heraklija i pobijedili Avare ispriječile dvije velike, takoreći nepremostive poteškoće: neprijateljski prodor ratničkog naroda kroz cijelo avarsko područje sve do Dalmacije teško je zamisliv⁴⁸.

⁴⁷ Rački, Ocjena starijih izvora za hrvatsku i srbsku povijest srednjega vijeka, Književnik I, 1864, 49.

⁴⁸ Ovakvo već Rački, Ocjena starijih izvora... 70.

Osim toga, ako bi se i prihvatila teza da su Hrvati (a nekako u isto doba i Srbi) prodrli do Dalmacije i tamo se naselili, ostala bi još i dodatna poteškoća, naime okolnost da prodor snažne grupe Zapadnih Slavena nije ostavio nikakva traga u jeziku središnje grupe južnoslavenskih jezika (tj. u hrvatskome ili srpskom jeziku), jer se on veže na slovenski jezik na zapadu i makedonski i bugarski na istoku i glasovnim i formalnim osobinama na prirodni i organski način ne pokazujući ni traga nekom jezičnom klinu između zapadnih i istočnih južnoslavenskih jezika⁴⁹.

Nema sumnje da je kudikamo najvažnija i najtemeljitija analiza vijesti Konstantina Porfirogeneta o dolasku Hrvata za Heraklija Grafenauerov rad Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta⁵⁰ zajedno s analizama u ostalim njegovim radovima što se odnose na istu problematiku⁵¹. Grafenauerovo je mišljenje ukratko ovo: Hrvati su prošli zapadnim dijelom avarskog područja negdje 622—623. god. Oni su mogli proći preko Panonije na »izuzetno lak« način zato što se upravo 622—623. god. »kagan spremao na nov udarac protiv Bizanta te je u tu svrhu svakako okupljao Avare na jugoistoku avarskog područja, a možda se čak već i zapleo u borbe s Bizantincima: ovo posljednje mogli bismo zaključivati po slavenskom pohodu na Kretu, po Heraklijevu povratku u Bizant sa pohoda protiv Perzijanaca i po ponovnom zaključenju mira s Avarama uz povišeni godišnji danak i uz predaju novih bizantskih talaca kaganu«⁵². Upravo prolaz Hrvata oko 622/623. izazvao je toliki potres u zapadnim dijelovima avarskog područja da je 623. god. došlo do slavenskog ustanka pod Samom⁵³. Lingvistički problem rješava Grafenauer tako što smatra da se na Jadran doselila manja grupa Hrvata koja je utonula među dalmatinskim Slavenima⁵⁴. Grafenauerovo tumačenje je duhovito i uvjerljivo, a njegova prihvatljivost ovisi dakako u prvom redu o ispravnom tumačenju bizantskih vijesti o događajima 622/623. god. jer su upravo avarsko-bizantski odnosi u to doba temelj na kojem Grafenauer gradi svoju zgradu dokazivanja: kagan je 622/623. god. sabirao vojsku na jugoistoku; zbog toga je sjeverozapad ostao nezaštićen; grupa Hrvata to iskoristava i prodire preko Karpata i Panonije u Dalmaciju; taj prodor uzrokuje Samov ustanak.

U dokaz svojim tvrdnjama o intenzivnoj zaokupljenosti kagana na jugoistoku avarskog područja u 622/3. god. nudi Grafenauer kao dokaze

⁴⁹ Ovako V. J a g i ć, Ein Kapitel aus der Geschichte der südslavischen Sprachen, Archiv für slavische Philologie XVII, 1895, 47. i d.

⁵⁰ Historijski zbornik V 1952, 1—53.

⁵¹ B. Grafenauer, Nekaj vprašanj..., 23—126; Kronološka vprašanja... 1955, 40. i d.

⁵² Grafenauer, Prilog kritici..., 44.

⁵³ Grafenauer, Prilog kritici..., 44.

⁵⁴ Grafenauer, Prilog kritici..., 43—44.

1. Homiliju Teodora Sinkela⁵⁵
2. Pizidine de exp. persica i Bellum avaricum⁵⁶
3. Uskršnju kroniku⁵⁷,
4. Teofanovu Kronografiju⁵⁸
5. Nikeforovu Historiju⁵⁹.

Ti Grafenauerovi dokazi⁶⁰ zahtijevaju da ih se pobliže razmotri.

1. Teodor Sinkel održao je sačuvanu homiliju 627. god. u crkvi sv. Sofije, vjerojatno na prvu godišnjicu avarsko-slavenske opsade⁶¹. U toj homiliji se »precej podrobno očrkuje razmjernje med Obri in Bizancem od 1.617 do 626 (...) in kaganove priprave za vojno (622 do 623) ki jih je Heraklij pretrgal z pogajanjimi«⁶². U toj homiliji Teodor priča kako je kaganov otac došao gol i gladan kao pribjegar bizantskim carevima koji su ga obukli i nahranili, kako ga je naslijedio njegov sin, kaganov brat, koji je pokorio susjedna plemena i znatno povećao svoju vlast i kako je kagan naslijedio svog brata i počinio razna nedjela premda ga je bizantski car pokušao ublažiti raznim dobroćinstvima. »Tko ne zna za neljudski napadaj što ga je kagan učinio pred izvjesni broj godina (πρὸ τούτων τῶν ἐτῶν)« kada je bizantski car izašao do Dugog zida, kada je kagan zarobio mnoštvo žena, djece i staraca, kada mu je izručeno izvanredno mnogo novaca i stvari i kada se zakleo svečanim zakletvama. »Ali kada je (...) car (...) krenuo protiv božjih neprijatelja prema istoku (...), ostavio je grad i carsku djecu i rezidenciju Bogu i Djevici (...) i zamislio da će vjerojatno ukrotiti tu životinju (tj. kagana) korisnom upotrebom, odlučivši da će mu tobože povjeriti grad i djecu i rezidenciju (...) (Ἄλλ' ὅτε [...], κατὰ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Θεοῦ τῶν πρὸς ἀνίσχοντα ἡλιον βασιλεὺς ἐξώρμησεν (...) Θεῶν μὲν καὶ τῆ παρθένου πόλιν καὶ παιδας βασιλεῖς παρέδωκε καὶ βασιλεια (...) καὶ τοῦτον δὲ τὸν θῆρα κατ' οἰκονομίαν εὐλογον τιθασσεύειν ὑπέλαβε, δόξας δεῖν αὐτῶν τὴν πόλιν καὶ παιδας καταπιστεύειν καὶ τὰ βασιλεια).

Ali ni to (...) nije učinilo umjerenijom zloću te zmijurine, nego kada je saznao za carev pokret protiv Perzijanaca (...) odmah (su

⁵⁵ L. Sterbach, *Analecta avarica, Cracoviae 1900, Seorsum impressum ex tomo XXX Dissertationum philologicarum Academiae litterarum Cracoviensis.*

⁵⁶ G. Pisdade, *De expeditione persica i Bellum avaricum* u J. P. Migne, *Patrologiae cursus completus, Series Graeca* 92, 1860.

⁵⁷ Chronicon paschale, rec. L. Dindorf, *Bonae* 1832.

⁵⁸ Theophanis Chronographia, rec. C. de Boor I, *Lipsiae* 1883.

⁵⁹ *Nicephori archiepiscopi Constantinopolitani opuscula historica*, ed. C. de Boor, *Lipsiae* 1880.

⁶⁰ Prvonavedeni izvor spominje Grafenauer u radu *Kronološka vprašanja... 45*, a ostale u radu *Nekaj vprašanj... 77*.

⁶¹ *Usp. Vizantiski izvori...*, I, 160.

⁶² *Grafenauer, Kronološka vprašanja...*, 45.

započela) skupljanja barbarskih plemena (...), pripreme oružja i sprava za osvajanje gradova kao i dovlačenja prema moru brodograđevnog drvenog materijala kako bi barbarske vojske bile u stanju da probiju bojni red ratnih brodova ('Αλλ' οὐδὲ τοῦτο (...) τὴν τοῦ δράκοντος ἐκείνου κακίαν μετριώτεραν εἰργάσατο, ἀλλ' ὅτε τὴν ἐπὶ Πέρσας τοῦ βασιλέως ἔμαθε κίνησιν, (...) εὐθὺς συναγαγαὶ βαρβάρων ἐθνῶν (...) κατασκευαὶ ἐνόπλων καὶ ἐλεπόλεων καὶ τῶν διὰ θαλάσσης ὑπηρετούντων ξύλων τρὸς τὸν διέκπλου τοῖς ἔθνεσιν συγκοιδαὶ πρὸς τὴν θάλασσαν). (Ukratko) izmišljalo se sve načine i pronalazile mogućnosti da bi božji grad, što ga je Djevica zidovima opasala, pao u ruke životinje. Sve to imao je taj (tj. kagan) na umu i radio te sabrao sve njemu podložno barbarsko ljudstvo napunivši zemlju i more divljim plemenima kojima se život sastoji u ratovanju. Car (...) čuvši to krenuo je u rat pismeno određivši čuvara općih poslova što su se pojavili (to je bio Bono, kojeg su svi zazivali (...)).

Eto tako Teodor Sinkel.

2. G. Pizida napisao je, među ostalim, dva spjeva, *Expeditio persica* i *Bellum avaricum* još za života cara Heraklija, i to prvo djelo možda neposredno nakon Heraklijeve vojne protiv Perzijanaca 622. god., a drugo vjerojatno 627. god.⁶³

U epu *De expeditione persica* za nas su prije svega važni ovi stihovi

III, 311—314. Ἐπει δὲ καὶ τὰ πρὸς ἑσπέραν γένη
 Ἄσπονδον εἶχεν ἐξ ἔθους ὑποψίαν
 Αὐδῆς τε καινῶν φροντίδων κινουμένων
 Τῆς σῆς ἔχρηξεν ἡ πόλις παρουσίας

tj. u latinskom prijevodu: *Interea vero gentes, quae sunt ad Occidentalem rupti foederis habuerunt de more suspicionem. Et rursus ob novas excitas curas tuam desiderabat civitas praesentiam*, tj. kako su i sama zapadna plemena postala sumnjiva da po (svojem) običaju prekinu savez, opet je zbog novopokrenutih briga grad zazelio tvoju prisutnost.

Pizida nastavlja svoj ep raznim metaforama i nešto kasnije (III, 337—340) pjeva o tome kako je Heraklije privremeno prepustio strategu vodstvo svoje armije što ju je poveo protiv Perzije i kako se nakon toga vratio u Carigrad:

III, 339—340 πάλιν πρὸς αὐτὴν τὴν πόλιν σου συντόνωσ
 τοσαῦτα πράξας καὶ κατορθώσας τρέχεις.

Značajno je da Pizida nastavlja sve do završetka epa, tj. do stiha 461, pjevati o Herakliju i događajima što su s njima povezani u god. 622, ali uopće više ne spominje ni Avare ni kagana.

⁶³ Usp. Vizantiski izvori... I, 151.

G. Pizida napisao je još jedan ep koji privlači našu pažnju. Radi se o tzv. *Bellum avaricum*,⁶⁴ tj. o opisu avarsko-slavenske opsade Carigrada u god. 626. Neposredno prije opisa te opsade Pizida pjeva o događajima koji su se zbili ranijih godina, pa kaže, među ostalim,

94—100 Ποῖον γὰρ ἔργον ἢ φιλόπλουτον χάριν
Πίστιν δὲ ποῖαν καὶ λόγου καὶ πράγματος,
Ὅ πάντα πράττων συμφερόντως δεσπότης
Παρήκεν ἢ μεδήκεν εἰς ὑπερθέσεις,
Θέλων μαλάξαι τὴν ἀσύνθετον φύσιν
Σχέσει λογισμάτων, δωρεῶν ὑποσχέσει,
Παιδοὶ τὰ πρῶτα καὶ λόγῳ τὰ δεύτερα;

tj. latinski: *Ecquod enim officium aut quae munera, quamque fidem et dicto et facto presititam, omnia utiliter disponens despota omisit aut neglexit, ut traheret moras, studens amollire foedifragam naturam vi rationis et donorum promissione, suasionem primum et deinde scripto, odnosno na našem jeziku: Jer koje djelo ili koje darove, koje povjerenje riječju i djelom, nije čar sve korisno raspo-ređujući propustio ili zanemario u cilju odugovlačenja, u namjeri da ublaži krivokletničku prirodu snagom uvjeravanja i obećanjem darova, i to najprije nagovaranjem, a onda i pismeno?*

Opisujući nepoštenu i lukavu kaganovu prirodu, Pizida nastavlja kako je kagan

117—118 Καὶ πρὸς τὸ τεῖχος ἦλθεν ὡς εἰς συμβάσεις
Τέχνας ἐνόρκους συγκαλύψαι τὸν δόλον,

tj. latinski: *ad moenia accessit veluti ad firmanda foedera, clam edito juramento de celanda fallacia, odnosno na našem jeziku: do zidova (sc. Carigrada) došao tobože da sklopi savez prikrivajući prijevare lukavim zakletvama. Odmah nakon toga Pizida počinje s opisom opsade od 626. god. (stih 125. i dalje).*

3. Uskršnja kronika sastavljena je negdje oko 630. do 640 god.⁶⁵ Ona pod god. 623. ima ovaj izvještaj: (...) ὄντος τοῦ βασιλέως Ἡρακλείου εἰς τὰ Θράκια μέρη μετὰ τινων ἀρχόντων (...) πληυιάσαντος τῶ μακρῷ τεῖχει τοῦ Χαγάνου τῶν Ἀβάρων μετὰ πλήθους ἀπειροῦ, μελλούσης, ὡς καθὼς ἐρημίσθη, μεταξύ Ῥωμαίων καὶ Ἀβάρων εἰρήνης γίνεσθαι (...) ὁ Χαγάνος τῶν Ἀβάρων τῷ φραγελλίῳ αὐτοῦ ἐνευσε, καὶ πάντες οἱ σὺν αὐτῷ ὀρησαντες εἰσῆλθον τὸν μακρὸν τεῖχος: tj. kada je car Heraklije bio u Trakiji s nekim prvacima (...), kagan Avara približio se Velikom zidu u prisutnosti ogromnog mno-

⁶⁴ G. Pizidae, *Bellum avaricum*... 1271. i d.

⁶⁵ Usp. Vizantski izvori.. I, 143.

štva, jer je trebalo, kao što se govorkalo da dođe do mira između Romeja i Avara (...) kagan Avara je dao znak svojim bičem, pa su svi oni što su s njim došli navalili i upali na Veliki zid.

Tom prilikom su, pripovijeda dalje Uskršnja kronika, Avari mnogo toga opljačkali i uzeli sa sobom mnoge zarobljenike.

4. Teofanovo povijesno djelo Kronografija napisano je 810. do 811. god.⁶⁶ U tom djelu Teofan, među ostalim, ukratko priča o avarskoj navali na Trakiju i nama već iz Uskršnje kronike poznatom kaganovom pokušaju da prilikom mirovnih pregovora s Heraklijem ovom zarobi. Teofan taj događaj stavlja u 619. god. i kaže:

Τούτω τῷ ἔτει ἐστράτευσαν οἱ Ἀβαρικοὶ κατὰ τῆς Θρακίας καὶ ἀποστείλας Ἡράκλειος πρέσβεις πρὸς αὐτοὺς ἠτείτο εἰρήνην καὶ συνδεδεμένου τοῦ Χαγάνου ταύτην ποιεῖν, ἐξῆλθεν ὁ βασιλεὺς ἐξω τοῦ Μάκρου τείχους μετὰ πάσης δορυφορίας βασιλικῆς καὶ δάρων πολλῶν καὶ μεγάλων ὑποδέξασθαι τὸν Χαγάνον, λαβὼν τὰ πιστὰ παρ' αὐτοῦ τοῦ ποιῆσαι πρὸς ἀλλήλους σπονδὰς εἰρηνικὰς. ὁ δὲ βάρβαρος ἐκεῖνος τὰς τε συνθήκας ἀδετήσας καὶ τοὺς ὄρκους ἄφνω τυραννικῶς κατὰ τοῦ βασιλέως ἐχώρησεν. Još u IX. st. preveo je papin knjižničar Anastazije to ovako: Anno imperii Heraclii aciem direxerunt Avarae contra Thracem et missis Heraclius legatis ad eos poscebat pacem. cumque chaganus hanc facere spondisset, exiit imperator foras murum longum cum omni obsequio regio et muneribus multis et magnis ad suscipendum chaganum, recepturus ab eo iuramenta faciendi in invicem spondiones pacificas. at vero barbarus ille, tam sponsionibus quam quae iurata fuerint spretis, subito tyrannice contra imperatorem profectus est⁶⁷. Na našem jeziku vijest glasi ovako: Te godine zavojštili su Avari na Trakiju, a Heraklije im je poslao poslanika i tražio mir. Kagan se složio da to učini pa je car izašao izvan Velikog zida sa svom carskom oružanom pratnjom, s time da preda kaganu mnoge i velike darove prihvaćajući od njega uvjeravanja da će učiniti međusobne miroljubive ugovore. Onaj barbarin (=kagan), prezrevši ugovore i zakletve, naglo je na tiranski način krenuo protiv cara.

Teofan dalje priča kako se car morao spasavati bijegom u grad i kako se kagan domogao velikog plijena i mnogih zarobljenika.

Za iduću, 620. god., priča Teofan da je Heraklije uputio poslanike kaganu u vezi s kaganovim nepoštenim postupkom i tražio mir, jer ἐπιστρατεύσαι γὰρ διανοούμενος κατὰ Περσίδος εἰρηνεύειν μετὰ τοῦ Χαγάνου ἤθελεν tj. po Anastaziju: acies quippe disponens contra Persidem dirigendas pacisci cum chagano volebat odnosno na našem jeziku: jer je imao namjeru zavojštiti na Perziju, htio je živjeti u miru s kaganom. Kagan se sa carevim prijedlogom složio i obećao sklapanje mira (εἰρήνην ποιεῖν ὑπισχεῖτο). καὶ στοιχήσαντες πᾶντα ἀπέστειλαν οἱ πρέσβεις ἐν εἰρήνῃ, tj. po Anastaziju : pangen-

⁶⁶ Vizantiski izvori... I, 217.

⁶⁷ Ed. de Boor... II, 185—186.

tesque foedera legati in pace reversi sunt, što bismo mi preveli ovako : i utvrđivši međusobne obveze, poslanici se vratitše u miru.

Teofan nastavlja da je Heraklije iduće godine, tj. 621, μετὰ τῶν Ἀβάρων εἰρηνεύσας, ὡς ἐνόμιζεν, μετήνεγκε τὰ στρατεύματα τῆς Εὐρώπης ἐπὶ τὴν Ἀσίαν (...), tj. po Anastaziju Heraclius (...) cum Avaribus pace, ut putebat, contracta transtulit militias Europae in Asiam, odnosno na našem jeziku: Heraklije je prebacio evropske čete u Aziju smatrajući da je utvrđio mir s Avarima.

Nadalje, 622. god. odmah poslije Uskrsa Heraklije kreće protiv Perzije (τελέσας τὴν εὐροτὴν τοῦ πάσχα εὐθέως τῇ δευτέρῃ ἐσπέρας ἐκίνησε κατὰ Περσίδος). Da bi osiguraao zaleđe ἐγράψε δὲ καὶ πρὸς τὸν Χαγάνον τῶν Ἀβάρων παρακλήσεις τοῦ ἐπικουρεῖν τὰ τῶν Ῥωμαίων πράγματα, ὡς φιλιαν σπεισόμενον πρὸς αὐτόν, καὶ ἐπίτροπον τοῦ ἑαυτοῦ υἱοῦ τοῦτον ἠνόμασεν, tj. po Anastaziju: scripsit autem et ad chaganum Avarum precēs curam agendi super Romanorum negotiis, tamquam qui secum amicitiam fuerit factus, tutorem filii sui hunc appellans; odnosno na našem jeziku: pisao je i kaganu Avara pozvajući ga da se stara za bizantske poslove, s obzirom na to što je obećao prijateljstvo prema njemu i nazvao ga skrbnikom svoga sina.

Teofan nastavlja opisujući ratne operacije protiv Perzije tijekom 622. god. sve do približavanja zime. Tada ὁ δὲ βασιλεὺς τὸν στρατὸν σὺν τῷ στρατηγῷ καταλιπὼν εἰς Ἀρμενίαν παραχειμάσαι αὐτὸς εἰς Βιζάντιον ὠπεσσεύεν, tj. po Anastaziju: itaque imperator exercitum cum praetore ad hiemandum in Armenia derelicto ipse Byzantium rediit; odnosno na našem jeziku: car je ostavio vojsku sa strategom preko zime u Armeniji, a sam se vratio u Bizant.

Neposredno nakon naprijed navedenih riječi Teofan nastavlja da u ožujku iduće, 623. god. ἀπάρας ὁ βασιλεὺς Ἡράκλειος τῆς βασιλείδος πόλεως κατὰ τάχος ἀφίκετο εἰς Ἀρμενίαν, tj. po Anastaziju; Heraclius profectus a regia urbe celeriter in Armeniam properavit; odnosno na našem jeziku: car Heraklije je krenuo iz carskoga grada i što je brže mogao stigao u Armeniju.

5. Carigradski patrijarh Nikefor napisao je, među ostalim, kratku povijest što obuhvaća događaje od 602. do 769. god. Patrijarhom je bio 806—815. god.⁶⁸ Nikefor priča o prijevernom pokušaju kagana da zarobi Heraklija, tj. o događaju što smo ga već upoznali putem Uskršnje kronike i Teofana. Nadalje, Nikefor nas obavještava o Heraklijevim pripremama za rat protiv Perzije: ὁ οὖν Ἡράκλειος ἐκ τῆς Περσῶν καὶ Ἀβάρων δουρβοῦμενος ἅμα καὶ λιμφ πιεζομένης τῆς Ῥωμαϊκῆς πολιτείας καὶ λοιμικῶν θανάτων φειρομένης, προσεκαλεῖτο Σέργιον τὸν τῆς πόλεως πρόεδρον, ἔτι τε καὶ ἄρχοντας καὶ τὸ λοιπὸν τοῦ λαοῦ μέρος (καὶ) παρατίθεται αὐτοῖς τοὺς παῖδας, καὶ Βῶνον τὸν πατρικίον ἐγχειρίζει τὰς τῶν πραγμάτων διοικήσεις, καὶ ἀπάρας διὰ τοῦ Εὐζείνου ἐπειράτο διὰ Λαζικῆς εἰς τὴν Περσικὴν εἰσβαλεῖν, tj. Heraklije, dakle, bojeći se da ne bi romejska država i

⁶⁸ Vizantiski izvori. I, 239.

od Perzijanaca i od Avara bila pritisnuta glađu i uništena kužnom smrću, pozvao je Sergija, predsjedavajućeg u gradu, zatim prvake i ostali dio naroda i povjerio im djecu, patriciju Bonu uručio rukovanje državnim poslovima, krenuo preko Crnog mora i pokušao upasti u Perziju preko Lazike.

Očito se radi o nama već iz Teofana poznatom Heraklijevu pokretu na Uskrs 622. god.

Za 626 god. Nikefor izvještava: Οἱ δὲ Ἄβαροι ἐπεὶ τὰς σπονδὰς διέλυσαν (καὶ γὰρ Ἡράκλειος πρὶν Πέρσας ἐκστρατεῦσαι δάροις πρὸς αὐτοὺς ταύτας ἐβεβαίω ὑποσχόμενος παρέχειν αὐτοῖς νομισμάτων μυριάδας εἴκοσιν, ἡμῆρους αὐτοῖς δεδωκώς ἓνα τῶν υἱῶν Ἰωάννην τοῦ νομα (...), νόθος δὲ ἦν αὐτῷ ἐκ παλλακῆς, καὶ Στέφανον ἀνεψιὸν αὐτοῦ, υἱὸν Μαρίας τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ καὶ Εὐτροπίου ἐτι δὲ καὶ Ἰωάννην ἕτερον, υἱὸν Βάνου τοῦ πατρικίου, καὶ αὐτὸν ἐκ παλλακῆς αὐτῷ γεγονότα), καὶ αὐτοὶ ἐκστρατεύοντες τῷ τείχει τοῦ Βυζαντίου πελάζουσιν, εὐδύς τε πάντα ἐνεπίτρων τὰ προάστεια, tj. a Avari nakon što su razvrgli mirovne ugovore (naime, Heraklije je njima (tj. Avarima) obećavši da će im poslati 20.000 zlatnika i predavši im kao taoce jednog od sinova po imenu Ivana (...) koji mu je bio izvanbračno dijete od priležnice, zatim Stjepana svoga nećaka, sina njegove (Heraklijeve) sestre Marije i Eutropija i konačno drugoga Ivana, sina patricija Bona, također rođenog od priležnice) krenuli su u rat i približili se Carigradskom zidu i odmah spalili sva predgrađa.

Premda se i u novije doba pojavljuju pokušaji da se spasi autoritet Uskršnje kronike koja kaganov mučki napadaj na Heraklija stavlja u 623. god.,⁶⁹ ipak sve sve snažnije probija mišljenje da se taj događaj treba datirati sa 617. god.⁷⁰ Baynes je dokazao da s tekstom Uskršnje kronike nešto nije u redu i da je 623. god. kao godina kaganova napada naprosto nemoguća. Kako Uskršnja kronika ne daje nikakvih drugih podataka o događajima između 617. do 626. god. možemo je isključiti iz daljeg razmatranja⁷¹.

Cini nam se da je najuputnije započeti analizu izvora kratkim prikazom Teofanove kronologije, jer je ona razmjerno najpotpu-

⁶⁹ Od novijih istraživača to gledište zastupaju npr. A. N. Stratos, *Τὸ Βυζάντιον πρὸν τὴν αἰῶνα*, I, Athen 1965, 352. i d., a od starijih E. Gerland, *Die persischen Feldzüge des Kaisers Herakleios*, *Byzantinische Zeitschrift* III, 330. i d.; isti, A. Pernice, *L'imperatore Eraclio* u *Byz. Zeitsch.* XVI 1906, 305. i d.; St. Stanojević, *Vizantija i Srbi II*, Beograd 1906 (v. tamo navedenu stariju literaturu); Šišić, *Povijest Hrvata*... 233.

⁷⁰ Prvi je to predložio N. H. Baynes, *The date of the Avar surprise*, *Byz. Zeitsch.* XXI, 1912, 110—128. Od novijih to prihvaća npr. Grafenauer, *Nekaj vprašanj*... 76—77; usp. *Vizantiski izvori*... I, 145; F. Barišić, *Avarsko-slovenska opsada Carigrada 626*, *Godišnjak Balkanološkog instituta* 1, Sarajevo 1956, 286. Naše mišljenje o tom pitanju dat ćemo nešto dalje. V. bilješka 74.

⁷¹ Usp. i komentar L. Dindorfa, *Chronicon Paschale*..., 489. i d.

nija. Teofanovu kronologiju pokušat ćemo nakon toga usporediti s vijestima iz drugih izvora. Dakle po Teofanu su događaji tekli ovako:

619. god.: kagan pokušava uhvatiti Heraklija prilikom pregovora o miru,
620. god.: Heraklije šalje poslanike kaganu u vezi sa sklapanjem mira; utvrđuju se konačni modaliteti mirovnog ugovora,
621. god.: Heraklije prebacuje evropske čete u Aziju
622. god. — Uskrs: Heraklije kreće protiv Perzije,
622. god. — ljetu: Heraklije se bori u Perziji,
622. god. — kasna jesen: Heraklije smješta trupe u Armeniji i vraća se u Carigrad,
623. god. ožujak: Heraklije odlazi ponovno vojsci u Armeniju.

Iz Nikefora pak saznajemo neke druge važne pojedinosti, a najvažnija je to što je Nikeforu Heraklije prije svog odlaska u rat protiv Perzije (πριν Πέρσας ἐκστρατεύσαι) učvrstio (ἐβεβαίον) mir s Avarima davanjem talaca i obećanjem novca. Drugim riječima, taoci su dani a novi obećani prije 622. god. (očito ne mnogo ranije), i to radi učvršćivanja već postojećeg ugovora. Kako iz Teofana znamo da je Heraklije 621. god. prebacio svoje evropske trupe u Aziju, možemo zaključiti da je on to učinio nakon što je bio potpuno zadovoljan i potpuno miran u vezi sa svojom zapadnom granicom i svojim odnosima s Avarima, dakle da je slanje talaca i obećanje novca uslijedilo u 621. god. ili nešto ranije. I doista po Teofanu znamo da je 620. god. bila ispunjena živom diplomatskom aktivnošću između Heraklija i kagana.

Teofan doduše govori samo o carevu traženju mira i o kaganovu obećanju, što znači da mir još nije bio sklopljen. Ipak kao da je sve bilo pripremljeno za konačno sklapanje mira. Naime, Teofan kaže da su se carski poslanici vratili od kagana στοιχίσαντες πάκτα, tj. utvrdivši međusobne obveze. Ipak i to još nije definitivno sklopljen mirovni ugovor u smislu svečanog čina. Svečani čin je bez sumnje izvršen posebno u kaganovoj rezidenciji a posebno u Carigradu, a obavljen je valjda negdje koncem 620. god. Vjerojatno je u skladu s tako sklopljenim ugovorom došlo do ostvarivanja pojedinih točaka ugovora, a osobito onih što se odnose na osiguranje ugovornih stranaka. To je ono o čemu nas Nikefor izvještava bar za Heraklija: Heraklije je odmah predao taoce.⁷²

⁷² A. Pernice, L'imperatore Eraclio, Firenze 1905, 122, kaže da se Heraklijevo davanje talaca i 200.000 nomismata odnose na god. 623/624, tj. na doba neposredno prije odlaska Heraklija u borbu protiv Perzije. Naime, Ni-

Ako tome dodamo da Teofan za 619. god. bilježi da još nema mirovnog ugovora, već samo kaže da je kagan dao svečano obećanje da će sa carem sklopiti ugovor (τὰ πιστὰ παρ' αὐτοῦ τοῦ ποιῆσαι πρὸς ἀλλήλους σπονδὰς εἰρηνικὰς),⁷³ ali da je umjesto toga pokušao uhvatiti Heraklija, onda nam se svi ti događaji čine dosta dobro povezani, i to počevši od 619. pa sve do 623. god., točno u smislu Teofanove kronologije nadopunjene Nikeforovim podacima.⁷⁴

Da vidimo još da li se s tako objašnjenim tijekom događaja slažu vijesti što ih nalazimo u djelima Pizide i Teodora Sinkela.

Pizida u svojem epu *De expeditione persica* ističe zapravo samo jednu okolnost koja izaziva našu pozornost. On tvrdi da se Heraklije vratio krajem 622. god. u Carigrad zato što su mu zapadna plemena postala sumnjiva da bi mogla prekršiti mirovni ugovor. Međutim te Pizidine riječi ne mogu se shvatiti kao da je došlo do bilo kakve posebno opasne situacije na bizantsko-avarskoj granici. Mnogo je vjerojatnije da je Pizida želio čak i Heraklijev povratak u Carigrad popratiti bezgraničnim udivljenjem dvorskog pjesnika za svaki carev korak. Pizda »dirljivo« i »potresno« pjeva o tome kako je vojska molila sa suzama u očima (δακρῶν!) cara da se vrati u Carigrad i da ga je jedva na to nagovorila premda je pri tom jako patila, jer je Heraklije i njoj bio i te kako potreban. A ipak se zapravo radi o nečemu sasvim jednostavnom: vojska je bila smještena na zimovanju u Armeniji, neposredne opasnosti za vojsku nije

kifor ne spominje uopće prvi pohod Heraklijev protiv Perzije u 622. god., već počinje odmah s opisom drugoga Heraklijeva pohoda. Ipak, kako je Nikeforov opis događaja doista vrlo sumaran, iz njegovih vijesti ne smije se izvlačiti više nego što on sam kaže, a ostatak treba popuniti iz drugih izvora. Prema tome, ako Nikefor kaže da je Heraklije dao taoce i novce »prije nego što je zavojštio na Perziju«, onda to moramo objašnjavati u svjetlu Teofanova izvještaja po kojemu je Heraklijev višegodišnji rat protiv Perzije započeo 622. god. i po kojem je Heraklije već 621. god. prebacio evropske trupe u Malu Aziju. Čak ni po Nikeforu ne proizlazi da je slanje talaca i novaca uslijedilo neposredno prije odlaska Heraklijeva (Pernice kaže immediatamente), jer on to slanje talaca i novaca samo usput spominje u opisivanju događaja iz 626. god., a ne u povodu Heraklijeve ekspedicije protiv Perzije.

⁷³ Grafenauer, *Nekaj vprašanj...*, 77. tvrdi da je Heraklije »konačno 1. 619 vendarle desegel sklenitev miru«. Ipak, tekst Teofanova izvještaja za 619. god. je jasan, radi se samo o utvrđivanju čvrste odlučnosti obiju strana da sklope mir, koja se ostvaruje u 620. god. daljim pregovorima i utvrđivanjem međusobnih odnosa, nakon čega je tek uslijedilo svečano sklapanje mira o kojem potankosti saznajemo iz Nikefora.

⁷⁴ Pitanje točnog datiranja kaganova napadaja na Carigrad što ga Teofan stavlja u 619, a Uskršnja kronika u 623. god. sporedno je za naše analize događaja oko god. 622/3. jer smo se priklonili stajalištu da Uskršnja kronika nije pouzdana kada taj napadaj stavlja u 623. god. Ipak ovdje možemo reći bar to da nam se Baynesovi razlozi za stavljanje tog događaja u 617. god. ne čine odlučujućima. Baynes razmatra mogućnost da su se dva lista u Uskršnjoj kronici pomiješala i da su događaji opisani u 623. god. trebali zapravo biti opisani pod 617. god. Naime, prema Uskršnjoj kronici napadaj se dogodio 5. lipnja u nedjelju, a to može biti po Baynesu samo ili 617. ili 623. god. Baynesovi dokazi da se avarski napadaj doista dogodio 5. lipnja nisu potpuno uvjer-

bilo i što prirodnije nego da se car vrati u prijestolnicu i da tamo obavlja svoje dužnosti umjesto da besposlički u zimovalištu. Čak se ni dvorska ulizica Pizida nije usudio da otvoreno laže o bilo kakvoj stvarnoj gradskoj opasnosti zbog koje bi se Heraklije morao vratiti koncem 622. god. u Carigrad, već samo nejasno govori o sklonosti zapadnih plemena na nepoštivanje ugovora i o »novim brigama«. Što su to »nove brige«, pokušat ćemo malo dalje objasniti. Osobito je značajno da Teofan navodi da se Heraklije na zimu 622/3. god. vratio u Carigrad nakon što je smjestio trupe u zimovalištu u Armeniji i da je otišao opet četama u ožujku 623. god. a da nijednom riječju ne spominje avarske prijetnje, a još manje bilo kakvo ucjenjivanje Avara i bizantsko pogađanje s njima.

Pogotovu je značajan redosljed događaja u Pizidinom drugom epu *Bellum Avaricum*. Pizida priča ovim redom: — pokušaj hvatanja Heraklija — opsjedanje Carigrada: dakle, po Pizidi nije na avarsko-bizantskoj granici bilo spomena vrijednih događaja od 619. god. sve do 626. god. I to u epu koji opisuje uvodne događaje u avarsko opsjedanje Carigrada do 626. god. i samo avarsko opsjedanje 626. god. i koji je prozvan *Bellum Avaricum*!

Konačno tu je i Teodor Sinkel. On u svojoj homiliji opisuje ovaj redosljed događaja — pokušaj hvatanja Heraklija — izručivanje mnogih »poklona« Avarima i kaganova svečana zakletva — odlazak Heraklija u borbu protiv Perzijanaca — silne avarske pripreme na

ljivi pa je zbog toga Labuda, *Pierwsze państwo...*, 190. dobro primjetio da sprava *wymaga ponownego zbadania*, a i F. Barišić, *Vizantiski izvori...* I, 145 kaže da »konačno rešenje nije još nađeno«. Ako se točno držimo Teofanove kronologije i zanemarimo sumnjivi izvještaj Uskršnje kronike o nedjelji 5. lipnja kao dana avarskog pokušaja hvatanja Heraklija, onda bi događaji tekli ovako:

- 619. god. kagan pokušava uhvatiti Heraklija, mir još nije sklopljen (po Teofanu),
- 620. god. Heraklije pregovara s kaganom o miru i dolazi do konačne redakcije nacrtu ugovora (po Teofanu),
- 620. god. Svečano sklapanje mirovnog ugovora u Carigradu i po kaganu (proizlazi iz okolnosti),
- 621. god. Heraklije ostvaruje svoje obveze: šalje taoce (po Nikeforu)
- 621. god. Heraklije šalje evropske trupe u Malu Aziju (po Teofanu).

To je sve sasvim uvjerljivo i za sve događaje ima dovoljno vremena, a s druge strane događaji se ne rastežu.

Ako pak usvojimo god. 617. kao godinu kaganova napada, onda smo prisiljeni izvršiti ozbiljne korekcije Teofanove kronologije, jer Teofan izričito spominje 619, 620, 621, 622. i 623. god. na početku pojedine vijesti. Takav nam se nasilan postupak ne čini opravdan, to više što smo onda prisiljeni događaje arbitrarno raširiti na neopravdano dugo vrijeme od 617. do 623. god. Ako je naše stajalište točno, onda ne stoji primjedba Grafenauera, *Pomembnejši novi rezultati v starejši zgodovini jugoslovanskih narodov*, *Zgodovinski časopis* XVIII, 1965, 198. na Barišićevo datiranje avarsko-slavenskog napadaja na Solun u god. 618. (tako ponovno F. Barišić, *Proces slovenske kolonizacije istočnog Balkana*, Sarajevo 1969, 25), već upravo obratno, avarsko-slavenski napadaj na Solun u 618. god. ukazuje se kao sastavni dio avarskog pritiska 618. do 619. god.

kopnu i moru — Heraklije imenuje patricija Bona za vrhovnog organizatora obrane Carigrada — opsada Carigrada. Na prvi pogled doista se čini kao da je u Teodorovom opisu avarskih priprema prikazana situacija u 622/3. god., jer Teodor izričito kaže »kada je (kagan) saznao za carev pokret protiv Perzijanaca (...), odmah (su začela) skupljanja barbarskih plemena itd.« dakle, čini se, kao da se to skupljanje dogodilo negdje u ljeto 622. god. Ali da li je tome doista tako? Svakako treba uzeti u obzir da Teodor nije pisao povijest avarskih ratova, već homiliju koju je izgovorio 627. god. u crkvi sv. Sofije. Njemu je bilo u prvom redu stalo da zadivi slušateljstvo bujicom bogobojaznih i dubokih misli i da u srcima slušatelja potakne uzvišene patriotske osjećaje, a da pri tom ni on ni slušatelji sigurno nisu marili baš previše za povijesnu egzaktnost i akribiju. Dovoljno je istaći da je Teodor u svojoj homiliji ustvrdio da je na jednog bizantskog vojnika dolazilo stotinu barbara pa da se vidi kakvim je tonom i točnošću homilija sastavljena. Ali to nije sve. Iz Nikeforova trijezna izvještaja znamo da je redosljed bio ovakav: Heraklije sklapa ugovor s Avarima, daje taoce i obećaje novce — Heraklije u pripremama za rat protiv Perzije imenuje Bonu za rukovodioca vojne obrane Carigrada — Heraklije kreće protiv Perzijanaca — Avari razvrgavaju ugovor — Avari napadaju. Dakle, po Nikeforu je Bono imenovan za rukovodioca carigradske obrane prije Uskrsa 622. god., tj. prije Heraklijeva polaska u borbu protiv Perzijanaca, a to je razumljivo i uostalom ne može biti drukčije: sigurno je Heraklije imenovao Bona na njegovu visoku dužnost prije nego što je krenuo u Malu Aziju. Obratno, po Teodoru Heraklije najprije kreće u rat, onda kagan vrši silne pripreme i tek nakon što je to car čuo, imenuje Bona za vrhovnog glavaru carigradske obrane. Apo pak nije točan podatak o Bonu, onda je još vjerojatnije da se ni vremenska oznaka »odmah« ne mora baš doslovice shvatiti. Dapače, ako malo razmislimo, nemoguće je da je kagan sabirao vojsku od 622. do 626. god., jer je u tadašnjim uvjetima opskrbljivanja vojske bilo za kagana sasvim sigurno nemoguće skupljati, držati na okupu i hraniti veću vojsku nekoliko godina. U najboljem slučaju možemo koncedirati da je on s pripremama počeo, recimo, 625. god. Teodor ne kaže da je kagan skupljao vojsku 622. god. za vršenje pritiska na Heraklija i inzulđivanje novih bizantskih ustupaka i da je nakon što je bio primiren, opet obustavio svoje akcije⁷⁵ i oživio ih tek negdje neposredno prije 626. god., nego on kaže da je Heraklije krenuo u rat protiv Perzije i da je kagan počeo (tobože odmah) s pripremama koje su kulminirale u opsadi Carigrada 626. god.

⁷⁵ Baynes, The date... 118. ispravno i točno zapaža da in none of our authorities is there any hint of two (spac. Baynes) treaties concluded with the Chagan of the western peoples«. Obratno Grafenauer, Nekaj vprašanj... 77. kaže da je Heraklije morao 623. vratiti se u Carigrad »in obnovljati mir s Obri« te dati taoce i povećati potporu kaganu.

Preostaje još da se dotaknemo izvještaja sirijskog kroničara Tome Prezbitera iz VII. st., koji kaže ovo: Anno 934 (=623. n. e.) ingressi sunt Sclavi Cretam (...).⁷⁶ Prema mišljenju Pernicea⁷⁷ i Baynesa⁷⁸ u tekst se uplelo pogrešno navođenje god. 934. umjesto 933. (= 622. god.),⁷⁹ i to uz prilično uvjerljivo obrazloženje da Toma Prezbitar ima ovaj redosljed obavještavanja po pojedinim godinama: 930 (= 619); 940 (= 629) (!); 934 (= 623); 934 (= 623) pa da je vjerojatno da se pri prvom navođenju god 934 (= 623), uz koje ide vijest o slavenskom napadu na Kretu, radi o god. 933 (= 622).⁸⁰ Ako prihvatimo stajalište Barišićevo,⁸¹ koji u tome slijedi mnoge druge znanstvenike, po kojem su gusarski prepad na Kretu izveli Slaveni iz Peloponeza, a ne makedonski Slaveni, onda nam Tomina vijest može biti izvanredno dragocjena za potpuno usklađivanje svih podataka što ih posjedujemo o avarsko-bizantskim odnosima u to vrijeme. Naime, peloponeski Slaveni sigurno u to doba nisu bili pod neposrednim vrhovništvom avarskog kagana, ali su sigurno bili s njime u uskim vezama koje su bile korisne za obje strane s obzirom na zajedničku želju da se iz Bizanta i njegovih pokrajina opljačka i izvuče što se više može. Ako je točno da su kaganu bile bar neko vrijeme vezane ruke zbog svečano sklopljenog ugovora s Heraklijem negdje oko 620—621. god., i ako je kagan ipak s nezadovoljstvom gledao na eventualne velike uspjehe Bizanta protiv Perzije — jer bi totalno uništenje Perzije oslobodilo Bizant neprijatelja na istoku i time ugrozilo zapadne susjede Bizanta, u prvom redu Avare, a dakako i slobodne ili poluslobodne Slavene — onda se upravo nameće zaključak da su peloponeski Slaveni počeli pljačkati bizantsku Kretu dijelom iz vlastite inicijative, a dijelom potaknuti podzemnim kaganovim podbadaњem. To se moglo dogoditi upravo 622. god., tj. u vrijeme prvoga pohoda Heraklija protiv Perzije, pa je možda to bio jedan dodatni razlog Heraklijevu povratku u Carigrad s armenske granice nakon što je svojoj vojsci osigurao zimovaliste. I onda postaje razumljivim i Pizidin nejasni nagovještaj o novim Heraklijevim brigama na zapadu i o sumnjama da bi zapadni narodi mogli prekršiti ugovore. Drugim riječima, Avari nisu u to vrijeme napali Solun⁸² i time prekršili svečano sklopljeni ugo-

⁷⁶ v. Baynes, *The date...*, 111.

⁷⁷ Pernice, *L'imperatore Eraclio...*, 311.

⁷⁸ Baynes, *The date...*, 112.

⁷⁹ Grafenauer, *Nekaj vprašanj...*, 77. i Barišić, *Cuda...*, 90—91. ostaju pri godini 934. bez obrazloženja svoga stava.

⁸⁰ Već je E. Gerland, *Die persischen Feldzüge des Kaisers Herakleios Byzantinische Zeitschrift III*, 1894, 335—336. upozorio na spomenute i neke druge kronološke netočnosti Tome Prezbitera i predložio da se emendira godina drugonavedene vijesti, tako da bi ona glasila 935 (=624).

⁸¹ Barišić, *Cuda...*, 91.

⁸² A. Burmov, *Slavjanski napadenija sreću Solun v »čudesata na Sv. Dimitra« i tjahnata kronologija, Godišnjak na filozof. fak. na Sofijsk. Univ. 47/II, 1952, 196. prema Grafenauer, Kronološka vprašanja...*, 40.

vor, niti su čak pripremali neki prodor prema Carigradu,⁸³ niti se kagan »možda čak već i zapleo u borbe s Bizantincima«.⁸⁴ O svemu tome izvori šute. Naprotiv, nije nemoguće da su napadaji peloponeskih Slavena 622. god. ipak u Bizantu izazvali izvjesnu nelagodnost i uznemirenost zbog koje se Heraklije pod zimu vratio.

Iz svega naprijed rečenoga slijedi s vrlo velikom vjerojatnošću da 622/3. god. nije bilo nikakvih borbi na avarsko-bizantskoj granici kako to Grafenauer u izvjesnim oprezom naslućuje,⁸⁵ a isto tako da nije točna Grafenauerova tvrdnja⁸⁶ da se u to vrijeme kagan »spremao na nov udarac protiv Bizanta«. Analiza raspoloživih izvora pokazala je s vrlo velikom vjerojatnošću da je u svemu razdoblju od 620. do 625. god. vladao na avarskoj fronti prema Bizantu mir.⁸⁷

To znači da ne samo 622/3. god. već i u čitavom razdoblju od 620. do 625. god. prolaz Hrvata kroz avarsko područje nije nikako ni lagan ni vjerojatan, već upravo obratno, sklopljeni mirovni ugovor između kagana i Heraklija pružao je, s jedne strane, potpunu sigurnost Herakliju da se može posvetiti perzijskoj vojni, ali je omogućavao s druge strane, i kaganu potpunu slobodu akcije. Prolaz je Hrvata kroz avarsko područje zato u to doba sasvim nevjerovjatan, a još je manje vjerojatno da bi taj prolaz uzrokovan Samov ustanak i ustanak u Dalmaciji pod vodstvom novodošlih Hrvata. Drugi riječima, Samov ustanak treba na drugi način objašnjavati, ali se dakako u to ovdje ne možemo upuštati.⁸⁸

⁸³ Grafenauer, *Kronološka vprašanja ...*, 40.

⁸⁴ Grafenauer, *Prilog kritici ...*, 44.

⁸⁵ Grafenauer, *Prilog kritici ...*, 44.

⁸⁶ Grafenauer, *Prilog kritici ...*, 44; *Kronološka vprašanja ...*, 40.

⁸⁷ Grafenauer, *Nekaj vprašanj ...*, 77. prikazuje redoslijed događaja oko 622/3. ovako: — Avari pripremaju 622/3. nov napadaj na Carigrad — 623. Slaveni napadaju Kretu — Heraklije se 623. god. vraća zbog toga u Carigrad — Heraklije obnavlja mir s Avarima, daje taoce i obećaje povećanja »potpore« kaganu i imenuje kagana za skrbnika svog sina — Heraklije ponovno odlazi u rat protiv Perzijanaca. Čini nam se da smo dokazali velikom vjerojatnošću ne samo da 622/3. Avari nisu pripremali nov napadaj već da se Heraklije vratio početkom zime 622. god. u Carigrad (a ne 623. god.), zatim da je Heraklije dao taoce i obećao novce kaganu prije svog odlaska u rat protiv Perzije (dakle mnogo prije Uskrsa 622. god., a ne u 623. god. i ne u povodu i nakon navodnih priprema Avara poslije Uskrsa 622. god.); konačno da Heraklije nije imenovao kagana za skrbnika svom sinu, već da je Heraklije neposredno prije polaska u borbu protiv Avara, dakle, prije Uskrsa 622. god. pisao kaganu vrlo ljubezno pismo u kojem ga je nazvao (ἀνθύμασεν) a ne imenovao skrbnikom svog sina, jer ἀνθύμασεν na tom Teofanovom mjestu ima bez ikakve sumnje upravo to značenje (usp. i prijevod Anastazljev iz IX. st.: appellans i sasvim jasni odgovarajući tekst Teodora Sinkela koji smo naprijed naveli).

⁸⁸ Labuda, *Pierwsze państwo ...*, 190. i d. i 258. i d. tvrdi da se selidba Hrvata, a vjerojatno i Srba, dogodila 622—627. god. Čini nam se da našim analizama što smo ih proveli u tekstu u dovoljnoj mjeri zauzimamo svoj stav i prema Labudinih tvrdnjama.

2. Teza o dolasku Hrvata poslije 626. god.

Ostaje još mogućnost spasavanja Konstantinova izvještaja o dolasku Hrvata za Heraklija u vrijeme prije 620. i poslije 625. god. U obzir dolaze dakako samo godine od 610. do 620. i od 626. do 641. jer su to godine Heraklijeva vladanja.

Mogućnost prolaza Hrvata kroz avarsko područje od 610. do 620. god. je toliko malo vjerojatna da je se u literaturi ne spominje. Avari su zajedno sa Slavenima doprli do Salone — kako se to najčešće uzima — negdje oko 614. god., pa do te godine ne dolazi u obzir odvojeni dolazak Hrvata. Od 614. do 620. avarska je vlast i snaga na vrhuncu, pa je neprijateljski prolaz Hrvata upravo nezamisliv.⁶⁹

Naprotiv, prolaz Hrvata kroz avarsko područje negdje poslije 626. god. prilično se često brani u literaturi. Dapače, može se reći da je to vladajuće mišljenje među onim znanstvenicima koji prihvaćaju vijesti Konstantina Porfirogeneta o dolasku Hrvata ili u najmanju ruku da je to bilo vladajuće mišljenje do Grafenauerovih analiza.

Tako npr. Hauptmann tvrdi: Kad su pak Avari godine 626. potučeni pod Carigradom, kad su pokoreni narodi najedanput ustali protiv njih, tada je prodrlo u Dalmaciju pleme ratničkih Bijelih Hrvata, savladalo Avare itd.⁷⁰

Po našem mišljenju nema nikakvih dokaza da je upravo avarski neuspjeh pod Carigradom bitno oslabio avarsku vlast, a još manje da su poslije 626. god. Hrvati došli kroz Panoniju, u Dalmaciju. Vijesti Uskršnje kronike po kojima su Slaveni nakon što je kagan dao poubijati slavenske posade potopljenih monksila napustili borbena mjesta i »vratili se kući pa je zbog toga prokleti kagan bio prisiljen da se povuče i da krene za njima« (ἀκολούθησαι αὐτοῖς)⁷¹ ne

⁶⁹ Doduše, moglo bi se pokušati s tvrdnjom da je 616—619. kagan bio zaočupljen borbama oko Soluna i Carigrada. To je još jedan dokaz kako je upravo nemoguće dokazati da se nešto nije dogodilo.

⁷⁰ Hauptmann, Dolazak Hrvata..., 127. Nikakvih analiza o vremenu dolaska Hrvata ne nalazimo ni u tome ni u Hauptmannovim drugim radovima koji se izravno ili neizravno bave tim pitanjem. V. npr. Politische Umwälzungen... 245; Kroaten, Goten und Sarmaten..., 338; Seoba Hrvata i Srba, Jug. ist. časopis III 1937, 48; Podrijetlo hrvatskoga plemstva, Rad 273, 1942, 88. U vrijeme poslije 626. god. stavlja dolazak Hrvata i F. Dvornik, Gli Slavi, Storia e civiltà delle origini al secolo XIII, Padova 1974, 51 (nadopunjeno izdanje djela The Slavs, Their early History and Civilization, Boston 1956), isti, Commentary..., 115. i d. s time što zastupa mišljenje da su Hrvati došli iz Zakarpača istočnim putem, slijedeći tok Pruta i Sereta do donjeg Dunava te da su nakon toga upućeni u bizantijske posjede uz Jadransko more odakle su uz pomoć bizantske flote, Slavena i možda Romana napali i pobijedili Avare. Taj istočni smjer dolaska Hrvata već je kao alternativu uzeo u razmatranje kao mogućnost Rački, Biela Hrvatska..., 188 (Seobu iz te zemlje [tj. iz Povoljsja] možemo si pomisliti dvojakim pravcem: bud ravnim južnim kroz karpatske klance u srednje Podunavlje, bud jugo-istočnim uz karpatske obronke u donje Podunavlje). Budući da Dvornik ne pokušava svoju tezu obraniti izvorima i dokazima, već općim logičkim razmišljanjem, to je ovdje samo spominjemo, uglavnom kao manje uspjeti noviji primjer domišljanja o načinu dolaska Hrvata u vezi s vijestima što ih donosi djelo De adm. imp.

⁷¹ Chronicon paschale... 725.

moгу se nikako tumačiti kao dokaz da je »pomenil obrski poraz pod Carigradom konec obrske zveze z balkanskimi Slovani«, kako to tumači Grafenauer,⁹² niti ih smatramo uopće nekom povijesnom prekretnicom kako se to u literaturi vrlo često navodi. Povlačenje Slavena ne moramo sa Stanojevićem⁹³ objašnjavati tako kao da se radilo o slobodnim Slavenima s donjeg Dunava jer nam se čini uvjerljivijim Barišićevo dokazivanje da su ti dunavski Slaveni priznavali u to doba avarsku vlast.⁹⁴ Najjednostavnija pretpostavka je da su se Slaveni povukli u prvom redu zbog nedostatka živežnih namirnica koji nije morio samo Avare⁹⁵ već u prvom redu Slavene, što su to radije učinili jer su vjerojatno bili i ogorčeni i zaplašeni ne samo uspješnom obranom grada već i kaganovim nasilnim i okrutnim postupkom. Uostalom i sama Uskršnja kronika vijest o samovoljnom slavenskom povlačenju javlja na prilično oprezan i, rekli bismo skeptičan način (τίνας δὲ ἔλεγον: neki su govorili). Dakako da se iz takva povlačenja avarske vojske pred Carigradom ne može i ne smije zaključiti na prestanak avarske prevlasti nad balkanskim Slavenima.

Vlast nad zapadnim krajevima (Moravska, Karantanija) izgubili su privremeno Avari Samovom pobunom još 623. god., dakle prije »povijesne prekretnice« iz 626. god., a na istoku je njihovu vlast priznao bugarski vođa Kuvrat između Dunava i Dnjestra čak sve do 635. god.⁹⁶ Po čemu bi trebalo zaključiti da je na Balkanu bilo drukčije?

Hauptmann je uvjerljivo dokazao da su Avari vladali Gornjom Posavinom (današnjom Slovenijom) poslije Samove smrti,⁹⁷ a sigurno je da je ta vlast trajala sve do konca VIII. st., tj. do avarsko-franačkih ratova.⁹⁸ Na istoku je avarsku vlast nad područjem južno od donjega Dunava uništilo bugarsko osvajanje pod Asparuhom god. 679—680, ali je izvanredno značajno na koji način Teofan opisuje položaj Avarije prema Bugarima. Prema Teofanu Bugari su pokorili slavenska plemena što su živjela južno od Dunava, jedan dio smjestili na istoku, »a prema jugu i zapadu sve do Avarije preostala plemena obvezavši ih na plaćanje dankā« (εις δὲ τὰ πρὸς μεσημβρίαν καὶ ὄσιν μέχρις Ἀβαρίας τὰς ὑπολοίπους ἑπτὰ γενεάς ὑπὸ πάκτων ὄντας).⁹⁹ Dakle, još duboko u drugoj polovici VII. st. Avari se nalaze na zapadu prema Bugarima, pa je očito da se njihova vlast još uvijek prostire moravskom dolinom.

⁹² Grafenauer, Nekaj vprašanj... 79.

⁹³ Stanojević, Vizantija i Srbi... II, 212.

⁹⁴ Barišić, Avarsko-slovenska opsada... 294.

⁹⁵ Chronicon paschale, 725.

⁹⁶ Nikefor, 33.

⁹⁷ Hauptmann, Politische Umwälzungen... 258—259.

⁹⁸ B. Grafenauer, Ustoličevanje koroških vojvod in država Karantanskih Slovencev, Ljubljana 1952, 476.

⁹⁹ Theophanes, 359. Usp. Nikefor, 34; οὗς (sc. dio svladanih Slavena) μὲν τὰ πρὸς Ἀβάρους κληθίσοντα φρουρεῖν καὶ.

Prostor avarske vlasti u drugoj polovici VII. st. Grafenauer prikazuje ovako: Iz Panonske kotline se je širila obrska nadoblast od sređe 7. stotlje samo ob obeh cestah proti zahodu (v srednjo Evropo in Italijo), morda tudi ob prirodni poti proti Bizancu kot ob tipalkah velikanskega polipa.¹⁰⁰ Čini nam se da je Grafenauerov oprez u vezi s vlašću nad moravskom dolinom suvišan i da se može sigurno reći da su Avari kontrolirali taj put, jer se inače ne bi mogle objasniti Teofanove riječi o Avarima kao zapadnim susjedima Bugara. Ne vidimo nikakva razloga da ograničavamo avarsku vlast samo na putove prema istoku i zapadu i da ne priznamo da su vladali i središnjim dijelom Balkanskog poluotoka.

Dakle, i poslije 626. god. avarska vlast je dosta stabilna tako da je unatoč odlasku jedne značajnije bugarske vojne jedinice u Bavarisku oko 630 god. u stanju da na zapadu prijeđe u protuofenzivu, osobito poslije Samove smrti. Prolaz Hrvata poslije 626. god. kroz Samovo područje je slabo vjerojatan, kroz avarsko područje isto tako, a da i ne govorimo o prolazu s istočne strane. Pogotovu je nevjerojatna teza da bi se Hrvati spustili s one strane Karpata preko bugarskog područja do Trakije, gdje bi ih, navodno, preuzela bizantska mornarica i prebacila u Dalmaciju.¹⁰¹ Dakako, nemoguće je dokazati da Hrvati nisu došli poslije 626. god., ali u prilog takve hipoteze ne govori ništa, a neizravni dokazi su upravo protiv takvog gledanja.¹⁰²

¹⁰⁰ Grafenauer, *Ustoličenje...*, 474.

¹⁰¹ *Commentary...*, 117.

¹⁰² Dolazak Hrvata neposredno pred kraj Heraklijeve vladavine stavlja i H. Gregoire, *L'Origine et le nom des Croates et des Serbes*, *Byzantinum* 17 (1944—45), 88—118, koji poistovjećuje Hrovata (Χροβάροι) jednog od vođa Hrvata prema Konstantinu Porfirogenetu (*De adm. imp.* 30.63 i d.) s Kuvratom (Κουβρατος), osnivačem bugarske države prema Nikeforu (*Nicephori Patriarchae, Historica, Lipsiae* 1880, 33. i d.) i s Kuverom (Κουβερ) iz čuda Dimitrija Solunskog II, 5 (*Anonymi Passio s. Demetrii, Patrologia graeca* 116, 1364. i d.) koji je na čelu bugarsko-slaveno-romanske mješavine došao iz južne Panonije oko Sirmija u Makedoniju (Grafenauer, *Prilog kritici...* 47). U nauci je taj pokušaj potpuno odbačen. Usp. npr. F. Barišić, *Čuda Dimitrija Solunskog kao istorijski izvori*, *Beograd* 1953, 132. i d.; Grafenauer, *Prilog kritici...*, 45. i d. Još u najnovije doba pojavljuju se glasovi da se Kuverovo preseljenje ima datirati pod kraj Heraklijeve vladavine (npr. Dvornik, *Commentary...*, 117), premda su uz ostale Barišić i Grafenauer uspješno dokazali da Kuverov prodor prema Makedoniji pada duboko u drugu polovicu VII. st., s time što Grafenauer smatra da Kuverova selidba pada negdje od 668. do 674. god. (*Kronološka vprašanja...* 52; *JiČ* II/3, 1963, 109; *Pomembnejši novi rezultati...*, 197), a Barišić od 680. do 685. god. (*Čuda...*, 132. i d.; *Vizantiski izvori I*, 211). U vrijeme oko 635. god. stavlja selidbu Hrvata i Srba, kao i putovanje Kuvera (kojeg izjednačuje s Kuvratom) također i P. Lemerle (*La composition et la chronologie des deux premiers livres des Miracula sancti Demetrii*, *Byzantinische Zeitschrift* 46, 1953, 349. i d.; isti, *Invasions et migrations dans les Balkans depuis la fin de l'époque romaine jusqu'au VIIIe siècle*, *RH CCXI* 1954, 295 i d.). Kako nam se čini nesumnjivim da ne treba izjednačavati Hrovata, Kuvrata i Kuvera, podrobna analiza izvještaja o Kuverovoj selidbi ne ulazi u okvir ovoga rada. Ipak ne možemo a da ne upozorimo na bar jednu okolnost. Prema Čudima sv. Dimitrija II, 5, Kuver

Ukratko, ni prije ni poslije 626. god. ne nalazimo na području avarske vlasti takve okolnosti koje bi nas mogle skloniti da povj-
rjemo u Konstantinov izvještaj o dolasku Hrvata u vrijeme cara
Heraklija. Konstantinov izvještaj u glavi 31. doista je prazan i »škol-
ski« napisan, u njemu nema pravog sadržaja osim stalnog spomi-
njanja Heraklija. Čini nam se da je u znanosti dovoljno čvrsto do-
kazano¹⁰³ da je Heraklije u pripovijest o dolasku Hrvata ubačen iz
kazendocioznih razloga. Smatrajmo da nema nikakva razloga da tu mi-
sao ne dovedemo do njezinih logičkih konzekvencija: *svi podaci o
Herakliju su u pripovijest o dolasku Hrvata umjeto ubačeni, što
znači i podatak da su Hrvati došli upravo u njegovo doba.*

Naše dosadašnje analize pokazale su da ni izvještaj glave 30. De
adm. imp., ni ostali povijesni izvori, ni međunarodne političke pri-
like i odnosi ne govore u prilog dosadašnjem općusvojenom mi-
šljenju da su Hrvati došli na Balkan u prvoj polovici VII. st. Na-
protiv, analiza izvještaja glave 30. De adm. imp. upućuje na to da
je hrvatska narodna tradicija stavljala dolazak Hrvata pokraj VIII.
st. u vezi s uništenjem njihove države. Prema tome, nužno je pri-
stupiti analizi događaja što se odnose na sukob Franaka i Avara u
to vrijeme kako bismo mogli utvrditi da li je naše shvaćanje 30.
glave u skladu s povijesnim tijekom događaja.

Prije svega potrebno je proučiti pitanje kada je i kako Dalmatin-
ska Hrvatska potpala pod Franke.

IV. PROPAST AVARSKE DRŽAVE KONCEM VIII. STOLJEĆA

Na pitanje o početku franačke vlasti nad Dalmatinskom Hrvat-
skom povjesnici daju vrlo šture odgovore. Po Račkome¹⁰⁴ je fra-
načka vojna na Avare od 799. god. samo pripremila pokoravanje

je poglavar etničke mješavine negdje na sjeveru od Dunava. On se diže pro-
tiv avarskoga kagana, sa svojim narodom bježi, a kagan ga progoni, ali nakon
nekoliko bezuspješnih bitaka odustaje i vraća se na sjever (εγνώκοντα τον αυτων
χαγανον διωξει και αποδεν αυτων και συμβαλλοντων αυτων και επι πέντε η εξ πο-
λέμουσ και εν' αφοτέροις παρ' αυτων ηττηθέντος αυτού λαού φυγη χρησάμενος),
a Kuver »prelazi s narodom Dunav i stiže u naše krajeve i zaposjeda Kera-
mesisko polje«. Barišić je s pravom upozorio da prema opisu događaja
središte Kuverova teritorija ne može biti Srijem, već »otprilike sjeverni Banat
i južna Bačka« (Barišić, Čuda, 131) jer se Kuver postepeno spušta uz bor-
be prema jugu i tek nakon niza bitaka prelazi Dunav. Premda je to tako,
ipak nam se čini da je pisac Čuda jedno mislio, a drugo nespreno napisao.
Ako je točno da je Pomoravlje u to doba u rukama Avara, onda je sasvim
nevjerovatno da bi kagan pustio na miru Kuvera da prolazi kroz tako velik
dio njegove zemlje bez borbi. Čini nam se vrlo vjerovatnim da je Kuver ipak
boravio upravo u Srijemu, da je prešao Dunav, da ga je avarski kagan pro-
gonio kroz čitavo Pomoravlje i da je Kuver tek u blizini Soluna našao konačno
sigurno mjesto, nakon što se kaganova vojska vratila Pomoravljem prema
sjeveru. Istina je da tekst Čuda ne govori u prilog tom tumačenju, ali je stvar
tako zbrkano napisana da se naše objašnjenje ne smije odbaciti isključivo
pozivom na tekst.

¹⁰³ Vidi osobito Grafenauer, Prilog kritici..., 23. i d.

¹⁰⁴ Rački, Doc. 297—310, br. 171, 1—6.

Dalmatinske Hrvatske. Negdje između god. 791. i 799. pada osvajanje Liburnije, a možda čak i cijele Dalmatinske Hrvatske, koja je sigurno od 805. god. pod franačkim vrhovništvom.

Kos¹⁰⁵ je istakao da su Hrvati još 795. god. bili nezavisni od Franaka, da su s njima vodili borbe 797, 798. i 799. god. i da su konačno pali u zavisnost 803. god.

Šišić¹⁰⁶ nije onoliko iscrpan koliko bismo to od njega očekivali. Po njemu je možda 797. god. Pipin upao u zemlju Dalmatinskih Hrvata, prvi zajamčeni sukob desio se 799. god. »kod današnjega Lovrana pod Učkom«, a 803. god. dalmatinsko-hrvatska oblast nalazi se pod franačkom vlašću nakon što je došlo do otvorena rata između Bizanta i Franaka negdje oko 800. god.

U novijim radovima nećemo naći neke nove poglede na ovaj problem.¹⁰⁷

Toliko što se tiče kronologije. Što se pak tiče vrhovništva nad Dalmatinskom Hrvatskom do njezina pada pod Franke, čini se da je vladajuće mišljenje da je Dalmatinska Hrvatska bila pod jačim ili slabijim vrhovništvom Bizanta.¹⁰⁸ Po mišljenju N. Klaić 799. god. Hrvati su bili avarski saveznici što se vidi iz okolnosti da furlanski markgrof pogiba pokraj liburnijskoga grada Tarsatike (Sušak) vraćajući se iz rata protiv Avara.¹⁰⁹ To stajalište treba dopuniti shvaćanjem autorice da je Liburnija bila pod bizantskim vrhovništvom sve do druge polovice XI. st.¹¹⁰ U svakom slučaju, autorica smatra da su Hrvati bili samostalni i od avarske i od bizantske vlasti.¹¹¹

Ispravnom shvaćanju problema širenja franačke vlasti nad Dalmatinskom Hrvatskom možemo se približiti analizom franačkih izvora o ratovima koje su Franci vodili na našem području koncem VIII. i početkom IX. st. Opću sliku događaja daje Einhardova Vita Caroli Magni imperatoris¹¹². Einhard tamo priča kako je najvažniji rat što da je vodio Karlo onaj protiv Avara (illud videlicet, quod contra Avarēs vel Hunos susceptum est). Karlo je osobno vodio jedan pohod u Panoniju, a drugi je prepustio sinu Pipinu i drugim odgovornim osobama. Rat je dovršen tek u osmoj godini. Nakon rata je cijela Panonija bila potpuno uništena. Sve avarsko plemstvo

¹⁰⁵ Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev* I, 1902, 325, br. 293; 349, br. 312; 359, br. 326; II, 17, br. 26.

¹⁰⁶ Šišić, *Povijest...*, 302—307.

¹⁰⁷ V. npr. M. Barada, *Hrvatska poviest*, Zagreb 1943², 23; G. Praga, *Storia di Dalmazia, Padua* 1954, 42; *Istorija naroda Jugoslavije I...*, 175; N. Klaić, *Povijest...*, 168—172.

¹⁰⁸ V. djela u prethodnoj opasci na nav. mjestima. Nadalje J. Šidak, *Hrvati*, *Enciklopedija Jugoslavije* 4, Zagreb 1960, 42.

¹⁰⁹ N. Klaić, *Povijest...*, 168.

¹¹⁰ N. Klaić, *Društvena struktura kvarnerske općine u razvijenom srednjem vijeku*, *Krčki zbornik* 2, 1971, 128—132.

¹¹¹ N. Klaić, *Povijest...*, 112, 137 (nezavisnost od Bizanta); 132 (nezavisnost od Avara).

¹¹² Einhardi Vita Caroli Magni, c. 13; Kos, *Gradivo...* I, 358—359, br. 326. V. i L. Halphen, *Eginhard, Vie de Charlemagne*, Paris 1967, 38—44.

je poginulo (Tota in hoc bello Hunorum nobilitas periit.). Bogatstva što su Huni bili opljačkali Franci su im oduzeli (hoc Francos Hunis iuste eripuisse, quod Huni prius aliis gentibus iniuste eripuerunt.). U tom ratu (eo bello) samo su dva franačka odličnika poginula: furlanski vojvoda Erik u Liburniji pokraj Tarsatike, primorskog grada, koji je ubijen na podmukli način od žitelja tog mjesta (Ericus dux Foroiulanus in Liburnia iuxta Tharsaticam, maritimam civitatem, insidiis oppidanorum interceptus.) i bavarski predstojnik Gerold, kojeg su Avari ubili u Panoniji. Rat je bio vrlo probitačan, ali je dugo trajao. Eto, tako Einhard. Iz njegovih riječi sasvim jasno proizlazi da je Erik pao u ratu s Avarima (eo bello) i da je prema tome Tarsatika, a dakako i šire područje oko nje ovisila o avarskoj vlasti. Svakako jedno je sasvim jasno. Einhard uopće ne spominje u čitavom poglavlju ni na jednom jedinom mjestu ni Bizant¹¹³ ni borbe s bizantskom vojskom kao što ne spominje nikakve ratove s nekim posebnim samostalnim slavenskim vojskovođom ili slavenskom vojskom, već govori isključivo o dugotrajnim i teškim borbama s Avarima. Einhard ipak nešto razlikuje: čarke sa stanovništvom Liburnije i bitke u srcu avarske države. Ali, i jedno i drugo potpada za Einharda pod jedan jedinstveni dugotrajni vojni napor protiv Avari.

Prema tome Hrvatsko primorje i područje od Rijeke do Brseča nisu krajem VIII. st. pripadali ni Bizantu ni samostalnoj hrvatskoj državi¹¹⁴. To područje je u to vrijeme bez sumnje priznavalo avarsko vrhovništvo. To dakako ne smijemo shvatiti kao potpunu podređenost Hrvata, i uopće Slavena, centralnoj državnoj vlasti, već kao priznavanje takva oblika naređenja vlasti koje dozvoljavaju postojanje razmjerno jake autonomne samouprave s vlastitim organima vlasti.

Toliko u vezi s općom slikom događaja. Dalja analiza ostalih franačkih izvora pružit će nam još neke zanimljive podatke.

Rat između Karla i Avara započeo je sredinom 791. god. provalom Karlovih vojska s obje strane Dunava do ušća rijeke Raab¹¹⁵. Bez obzira na to što ljetopisac slavi taj Karlov prodor, ipak je činjenica da se ne radi o nekom uništavajućem udarcu protiv Avara. Prema tome, Karlo nije tom provalom čak ni načeo avarsku otpornu snagu. Tko je to učinio? Glavne borbe između Franaka i Avara stavlja ju se obično u 795/796. god., a uzrok propasti Avara nalazi

¹¹³ Tek kasnije u c. 15, Einhard spominje Bizant, ali samo prilikom nabranjanja svih krajeva što ih je Karlo Veliki osvojio. Prilikom nabranjanja Einhard izuzima bizantske gradove u Dalmaciji. V. Rački Doc. 315. Dakako da to spominjanje Bizanta nema nikakve veze s avarskim ratom, o kojem se u toj glavi uopće ne govori kao što ne spominje nikakve ratove s nekim posebnim samostalnim slavenskim vojskovođom ili slavenskom vojskom.

¹¹⁴ U pogledu ovog termina upućujemo na izvanredna zapažanja N. Klaić Povijest..., 141—147. kojima se u cijelosti pridružujemo.

¹¹⁵ Annales regni Francorum, ad a. 791 (Kos, Gradivo... I, 308, br. 280).

se u avarskoj neslozi i građanskom ratu, nakon čega je velikoj vojsci furlanskog vojvode Erika i njegovom savezniku, slavenskom knezu Vojnomiru, bilo lako osvojiti glavni avarski ring¹¹⁶.

Međutim, čini nam se da je već prije rata 795/796. avarska snaga bila definitivno slomljena. Naime, evo kako izgleda rat u 795. god. prema franačkom ljetopisu: *Heinricus dux Foroiulensis missis hominibus suis cum Wonomyro Sclavo in Pannonias hringum gentis Avarorum / ... / civili bello fatigatis inter se principibus, spoliavit*¹¹⁷. Dakle, radi se ipak samo o rutinskoj, a nikako sudbonosnoj vojni¹¹⁸. U njoj ne sudjeluje ni Karlo, ni Karlov sin Pipin, ni furlanski vojvoda Erik. Erik »šalje svoje ljude sa Slavenom Vojnomirom«¹¹⁹. Osim toga pažnju ljetopisca privlači tako reći isključivo pljačka avarskog ringa. Ima se dojam da je franačka vlast poslala u već pobijedenu zemlju čete kojima je bio glavni zadatak opljačkati sva blaga koja se u Avariji moglo pronaći. Tako je uostalom ta ekspedicija i shvaćena u tadašnjoj Evropi.¹²⁰

Dakle, već prije god. 795. avarska sila bila je slomljena. Za 792, 793. i 794. god. nemamo nikakvih vijesti o franačkim borbama s Avarima. Znači da se ipak moramo ponovno vratiti događajima iz 791. god. Kako je te godine Karlo sa svojim vojskama uz Dunav tek malo naćeo avarsku državu, to moramo zaključiti da su odlučujućí potez ipak izvele čete Karlova sina Pipina za kojeg ljetopisac

¹¹⁶ V. npr. Kos, *Gradivo... I, LX, i d.*; Šišić, *Povijest... 304*; Kos, *Istorija... 100—101*; Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda I, Ljubljana 1964, 406*; N. Klaić, *Povijest... 168*.

¹¹⁷ Ann. regni Franc. ad a. 796 (Kos, *Gradivo... I, 326, br. 293*).

¹¹⁸ Grafenauer, *Proces doseljavanja... 51*, kaže da »Slavonija svaka-ko pada pod Franke u velikom Erihovom pohodu 795«. Čini nam se da se god. 795/796. ne može pripisati nikakvo posebno značenje, kao što smo to pokušali pokazati u tekstu. Negdje 795. god. u već slomljenu Avariju šalje Erik svoje vojnike s Vojnomirom, pa se ne može govoriti o »velikom pohodu«, a iduće godine ulazi u Avariju Pipin s velikom vojskom (cum exercitu multo: Conv. Bag. et Carant. c. 6, Kos... I, 336), ali i tom prilikom radi se u prvom redu o uređenju novoosvojenog područja, a ne o uništavajućim bitkama s Avarima. Grafenauer kaže da je krajnje nevjerojatno da bi Erik postavio na čelu franačke vojske slavonskog kneza Vojnomira. To je istina, samo što čitav pohod treba sasvim drukčije shvatiti. Erikovi homines nisu podređeni Vojnomiru, već »idu s njim«. Najbliže istini bit će da je Vojnomir imao oko sebe hrvatske vojnike, a da su povjerljive osobe iz Erikove pratnje zajedno s probranim vojnicima pratile Vojnomira zato da golemi avarski plijen ne dođe u ruke ni hrvatskim ni franačkim vojnicima, nego da bude zaplijenjen za najvišu franačku vlast, za samoga Karla. Čitava operacija bila je, dakle, očito vojnički beznačajna, ali je financijski imala neizmerno veliko značenje.

¹¹⁹ Prema našim analizama proizlazi dakle da je Vojnomir hrvatsko-panonski knez. Ovako već Dümmler, *Über die älteste Geschichte... 384*, a uz njega Šišić, *Povijest... 303*; Šidak u članku *Vojnomir*, *EJ 8, 1971, 529*. Da je Vojnomir slovenski knez, tvrde F. Kos, *Gradivo... I, 325*, M. Kos, *Istorija Slovenaca, Beograd 1960, 100* (= *Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1955, 98*); Grafenauer, *Zgodovina... I, 406*; Usp. N. Klaić, *Povijest... 168*.

¹²⁰ V. npr. Ann. Lauresh. ad a. 795; Chron. Moiss. ad a. 795; Pauli Diaconi *Continuatio tertia*, c. 69; Poeta Saxo, ad a. 796, l. 14, v. 282—293 (Kos, *Gradivo... I, 326—327, br. 293*).

izvještava da je 791. god. iz Italije prebacio franačke čete prema Avariji u isto vrijeme kad je Karlo vršio vojne operacije s obje strane Dunava. Ljetopisac kaže: Sed et ille tunc eius exercitus quem Pippinus filius eius de Italia transmisit, ipse introivit Illyricum et inde in Pannonia / . . /¹²¹. Radi se o vrlo pouzdanom i suvremenom izvoru koji se ne oslanja na Einharda i ne crpi vijesti iz njega, pa je zato značajniji.

Smjer i opseg nadiranja franačkih četa iz Italije 791. god. nisu, čini se, do danas utvrđeni na zadovoljavajući način. Oslanjajući se na *Annales Laureshamenses*, koji kažu da Pipinova vojska introivit Illyricum et inde in Pannonia¹²², Dahn je ustvrdio¹²³ da je franačka vojska pošla iz Istre prema Iliriku i nakon toga upala u Panoniju, pobijedila 23. kolovoza Avare i osvojila jedan od ringova. Ostali autori smatrali su da je franačka vojska krenula u gornju Posavinu i odatle produžila prema gornjoj Podravini i dalje prema istoku, drugim riječima preko današnje Slovenije u današnju Mađarsku¹²⁴. L. Hauptmann krenuo je novim smjerom. On je upozorio na to da navedena vijest iz *Annales Laureshamenses* ne potječe iz originala, već iz prijepisa iz IX. st. i da kao podlogu znanstvenih analiza treba uzeti *Chronicon Moissiacense*, zato što se ta kronika temelji na potpunijem rukopisu (*eine vollständigere Handschrift*) spomenutih *Annales Laureshamenses*. Kako dakle ta kronika ima samo riječi introivit in Illyricum, treba zaključiti da je dodatak et inde in Pannonia umetnuo kasniji prepisivač anala koji više nije razumio riječ Illyricum, ali koji je znao za Avare u Panoniji i zato je smatrao da radi jasnoće treba popuniti predložak. Ako tome dodamo još i okolnost da se franačka vojska odmah drugi dan nakon bitke vratila, onda je po Hauptmannu jasno da ta vojska nije imala nikakvih ofenzivnih ciljeva, da se zadržala na granici, i to upravo negdje u današnjoj Sloveniji.¹²⁵

Hauptmannova izlaganja prihvatila je moderna kritička historiografija u cijelosti.¹²⁶

¹²¹ *Ann. Lauresh. ad a. 791* (Kos, *Gradivo... I*, 309, br. 280.) Prema Kosu Pipin nije sam vođio svoje čete u Ilirik i Panoniju, već ih je samo poslao (transmisit).

¹²² G. H. Pertz, *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum Tom. I, Hannoverae 1826* (Unveränderter Nachdruck Stuttgart-New York 1963), 34; Kos, *Gradivo... I*, 309, br. 280; Rački, *Doc.* 296.

¹²³ F. Dahn, *Urgeschichte der germanischen und romanischen Völker III*, Berlin 1883, 1025. Prema G. Manojloviću, *Jadransko pomorje IX stoljeća u svjetlu istočno-rimske (bizantinske) povijesti*, Rad 150, 1902, 9, franačke čete »išle su tik mimo sjevero-zapadni iskrajak sjevernoga 'Ilirika' i u donju Podravinu, a i u donju Posavinu«.

¹²⁴ Npr. A. Dimitz, *Geschichte Krains*, I, Laibach 1874, 108; Rački, *Doc.* 296—297; F. Mayer, *Geschichte Österreichs I*, Wien-Leipzig, 1900, 29; Šišić, *Povijest... 302 i d.*; Kos, *Gradivo... I*, 307, br. 280.

¹²⁵ Hauptmann, *Erläuterungen... 337. i d.*

¹²⁶ V. npr. već M. Kos, *Postanek in razvoj Kranjske... 28*; B. Grafenauer, *Ustoličevanje... 538*.

Međutim, čini nam se da problem zaslužuje ponovnu detaljnu analizu. Prije svega. *Annales Laureshamenses* poznati su u prvom redu preko rukopisa što se čuvao u knjižnici samostana sv. Pavla u Koruškoj¹²⁷. Kako je taj rukopis iz početka IX. st., to mu u svakom slučaju treba pokloniti najveću pažnju. *Chronicon Moissiacense*, s druge strane, nije drugo nego inteligentna kompilacija raznih izvora, među ostalim i *Annales Laureshamenses*. *Chronicon Moissiacense* se doista temelji na potpunijem rukopisu Anala od rukopisa tih Anala što se čuvao u samostanu sv. Pavla, ali to ne znači da kronika ima pouzdaniji tekst, već naprosto to da kronika sadrži i događaje nakon god. 803, s kojom godinom sveto pavlovski rukopis završava¹²⁸. Drugim riječima, opisu događaja iz 791. god. što ga daju *Annales* treba vjerovati bar isto toliko koliko i opisu iz *Chronicon*a pa se već na osnovi toga može zaključiti da postoje dvije mogućnosti: ili je pisar svetopavlovskoga kodeksa umetnuo riječi *et inde in Pannonia* kojih prema tome u originalnom tekstu nije bilo (to je *Hauptmannova* teza), ili je možda sastavljač *Chronicon*a izbacio te riječi, jer ih je smatrao suvišnim. Mi smo skloni prikloniti se drugoj mogućnosti jer nam se ona čini već a priori mnogo vjerojatnijom, i to s razloga što je sastavljač *Chronicon*a kompilirao veći broj djela i prema tome se osjećao u neku ruku slobodnijim prema tekstu, dok je rukopis samostana sv. Pavla sastavio obični prepisivač koji je imao zadatak pukog prepisivanja. Ipak, bili bismo prepušteni nagađanju i sklonosti jednoj ili drugoj mogućnosti kad nam jedna sretna okolnost ne bi pružila dalje analitičko oružje kojim možemo naša istraživanja dovesti do takoreći posve pouzdanog zaključka. Naime, u Beču se nalazi odlomak originalnog rukopisa *Annales Laureshamenses* što obuhvaća opis razdoblja od 794. do 803. god. Dakle, za te godine imamo tri teksta, tj. originalni tekst *Annales Laureshamenses*, prijepis iz početka IX. st. i tekst *Chronicon Moissiacense*. Da vidimo što nam usporedba tih triju tekstova kaže. Da se naša analiza ne bi preko svake mjere produžila, uzet ćemo u obzir najprije i u prvom redu eventualne dodatke što ih nalazimo u svetopavlovskom rukopisu u odnosu na original, kao i sva eventualna skraćivanja teksta što ih je učinio sastavljač *Chronicon Moissiacense*.

Prepisivač svetopavlovskog rukopisa bio je prihćno nemaran tako da mu se potkraj određeni broj očitih većih i manjih grešaka¹²⁹. Osim toga, on često pojedine riječi, osobito imena, piše na način

¹²⁷ MGM, *Scriptores* I, 19—20.

¹²⁸ W. Wattenbach, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter* I, Berlin 1874, 177: ... es habe dem Schreiber der Handschrift (sc. *Chronicon Moissiacense*) ein vollständigeres Exemplar derselben vorgelegen, dessen Schluss uns nur hier erhalten ist.

¹²⁹ Tako on npr. čita *sancta maria* (!) *domnus Adrianus summus pontifex* umjesto ispravno kao u sačuvanom originalnom tekstu *sanctae memoriae domnus Adrianus summus pontifex*.

koji odudara od originala¹³⁰ itd. Ali, a to nas ovdje najviše zanima, nigdje ništa svojega ne dodaje. U ne baš malom tekstu, glava XXVII. do XXXVI, on samo na jednom mjestu umjesto adobtionē, non appellationē piše adoptionē nec non appellationē, a na drugome ubi et umjesto ubi, ali se pri tom očito ne radi ni o kakvu mijenjanju teksta, a još manje o glosiranju ili dodavanju ili bilo čemu sličnom za što se očito prepisivač nije osjećao ni sposobnim ni pozvanim. Ako je to tako u opisu godina 794. do 803, onda smo upravo prisiljeni zaključiti da prepisivač nije ništa dodao ni u opisu 791. god. odnosno da su riječi et inde in Pannonia bile i u originalnom tekstu i da ih je Chronicon Moissiacense ispustio.

Usporedimo sada bečki odlomak originala sa Chronicon Moissiacense, i to s obzirom na eventualna skraćivanja teksta kronike.

glava i godina	originalni bečki odlomak	Chronicon Moissiacense
XXVII. 794.	agebant namque	dicentes
XXVIII. 795.	795. Sed et etiam tunc... domnus rex celebravit Caeteri autem ad eum omnes pacifice venerunt rex, postquam a planctu eius cessavit...	Anno 795. Rex Karolus... celebravit Caeteri autem omnes pacifice venerunt rex piissimus Karolus...
	ad sepultura summi pontificis Adriani ornandam	ad sepulcrum summi pontifici Adriani
XXIX. 796.	796. In ipso aestate transmisit rex Carolus Pippinum... cum suis quos in Italia secum habebat vastando eam et captivos inde ducebat... exercitum suum Carlus rex	Anno 796. Aestatis tempore transmisit rex Carolus Pippinum... cum suis quos in Italia habebat vastando omnia... captivos duxit secum exercitum...
XXX. 797.	797. Iterum eodem anno introivit... et tulit inde aut obsides aut de ipsis...	Anno 797 introivit... et tulit inde obsides...
	itd. itd.	

¹³⁰ Tako umjesto consentit ima consentit; umjesto adobtionē ima adoptionē; umjesto rege ima regi; umjesto Aeresburg ima Heresburg, umjesto presbiteros ima presbyteros; umjesto apud Bardunwih ima apud baldunwih itd. itd.

Ako tome još pribrojimo ne baš mali broj dodataka koje je sastavljač *Chronicon* ubacio u tekst anala i uzmemo u obzir da je sastavljač tu i tamo donekle slobodno mijenjao tekst, da bi tekst bio razumljiviji, logičniji i gramatički pravilniji¹³¹, onda nam se čini da ne preostaje ni najmanje sumnje u našu tvrdnju da je riječi et inde in Pannonia iz originalnog teksta izbacio upravo sastavljač *Chronicon* Moissiacense.

Dakle, u originalnom tekstu stajalo je bez ikakve sumnje: introivit Illyricum et inde in Pannonia, što znači da Pipinova ekspedicija nije bila ni vremenski kratka ni prostorno beznačajna. I doista nema razloga ograničavati Pipinovu ekspediciju na 52 dana, koliko je trajao Karlov upad u avarsku zemlju. Ali, nema razloga ograničavati Pipinovu ekspediciju ni na manji upad u slovensko područje, kako se to obično čini. Naime, ljetopisac kaže da je Pipinova vojska ušla u Ilirik, a iz njega krenula u Panoniju. Zaista, Ilirik može da znači mnogo toga, njega spominju razni pisci u raznim epohama u vezi sa zemljama od Norika¹³² do istočnog dijela Balkanskog poluotoka¹³³, ali mislimo da nećemo ni najmanje pogriješiti ako taj naziv kod franačkog ljetopisca primijenimo na brdovite krajeve unutrašnjosti Balkanskog poluotoka, što se nalaze između jadranske morske obale i Save. Sjetimo se da u idućem stoljeću nastavljač Konstantina Porfirogeneta javlja da ἀπὸ δὲ Χρωβάτων, τῶν ἐλθόντων ἐν Δελφαιῶν διαχωρίσθη μέρος τι καὶ ἐκράτησε τὸ Ἰλλυρικὸν καὶ τὴν Παννονίαν, tj. od Hrvata, što su došli u Dalmaciju odvoji se neki dio i zavlada Ilirikom i Panonijom. Grafenauer je uvjerljivo dokazivao da Ilirik i Panonija, spomenuti u toj alineji, ne mogu biti dvije različite, jedna od druge udaljene (spac. L. M.) pokrajine, jer tamošnji Hrvati imaju samo jednog, dakle zajedničkog arhonta.¹³⁶ To je nesumnjivo točno. Mi bismo samo dodali da carev nastavljač pod Ilirikom i pod Panonijom ipak očito zamišlja dva teritorija, jedan u neposrednoj blizini drugoga, kojima vlada jedan zajednički

¹³¹ Evo jednog vrlo karakterističkog primjera: Umjesto originalnog teksta: 796. In ipso aestate transmisit rex Carolus Pippinum filium suum cum suis quos in Italia secum habebat, et Paoarios cum aliqua parte Alamaniae in finibus Avarorum; et coadunatus est Pippinus cum omnibus quos pater eius ei transmisit in solacio, *Chronicon Moissiacense* ima: Anno 796 aestatis temporis transmisit rex Carolus Pippinum, filium suum, cum suis quos in Italia habebat Francos, Langobardos et Bagoarios cum aliqua parte Alamannorum, in finibus Avarorum et venit Pippinus cum omnibus illis quos pater eius miserat ei in auxilium. Čini nam se prema svemu da je W. Wattenbach, *Deutschlands Geschichtsquellen*... 117. preoštara kad kaže da je sastavljač *Chronicon* Moissiacense nesamostalan i da savjesno i doslovce prepisuje svoj predložak (so unselbständig und schreibt so gewissenhaft seine Vorlage wörtlich ab). Neku malu samostalnost mu se ipak mora priznati, što dakako ne znači da smatramo da je samostalno sastavio opis god. 803. do 818.

¹³² O tome v. Lj. Hauptmann, *Politische Umwälzungen*..., 255. i d.

¹³³ V. npr. Kos, *Gradivo*... I, 387, mjesta navedena u kazalu pod natuknicom Ilirija; v. Pauly's *Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft* IX, 1085. i d., Suppl. V, 311. i d.

¹³⁴ B. Grafenauer, *Prilog kritici*... 30—31.

arhont, ili drugim riječima čini nam se da je anonimni carev nastavljajč prilično jasno rekao da su Hrvati jednom prilikom nakon doseljavanja osvojili brdovite krajeve (Ilirik) uz Panoniju (tj. Slavoniju), što znači da je pod Panonsku Hrvatsku pripadao i bar dio sjeverozapadne Bosne, ako se želimo najopreznije izraziti.

Svakako nam se čini vrlo privlačna ideja da su Ilirik i Panonija franačkog ljetopisca u IX. st. u grubim crtama jedno te isto što i Ilirik i Panonija bizantskog pisca u X. st. Ako dakle pod Panonijom shvatimo područje između Save i Drave, onda bi to značilo da je Pipinova vojska prodrla starom rimskom cestom iz Italije preko Tarsatike do Senja, prešla Velebit kod Vratnika i nastavila starom rimskom cestom prema Sisku ili možda kroz današnju Liku, kod Bihaća ušla u Unsku dolinu i slijedeći rimsku cestu uz Unu pojavila se u današnjoj Slavoniji.¹⁸⁵ Cilj takva putovanja bio je jasan: trebalo je rušiti avarsku državu na njezinu najslabijem mjestu, tj. u području gdje je avarska vlast morala priznavati razmjernu autonomiju tamošnjem hrvatskom vladajućem sloju. Karlo je, čini se, imao ja-

¹⁸⁵ Rimske ceste su bile i u srednjem vijeku od golemog ekonomskog i vojničkog značenja pa im svaki Dalmacist mora posvetiti osobitu pažnju. Ipak upozorujemo da skica rimske Dalmacije sa cestama, što ju je kao priloženu kartu dao Šišić svojoj Povijesti..., nije uzela u obzir djelo A. Mollinarija, *Römische Strassen und Ansiedlungen in den Ländern der österreichisch-ungarischen Monarchie*, Zagreb 1914. i zato ne odgovara ni tadašnjem stupnju razvoja znanosti. Ipak je Srkulj, Hrvatska povijest u devetnaest karata..., 9. uzeo Šišićevu kartu za podlogu svoga prikaza cesta u rimskoj Dalmaciji, ali za čudo tako što je ispustio neke najvažnije prometnice (npr. cestu Tergeste-Pula-Tarsatica, cestu Azizium-Epidaurum i vrlo važnu cestu Narona-Sirmium.) Uglavnom po Srkulju izrađena je karta rimske Dalmacije od N. Klaić — Z. Dugački, *Historijski atlas za niže razrede srednjih škola*, Zagreb 1954 (razlika od Srkulja je npr. u tome što je brisan Stridon). *Historijski atlas*, Zagreb 1968. također se drži Šišića, ali ispušta cestu duž Neretve, i od Pule do Tarsatike. Drugi tip prikaza rimskih cesta u Dalmaciji (F. Gestrin — S. Klemenc, *Naše zemlje u rimsko doba*, u *Istorija naroda Jugoslavije I*, Beograd 1953, između 56. i 57. str. i po tome izrađena skica u *Istorija Jugoslavije*, Beograd 1972, 12) čini nam se još mnogo nepouzdaniji od prvo navedenoga. Dakako da ne zadovoljava ni prikaz rimskih cesta u Dalmaciji što se nalazi u *Westermanns Grosser Atlas zur Weltgeschichte*, Braunschweig 1969, 38—39, jer je on namijenjen za opću orijentaciju, a prikaz M. Mandića, *Bosna i Hercegovina u rimsko doba u Napretkovoj Povijesti hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1942, 123. zastario je jer je izrađen prema F. Ballif, *Römische Strassen in Bosnien und der Herzegovina*, Wien 1893. Najpouzdanijim nam se čine prikazi rimskih cesta u Dalmaciji što se temelje na Mollinariju, npr. M. Mirković, *Ekonomska historija Jugoslavije*, Zagreb 1957, osobito V. Bedeković, članak *Ceste* u *Enciklopediji Jugoslavije* 2, 1961, 365. to više što je Bedeković uzeo u obzir i novije autore. Dakako, nezamjenjiv je E. Pašalić, *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1960. V. osobito kartu putova, naselja i rudnika što je priložena na kraju te knjige. Osim toga v. isti, *Die Wirtschaftsbeziehungen zwischen dem Hinterland der Adria und dem römischen Limes an der Donau*, Acta et dissertationes archaeologicae III, Zagreb 1963, 167—176. Usp. M. P. Charlesworth, *Trade-routs and Commerce of the Roman Empire*, tal. prijevod *Le vie commerciali dell'impero romano*, Milano 1940, 198. koji tvrdi da su dalmatinske ceste bile ekonomski prilično važne sve dok nisu bile pretvorene u vojničke.

sne i genijalne strategijske koncepcije: privući pažnju Avara na svoje nadiranje uz Dunav i vezati tako glavnu avarskih snaga, zburniti protivnika s obzirom na smjer glavnog udara, i omogućiti franačkoj vojsci iz Italije udarac na najneugodnijem mjestu, tj. s juga. Čini nam se da se iz tijeka ratnih operacija može dosta dobro slijediti opću stratešku koncepciju, taktičke varijante, i konkretne okolnosti. Naime, Karlo već početkom ljeta 791. god. priprema veliku i brizljivo organiziranu ekspediciju protiv avarske države.¹³⁶ S obje strane Dunava primiču se Avariji znatne Karlove snage.¹³⁷ Usporedo s pokretima Karlove vojske pokreću se i vojne snage iz Italije.¹³⁸ Pipinove čete kreću u rat protiv Avara iz Trsta i njegove šire okoline, gdje se u to doba nalazila avarsko-franačka granica.¹³⁹ Između tih grupacija postoji potpuna sinkronizacija pokreta koju osiguravaju i glasnici.¹⁴⁰ Pipinova vojska napada prva i već 23. kolovoza upada preko franačko-avarske granice rimskom cestom od Akvileje prema Tarsatici, osvaja avarski ring što se nalazi nedaleko granice, zarobljuje 150 Avara¹⁴¹, i idućeg dana vraća se natrag preko grani-

¹³⁶ Ann. Einhardi, ad a. 791: (...) circa aetatis initium rex de Wormacia movens Baioriam profectus est (...) K o s, Gradivo... I, 308, br. 280.

¹³⁷ Ann. Einhardi, ad a. 791; Ann. Lauresh. ad a. 791; Chron. moissiac. ad a. 791; K o s, Gradivo... I, 309, br. 280.

¹³⁸ Ann. Einhardi, ad a. 791; K o s, Gradivo... I, 309, br. 280; pismo kralja Karla supruzi Fastradi; K o s, Gradivo... I, 313, br. 281.

¹³⁹ U znanosti se najčešće misli da je avarsko-franačka granica bila postavljena istočnije. Usp. od novijih npr. zemljovid na str. 406. Grafenauerove Zgodovine slovenskega naroda I, 1964. Obrazloženje toga stava pokušao je još 1894. Benussi, Nel medio evo, Atti e memorie della società istriana di archeologia e storia patria, fasc. 3. i 4. 1894, Parenzo, 430. Po njemu je *numerus tergestinus* u bizantsko doba bio vrlo prostran i obuhvaćao valture che dominano la Tarsia di Fiume ed il Quarnero. Ipak ne možemo nikako vjerovati da je Bizant vladao u VII. i VIII. st. nesigurnim i slabo branjenim putem od Trsta do Rijeke. Upravo je očito da je granica tekla Učkom i Cićarijom, ostavljajući Liburniju i područje sjeverno od Cićarije novim osvajačima. *Numerus tergestinus*, naprotiv, vjerojatno je obuhvaćao područje Kopra i Pirana pa je to objašnjenje visokoga tributa što ga je plaćao bizantskoj centralnoj upravi. Dokaz za našu tezu vidimo i u mnogobrojnim imenima Gradišće, Podgrad, i sl. koji se mogu lako objasniti tako da se pretpostavi da se radi o slavenskim graničnim utvdama prema Bizantu. Svakako je takvo mišljenje mnogome prihvatljivije od Benussijeva, koji na navedenom mjestu tvrdi: dei quali (tj. bizantske utvrde sjeverno od Cićarije) gli Slavi venuti nei secoli XV e XVI non trovarono altro che le rovine; onde il nome Grad, cumulo di pietre, col quale essi li designarono (!?). M. K o s oprezno naslućuje samo to da se bizantska Istra »prostirala i preko tršćanskog Krasa« (Istorija Slovenaca), Beograd 1960, 98).

¹⁴⁰ Pismo kralja Karla supruzi Fastradi: *missus quidem dilecti filii nostri ill. nomine ill. nobis nuntiavit*; K o s, Gradivo... I, 313, br. 281.

¹⁴¹ Ne radi li se o mjestu Obrov koje leži na putu prema Rijeci nedaleko današnje talijansko-jugoslavenske granice? — Slično su valjda nakon toga uništavane i druge avarske vojne posade što su ležale duž puta kojim je prodirala Pipinova vojska. Doduše, M. K o s, O stariji slovenski kolonizaciji v Istri, Razprave SAŽU I, 1950, 18. upozorava na okolnost da se Obrov ne spominje u ispravama srednjeg vijeka i dopušta mogućnost da je to mjesto nastalo kasnije.

ce.¹⁴² Nakon toga nastupa zatišje od 25. kolovoza do 8. rujna, dakle puna dva tjedna, koja su stavila avarske vojne rukovodioce pred tešku dilemu: gdje će uslijediti glavni udarac i kamo uputiti operativne rezerve. Pipinova ekspedicija čini se po svemu manje opasnom jer nije uperena protiv centra avarske vlasti, nadalje jer njome ne rukovodi sam Karlo i jer se Pipinova vojska vratila natrag preko granice. Avarski vojni rukovodioci bez sumnje su zaključili da Pipinov prodor predstavlja manje važnu taktičku diverziju i zato su uputili sve svoje snage na obranu protiv Karlovihi snaga što su nadirale s obje strane Dunava. Karlo im je za provođenje takvog obrambenog plana dao dovoljno vremena i nakon toga doista navalió duž Dunava do rijeke Raabe, ali je istovremeno dao nalog Pipinovim četama da izvrše glavni udar. I doista, one prelaze energičnim prodorom granicu oko 8. rujna¹⁴³ istim putem kojim su već napale 23. kolovoza, napreduju rimskom cestom do Senja i dalje preko Like do Posavine, odvajaju i »oslobađaju« sve te krajeve od Avarije i uništavaju avarske posade po rijetkim avarskim vojničkim postajama. Svi su ti uspjesi postignuti bez veličanstvenih bitaka i krvoprolića koja se duboko usijecaju u pamet suvremenicima i potomstvu, ali koja uništavaju ne samo protivnika već i vlastite snage. Ljetopisac izvještava pun dvorske pristojnosti, ali očito bez oduševljenja, jer mu nedostaju grandiozni srazovi vojske, da se Karlova vojska vratila sine omni rerum incommodo, samo da je devet desetina konja pokrepalo zbog neke konjske bolesti.

Dosadašnje je gledanje na taj dio Karlovihi osvajanja: da je 791. god. Karlo Veliki napredovao sa svojom vojskom razmjerno skromno s obje strane Dunava, a njegov sin Pipin čak još i manje. Avarska sila ostala je dakle praktički potpuno netaknuta. U godinama 792, 793. i 794. nije bilo spomena vrijednih borbi, a ipak je 795/796.

¹⁴² Pismo kralja Karla supruzi Fastradi: *illa scara nostra, que prius de Italia iussimus pergere partibus Avariae (...); (...) inierunt pugnam (...) Et dedit eis Deus (...) victoriam (...) et expoliaverunt ipsum unum et sederunt ibidem ipsa nocte vel in crastina usque hora diei tertia; K o s, Gradivo ... I, 313, br. 281.*

¹⁴³ Pismo Karla supruzi Fastradi govori o povratku Pipinovihi četa 24. kolovoza; Einhardovi anali povezani s tim pismom dokazuju da je Karlov napadaj uz Dunav počeo 8. rujna, a Ann. Lauresh. javljaju da je Pipinova vojska počela s ofenzivom protiv Ilirika i Panonije istodobno s Karlovihi napadajem uz Dunav. Naime, Karlovo pismo najprije opisuje upad Pipinovihi četa do pograničnog avarskog ringa na dane 23. i 24. kolovoza i tek nakon toga javlja o trodnevnom postu koji je trajao od 5. do 7. rujna. Einhardovi anali također spominju trodnevni post franačke vojske prije napadaja Karlovihi vojski duž Dunava. Dakle, napadaj Pipinove vojske 23. kolovoza vremenski je udaljen od glavnog udarca Karlovihi i Pipinovihi snaga u mjesecu listopadu. Za Pipinove čete javljaju Annales Lauresh. da su ušle u Ilirik i Panoniju i tamo uništavale i palile tu zemlju (vastantes et incendentes terram illam). Uništavanje i palenje Ilirika i Panonije stavljaju Annales Lauresh. u isto vrijeme s Karlovihi napredovanjem duž Dunava. Dakle, mali prethodni pogranični prepad Pipinove vojske na dan 23. kolovoza o kojem javlja Karlo u svom pismu ne smije se poistovjećivati s Pipinovom ekspedicijom u Ilirik i Panoniju nekih mjesec dana nakon toga u kojoj je došlo do opsežnog pustošenja.

avarska država toliko već oslabila pa Franci jedino misle na to da pošalju »svoje ljude« koji će »opljačkati avarski ring«. Ljetopisac, doduše, kaže da je do toga izvanredno lako izvedenog pljačkanja avarskog centralnog ringa došlo zato »što su se (avarski) vođe izmoriли građanskim ratom«. To bi doista mogao biti vrlo važan razlog propasti avarske vlasti, ali to ipak, s jedne strane, pretpostavlja da je građanski rat trajao bar koju godinu, očito od 792. do 795. god., ali isto tako pretpostavlja da je 791. god. morala biti mnogo važnija nego što se to do sada mislilo. Revalorizacija izvještaja ljetopisca da je Pipinova vojska još 791. god. prodrla u Ilirik i Panoniju pokazuje da je 791. god. bila utoliko kobna za Avare, što su izgubili čitavu Dalmatinsku Hrvatsku i Posavinu, bez obzira na to što je avarska vlast nad tim krajevima bila i prije toga razmjerno slaba. Pipin je »oslobodio« Dalmatinske Hrvate, možda upravo tom prilikom dopustio da dio hrvatskih vojnika osnuje posebnu kneževinu »u Panoniji i Iliriku«, stvorio time novog i jakog južnog susjeda Avarima i sigurno ga potaknuo da stalno uznemiruje i napada Avare. Upravo na vrijeme od 792. do 795. god. kao da se odnosi izvještaj Konstantina Porfirogeneta da su se Hrvati borili nekoliko godina (ἐπί τινῶν χρόνων) s Avarima i konačno ih pofijedili. Narodna tradicija bila bi dakle u tom smjeru iznenađujuće pouzdana, premda je dakako drugo pitanje da li je definitivnom slomu Avara najviše pridonio višegodišnji hrvatski pritisak s juga ili unutrašnje razmirice. Hrvatska tradicija je dakako radije pripisala glavni razlog avarskoj propasti hrvatskoj borbenosti i možda je u pravu. Ukratko, novi neugodni avarski susjed uz izdašnu franačku pomoć i uz korištenje građanskog rata dovršio je sve ono što bi inače moralo uraditi franačko oružje, a kad je sve bilo gotovo kroz dvije-tri godine, Franci dolaze 795. god., ali uglavnom samo zato da se domognu plijena.

Dakako da se Vojnomirovim Hrvatima nije moglo sviđati da Franci dolaze do golema plijena, a da je hrvatska dužnost brinuti se za sigurnost i red pri transportu plijena iz Avarije u Franačku. Ako tome dodamo vijesti kako već iduće godine Pipin ulazi u Panoniju sa svojim trupama i čvrstom rukom uređuje prilike u novoosvojenim područjima, onda će nam biti jasno da su novim stanjem bili nezadovoljni ne samo potučeni Avari već i pobjednici Hrvati, i uopće ostali Slaveni koji su možda zažalili za svojom autonomijom pod Avarima i kojima se nova vlast očito činila nepodnošljivom. Na sve strane dižu se ustanci i pobune. Tako za 797. god. imamo vijesti da je Pipin s Bavarcima i Langobardima krenuo protiv Slavena (super Sclavos) i popalio im zemlju, a da je Erik s Francima i Langobardima krenuo protiv »Vandala«. ¹⁴⁴ Ništa bolje nije bilo ni 799. god., čak su te godine u borbama nastradala i dva vrlo ugledna franačka velikaša, Gerold u Panoniji, a Erik kod Trsata (in Liburnia iuxta Tharsaticam maritimam civitatem). ¹⁴⁵ Čini se da su

¹⁴⁴ Ann. Alam. ad a. 797 (K o s, Gradivo ... I, 349, br. 312).

¹⁴⁵ Einhardi Vita Karoli M., C. 13 (K o s, Gradivo ... I, 359, br. 326).

franački izvori ipak mnogo bolje informirani o našim krajevima nego što se to obično misli, jer na Sušaku postoji brežuljak sv. Lovre, što je to značajnije ako uzmemo u obzir da je rimska magistrala koja je od Akvileje vodila prema Senju prolazila ispod trsatskog kaštela kroz centar današnjeg Sušaka. Zbog toga je suvišno i neuvjerojatno povezivanje Lovrana s mjestom pogibije Erika — mons Laurentus — što se prema Paulinovoju pjesmi nalazilo u Liburniji.¹⁴⁶

Prema tome, naše je mišljenje da je već Pipinova ekspedicija iz 791. god. kroz Liburniju, Liku, sjeverozapadnu Bosnu i Slavoniju odvojila ne samo Posavinu već i Dalmatinske Hrvate od Avara i da su već 791. god. Hrvati zamijenili avarsko vrhovništvo s franačkim. U 799. god. bilježe se samo čarke oko Trsata, u 803. god. spominje se doduše reorganizacija čitave franačke Panonije¹⁴⁷, ali nemamo nikakva razloga da toj godini pridamo neku veću važnost za događaje u Dalmatinskoj Hrvatskoj. Događaji u god. 805. u kojoj se spominje u vezi s dolaskom caru u Thionville predstavnika Venecije i Dalmacije (Paulus dux Jaderae atque Donatus eiusdem civitatis episcopus) ordinatio ab imperatore de ducibus et populis tam Venetiae quam Dalmatiae, odnose se očito samo i isključivo na reorganizaciju uprave u tzv. bizantskoj Dalmaciji, što se vidi i po tome da su predstavnici Dalmacije zadarski prvaci, ali ne i na Dalmatinsku Hrvatsku.

Vratimo se sada 30. glavi De adm. imp. u vezi s vremenom i načinom dolaska Hrvata.

Jezgra hrvatske narodne tradicije sačuvana u 30. glavi De adm. imp. nije u suprotnosti s povijesnim događajima oko propasti Avara koncem VIII. st. Dapače, ona nam pomaže da te događaje bolje razumijemo. Kako je prema kraju VIII. st. avarska država bila prilično čvrsta, nezamislivo je da bi jedna manja ratnička grupa prošla kroz cijelu panonsku nizinu i osvojila oružjem novu postojbinu. Ako Hrvati nisu nasilno prodrli na Balkan, i ako oni nisu došli kao franački saveznici, onda se čini da se upravo nameće zaključak da

¹⁴⁶ Na to je upozorio već V. Klaić, a od njega preuzeo G. Manojlović, Jadransko pomorje IX stoljeća u svjetlu istočno-rimske (bizantske) povijesti, Rad 150, 1902, 93, a u novije vrijeme vrijeme ponovno R. Matejčić, Monolog nad riječkim termama, Dometi I, br. 1, 1968, 30. Capella beati Laurenti sub dicto castro nostro Czerzath sita spominje se 1478. god. V. Manojlović, Jadransko pomorje ..., 93. Vjerojatno se radi o vrlo staroj crkvi, ako uzmemo u obzir da se u Dalmaciji i inače često nalaze prastare crkve posvećene tom svecu, među njima čak i katedrala u Trogiru.

¹⁴⁷ Ann. reg. Franc. ad a. 803 (K o s, Gradivo ... II, 17, br. 19): *Imperator autem in Bajoariam profectus dispositis Pannoniarum causis; Ann. Lobiens. ad a. 803 (K o s, Gradivo ... II, 17, br. 20): Eo anno Pannonia cum finitimis regnis sub ditone imperatoris redacta est; Ann. Lauriss. ad a. 803: Multit quoque Sclavi et Huni in eodem conventu fuerunt et se cum omnibus quae possidebant imperatoris dominio subdiderunt* — ali se sve to ipak ne može uzeti kao bilo kakav dokaz da je upravo ta godina odlučujuća za Dalmatinsku Hrvatsku, to više što Ann. Lauriss. min. ad 802, naprosto spominju legatio Avarorum. Zato je Rački bio skloniji da za Dalmaciju prihvati 805. god.

su hrvatski ratnici prošli kroz avarsku državu uz odobrenje i čak poziv Avara i zamijenili njihove posade u vojničkim logorima u današnjoj Lici, zapadnoj Bosni i Dalmaciji oko Zadra i Splita. Nije nemoguće da su Avari dobar dio svojih četa povukli u namjeri da ih pripreme u predstojećem okršaju s Francima, a nad Hrvatima zadržali tek slabo izraženu vlast. Naglo slabljenje Avara u vremenu od 791. do 795. god. postaje shvatljivijim ako unutrašnjim razmiricama dodamo višegodišnje borbe s Hrvatima u kojima izvještava 30. glava De adm. imp., a »nekoliko godina« (ἐπί τινος χρόνου) narodne tradicije vrlo dobro se uklapa u vremensko razdoblje 791. do 795. god.

Dakako, pretpostavka je takva shvaćanja dolaska Hrvata na Balkan koncem VIII. st. tvrdnja da je »drugi avarski kaganat« bio zapravo snažniji nego što se to do sada obično tvrdi, te da je obuhvaćao nekim ne osobitim snažnim vrhovništvom slavensko stanovništvo današnje Hrvatske, Bosne, Crne Gore i Srbije sve do franačkog prodora 791. god. Kako je to osnovna pretpostavka, i kako se ona dijametralno razlikuje od dosadašnjeg stajališta, dužni smo razmotriti još neke okolnosti i činjenice.

Prije svega, čini nam se da je dosadašnja historiografija temeljila svoj stav o propasti avarske vlasti na Balkanu na sasvim nedovoljnim dokazima. Pokušali smo u ovome radu nadovezati se na ideju da je Heraklije ubačen u narodnu tradiciju o dolasku Hrvata tek na bizantskom dvoru u X. st. i da su sve vijesti što se na njegovu ulogu odnose naprosto politički tendenciozno izmišljene kao i da narodna tradicija zna samo za dolazak Hrvata potkraj VIII. st. Dakle, pokušali smo dokazati da se iz De adm. imp. ne smiju izvlačiti nikakvi zaključci, ni o dolasku Hrvata za Heraklija, ni o propasti avarske vlasti na Balkanu u prvoj polovici VII. st. Upozorili smo na to da se iz riječi Uskršnje kronike koja opisuje poraz kaganov pred Carigradom 626. god. (Neki kažu da su se Slaveni, vidjevši što se dogodilo, podigli i povukli pa da je zbog toga i prokleti kagan bio prisiljen da se povuče i da ih slijedi.) ne smiju i ne mogu izvlačiti nikakvi dalekosežni zaključci, a ponajmanje da bi one »dokazivale« konac avarsko-slavenskog saveza na Balkanu. Istakli smo da se iz Teofanove vijesti o dolasku Bugara god. 679—680. može zaključiti da su Avari još uvijek držali Pomoravlje i da nema razloga da se Pomoravlje smatra samo avarskim »pipcem«. Dodajmo ovdje da ne postoje ni dokazi o bizantskom vrhovništvu nad balkanskim Slavenima. Naime, unatoč tome što i najnoviji pisci smatraju da se iz Teofana¹⁴⁸ i Nikefora¹⁴⁹ može zaključiti da su Sla-

¹⁴⁸ Theophanis Chronograpia . . . , 356: Ταῦτα μαθόντες οἱ ἐκέλευρα οἰκοῦντες μέρη δ' τε χαγάνος τῶν Ἀβάρων καὶ οἱ ἐπέκεινα ῥήγες, ἔξαρχοι τε καὶ κάσπαλδοι καὶ οἱ ἐξοχώτατοι τῶν πρὸς τὴν δεξιὴν ἑθνῶν διὰ πρεσβευτῶν δῶρα εἰς βασιλεῖσι σλαβαντες εἰρηναίην πρὸς αὐτοῦς ἀγάσθην κοραθῆναι θέησαντο (...) tj. saznajući to (tj. mir što ga je Konstantin IV. sklopio s Arapima na 30 godina) oni koji prebivaju u zapadnim krajevima, kagan Avara i tamošnji kraljevi, egzarsi i kastaldi

veni na zapadnom Balkanu priznali bizantsko vrhovništvo¹⁵⁰, čini nam se da se te izvore ne može objašnjavati čak ni u smislu priznavanja sasvim formalnoga bizantskog vrhovništva. Teofan doduše kaže da je bizantski car dao *δεσποτικήν ειρήνην* (tj. odobri im mir kao gospodar), ali kako i Teofan i Nikefor spominju avarskog kagana i zapadne arhonte kao molitelje mira koji donose darove, ne vidi se razlog zašto bi se odvajalo kagana od ostalih molitelja i samo za potonje tvrdilo da su priznali bizantsko vrhovništvo. Ako je kagan slao darove i molio mir i ako je i njemu podijelio car »mir kao gospodar«, a da kagan ipak nije time priznao bizantsko vrhovništvo, onda se to iz Teofana i Nikefora ne može zaključiti ni za zapadnobalkanske Slavena. Uostalom, do mira je došlo nakon bizantske pobjede god. 678. nad Arapima, nakon koje je kalif Muavija sklopio mir uz obećanje godišnjeg danka, pa bi, valjda, po tom tumačenju trebalo bizantsko vrhovništvo protegnuti i nad Arape, a to očito ne ide.

Dakle, nema dokaza za vrhovništvo Bizanta nad Slavenima na zapadnom Balkanu u vrijeme o kojem raspravljamo, tj. do konca VIII. st., kao što nema dokaza da su se zapadnobalkanski Slaveni do konca VIII. st. uspjeli osloboditi avarsko-slavenskog saveza, u kojem su bez sumnje imali podređenu ulogu. Ako je avarsko vrhovništvo nad zapadnobalkanskim Slavenima povijesna činjenica početkom VII. st., i ako nema nikakva dokaza za promjenu tog stanja sve do konca VIII. st., onda je najrazumnije prihvatiti tezu da do promjene nije ni došlo. Pokušali smo pokazati da dokazi o slomu avarske vlasti na Balkanu u prvoj polovici VII. st. nisu nimalo uvjerljivi kao i da nema dokaza da bi Hrvati došli već u to doba na Balkan. Dakako da bi naše stajalište bilo daleko prihvatljivije kad bi se ono moglo dokazati na izravniji način. Na žalost, izravnih dokaza nema. Avari i Slaveni bili su u to doba nepismeni pa o svojim odnosima nisu ništa napisali. Bizantski i franački pisci ne javljaju ništa o odnosima između Avara i Slavena na zapadnom Balkanu. To je doduše prilično jak dokaz da zapadni Balkan nije u to doba pod bizantskom¹⁵¹, a još manje franačkom vlašću, ali nije dokaz

te najodličniji među zapadnim narodima poslali su darove caru preko poslanika i zatražili od njega slasti mira. Na to im je car odobrio *δεσποτικήν ειρήνην*, tj. mir kao vladar.

¹⁵⁰ Nicephori archiepiscopi Constantinopolitani *Ἱστορία σύντομος* izd. C. de Boor, Lipsiae 1880, 33.

¹⁵¹ V. npr. Ostrogorski, *Istorijski...*, 139; B. Grafenauer, *Pomembnejši novi rezultati v starejši zgodovini jugoslovanskih narodov*, ZC VIII, 1965. 227.

¹⁵² Uostalom, po svemu se čini da ni dalmatinski gradovi nisu u VII. i VIII. st. priznavali bizantsku vlast. Doduše, anonimni sastavljač glave 30. *De adm. imp.* kaže da se jedino primorski gradovi nisu predali Avarima, nego su ostali u vlasti Bizanta (*καταέχοντο παρά τῶν Ῥωμαίων*) »jer im je more omogućilo da žive«. Malo dalje u istoj glavi anonimni pisac kaže da su Slaveni zauzeli čitavu okolnicu Dalmacije, a da su romanski gradovi najprije živjeli od obrađivanja zemlje na otocima a kasnije te otoke napustili jer su ih Pagani zarobljavali

i zato se prebacili na obrađivanje zemlje na kopnu, gdje su ih ipak u tome ometali Hrvati. Vijest je dakako nepouzdana jer dolazi iz sasvim drugorazrednog izvora iz X. st. i njoj bi se moglo samo onda vjerovati kad bi ta vijest bila potvrđena — izravno ili neizravno — nekim drugim izvorima. A upravo to nije slučaj, kao što ćemo to pokušati ukratko dokazati. Vjerojatno je tu vijest anonimni pisac 30. glave nepažljivo prepisao iz izvještaja što ga je našao u carskoj arhivi i u kojem je prvobitno stajalo Romani ('Ρωμαῖοι), tj. romanski stanovnici dalmatinskih gradova, a ne Romeji ('Ρωμαῖοι), tj. Bizantinci. To se vidi ne samo po tome što odgovarajući dijelovi glave 29. stalno upotrebljavaju riječ Romani, a ne Romeji, već i po kontekstu u kojem se Romeji javljaju. Tekst glasi: Jedino im se primorski gradići nisu predali, nego su ih zadržali Romeji, pošto im je more omogućivalo življenje. Dakako, pisac rečenice bez sumnje misli na Romane, a ne Romeje. Dakle, čak ni sam inače nepouzdan tekst glave 30. ne govori u prilog teze da bi dalmatinski gradovi ostali pod bizantskim vrhovništvom, nego samo kaže da ih Avari nisu osvojili kao ostalo kopno. Dakako, važnije su druge okolnosti koje snažno govore protiv bizantske prisutnosti na dalmatinskoj obali u VII. i VIII. st. Prije svega treba upozoriti na značajnu opasku Ostrogorskoga po kome »tamo gdje nije bilo tema nije bilo ni vizantijske uprave. To je nepogrešivo merilo stvarnog stanja stvari« (Vizantisko carstvo i okolni svet u VII veku, 41—42 — Istorija Vizantije 198). Ostrogorski je proučavao stvaranje tema i dokazao da je tema Dalmacija organizirana tek u drugoj polovici IX. st., negdje poslije 867. god. (Ostrogorski, Istorija Vizantije 193. 232). Znači da do toga vremena Bizant nema prave vlasti nad dalmatinskim gradovima (osim možda sasvim kratkog razdoblja početkom IX. st. nakon sloma avarske vlasti, u vezi s izravnom bizantskom intervencijom i Karlova priznanja bizantske vlasti nad dalmatinskim gradovima). Nije ni najmanje slučajno što za Dalmaciju iz VII. i VIII. st. nema vijesti ni o jednom bizantskom strategu, nema nikakvih vijesti o organima gradske uprave, a nema vijesti ni o sudjelovanju dalmatinskih gradova u životu Bizanta.

Tako nakon ubojstva bizantskoga cara Konstansa god. 668. dolazi na vlast u Siciliji uzorpart Mezezius. Prema jednom izvoru perrexit exercitus Italiae per partes Istriae, alii per partes Campaniae, nec non et alii per partes Sardiniae, Africae (...) (Gesta Pont. rom., Kos, Gradivo... I, 220, br. 130). Čini nam se da se šutnja o Dalmaciji, osobito ako se uzme u obzir da je put od Dubrovnika do Sicilije mnogo kraći, nego od Trsta do Sicilije, može i ovdje tumačiti samo na jedan način: dalmatinski gradovi nisu bili pod bizantskim vrhovništvom, niti su u njima bile stacionirane imperijalne čete. Ako je točno da se za Dalmaciju ne može pretpostaviti tematsko uređenje prije IX. st., isto je tako točno da nema nikakvog dokaza ni za tvrdnju da je navodno bizantskom Dalmacijom u VII. i VIII. st. upravljao prokonzul (Ferluga, Vizantinska uprava..., 45). Također nema vijesti ni o crkvenoj organizaciji. Prvi poznati biskup nakon dvjestogodišnje šutnje je Donat, za kojeg znamo da je 805. god. bio biskup u Zadru i da je zajedno s Pavlom, zadarskim, očito dalmatinskim duksom, priznavao — franačku vlast. Znanstvenici se spore da li je dalmatinska crkva bila pod Rimom, Ravenom, Gradom, Akvilejom ili Konstantinopolom pa se u vezi s tim pokušavaju razne »vratolomije« (A. Dabinić, Kada je Dalmacija pala pod jurisdikciju carigradske patrijaršije, Rad 239, 1930, 242), umjesto da se prizna jednostavno i očitu činjenicu da dalmatinski gradovi nisu bili ni pod jednom od nabrojanih viših crkvenih vlasti. Vijesti o dalmatinskim gradovima u VII. i VIII. st. nema naprosto zato što civilne i crkvene vlasti u Bizantu, Rimu, Akvileji, Gradu i Raveni nemaju nad tim gradovima nikakve ingerencije. Mislimo da je N. Klaić svojim radom Ivan Ravenjanin i osnutak splitske metropole, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LXV-LXVII, 1963—1965, 209—249. definitivno dokazala da djelovanje Ivana Ravenjanina ne pripada ni u VII. ni u VIII. st. kao i da se kameni spomenici, u prvom redu sarkofazi nadbiskupa Ivana, odnose svojim natpisima na XI. st. Pečat ravenskog egzarcha Pavla pronađen kod Solina nije unatoč

mišljenju nekih autora (Praga, *Storia...*, 38; I. Nikolajević-Stojković, Solinski pečat egzarha Pavla (723—726) Zbornik radova Vizantološkog instituta 7, 1961, 61—66) nije nikakav dokaz za podređenost Dalmacije Bizantu preko ravenskog egzarhata, jer je taj pečat mogao doći u Dalmaciju sasvim slučajno, to više što bismo valoriziranjem toga pečata za povijest Dalmacije dokazali previše, naime da je Solin pripadao Splitu u to vrijeme, a to bez sumnje ne ide (usp. N. Klaić, Ivan Ravenjanin..., 215—216). Slično je i s poštivanjem svetaca. Nije slučajno što izvještaj o prijenosu tijela sv. Anastazije u Zadar stavlja taj događaj u početak IX. st. (Rački, *Doc.* 306—309; godina je sporna: Farlati V, 35 stavlja prijenos u 811, isto i Dabinović, *Kada je Dalmacija...*, 231, G. Manojlović, O godini »Prijenosa sv. Anastazije u Zadar«, *VZA* III, sv. 2, 1901, 104—113, u 807/808. god., a Rački *Doc.* 309, zadržava 804. god. koju spominje *translatio*) i što sve upućuje na to da je baš nekako u isto vrijeme došlo do prijenosa moći sv. Krševana iz Akvileje (u pojedinosti ne možemo ulaziti, V. Brunelli, *Storia della città di Zara, Trieste 1974*² (prvo izdanje Venezia 1913), 207. 219 navodi i legendu po kojoj su moći sv. Krševana pronađene u blizini Zadra, kao i hipotezu po kojoj su one došle u Zadar još 649. god. Ferjančić, *Vizantiski izvori...* I, 24. tvrdi da su moći sv. Krševana »polovinom VII. v. prenete iz Akvileje u Zadar.«) Svakako je privlačna misao da je franačkom pokušaju organiziranja crkvene hijerarhije u dalmatinskim gradovima sa centrom u Akvileji, čemu bi odgovaralo slanje relikvija sv. Krševana, odgovarao bizantski pokušaj usmjeravanja dalmatinskih crkava prema Konstantinopolu i odgovarajući prijenos tijela sv. Anastazije. Poučna je usporedba šutnje o dalmatinskim gradovima s vijestima koje imamo npr. o crkvi u Istri (628. god.: K o s, *Gradivo...* I, 198—199, br. 157; 680. god.: K o s, *Gradivo...* I, 230—231, br. 186; 723. god.: K o s, *Gradivo...* I, 247, br. 202; 725. god.: K o s, *Gradivo...* I, 247—248, br. 203), a pogotovu s vijestima o Istri iz druge polovice VIII. st. kada imamo izvanredno zanimljivih vijesti o javnoj i podzemnoj borbi što se vodila oko Istre (npr. K o s, *Gradivo...* I, 276—277, br. 241, 768—772 god.; 277, br. 242, 768—772. god.; 278, br. 242, 768—772. god.; 292—293, br. 259, 776—780 god.). Dakako avarsko vrhovništvo nad dalmatinskim gradovima bilo je već zbog postojanja slavenske autonomije u VII. i VIII. st. više-manje teoretske prirode. Ostvarivalo se najvjerojatnije preko slavenske kneževine i sastojalo se možda samo iz plaćanja određenog tributa. Čini nam se da se i okolnost što su dalmatinski gradovi uspjeli više-manje sačuvati svoj ager može objasniti jedino tako što su priznali vrhovništvo razmjerno jakih snaga u svome zaleđu. Uostalom, vjerojatno je svaki grad imao drukčije odnose s kontinentalnim snagama, pa je ovisilo djelomično o diplomatskoj umješnosti gradskih predstavnika, a djelomično i okolnostima u vezi s općim i lokalnim nadiranjem Slavena i Avara, koliko je agera oduzela nova vlast u zaleđu, V. M. Suić, *Limitacija agera rimskih kolonija na istočnoj jadranskoj obali*, Zbornik Instituta za historijske nauke, Zadar 1955, 14. i d., osobito 17 i d., M. Suić, *Ostaci limitacije naših primorskih gradova u ranom srednjem vijeku*, *Starohrvatska prosvjeta* III/5, 1956, 11. i d., osobito u vezi s razlikom između zadarskoga i splitskoga agera, N. Klaić, *Povijest...*, 113. i d. Uostalom, i vijesti iz početka IX. st. daju se objasniti pretpostavkom da dalmatinski gradovi nisu bili do IX. st. pod bizantskom upravom. Ako je točno da je 791. god. došlo do razbijanja avarske države odvajanjem Dalmatinskih Hrvata, onda su se očito i dalmatinski gradovi najednom našli bez »zaštitnika« pa je vjerojatno da su se silom prilika povezali uže s Bizantom. Možda je dokaz nove uloge Bizanta u Dalmaciji odlomak sarkofaga iz Trogira koji spominje cara Konstantina (v. npr. Lj. Karaman, *O spomenicima VII. i VIII. stoljeća u Dalmaciji i o pokrštenju Hrvata*, *VHAD* XXII—XXIII, 1941—1942², 98). Ako se taj odlomak odnosi na Konstantina VI. (780—797), onda bi se pojava imena bizantskog cara u Dalmaciji na izmaku VIII. st. mogla tumačiti u skladu s našim shvaćanjem o novoj zaštitničkoj ulozi Bizanta prema dalmatinskim gradovima poslije 791. god. Ukratko, za razliku od Dalmatinske Hrvatske, dalmatinski gradovi nisu pri-

ni za tezu da su zapadnobalkanski Slaveni bili u VII. i VIII. st. pod avarskim vrhovništvom ni za tezu da su bili slobodni.

Pokušajmo zato iskoristiti podatke iz toponimije i arheologije u potrazi za nekim izravnijim dokazom o odnosima Avara i zapadnobalkanskih Slavena u VII. i VIII. st.

V. TOPONOMASTIČKA I ARHEOLOŠKA ANALIZA

1. Toponimi tipa Obrov

Već je Šišić¹⁵² ustvrdio da na ostatke Avara upućuju mjesna imena Obrov, Obrovac i slično i upozorio na okolnost da se taj toponim pojavljuje osobito u Dalmaciji, Lici i sjeverozapadnoj Bosni. Ipak, Mažuranićevo tumačenje riječi obrov: »postaje od ob-rovati

znali Franke. I zato su Mlečani, koji su u međuvremenu priznali franacku vlast, god. 805. pristupili pljačkanju dalmatinskih gradova (Račká, Doc. 310, *Johannis Chronicon venetum: Praedicti duces* (sc. Obelivius i Beatus) *navalem exercitum ad Dalmatiarum provinciam depopulandam destinaverunt.*) Bizant reagira 806. god. (Račká, Doc. 311, *Einhardi annal.* ad a. 806.: *Classis a Niciforo imperatore (...) ad recuperandam Dalmatiam mittitur*) i tjera Franke, ali po svemu sudeći ne ostavlja svoju posadu u dalmatinskim gradovima, vjerojatno zato što to ti gradovi nisu dopustili, dok s druge strane već iduće godine čvrsto drži Veneciju (Račká, Doc. 311, *Einhardi annales: Niceta patricius... cum classe constantinopolitana sedebat in Venetia*). Nakon višegodišnjih pregovora Karlo i Bizant sklapaju mir 812. god.: Dalmacija ostaje Bizantu, a Bizant priznaje Karlu carsku titulu. Našoj tezi protivilo bi se možda samo to što Einhard kaže da je Bizant poslao 806. god. mornaricu ad recuperandam Dalmatiam, iz čega bi se moglo zaključiti da je Bizant imao vlast nad dalmatinskim gradovima i prije 806. god. Ipak recuperare Dalmatiam može imati različita značenja: to može, prije svega, značiti da su dalmatinski gradovi neko kraće vrijeme prije 806. god. priznavali bizantsku vlast, možda nakon sloma avarske vlasti nad Dalmatinskom Hrvatskom 791. god. do 805. god. kada su ih Mlečani pokorili za račun Franaka, kao što smo to upravo i predložili. Franacko-mletačka vlast trajala bi od 805. do 806. god., a onda bi bizantska mornarica krenula ad recuperandam Dalmatiam. Nadalje recuperare može značiti naprosto oživljavanje vjekovnih pretenzija Bizanta koji je kao nastavljač rimskog carstva doista imao neko historijsko pravo na Dalmaciju, neostvarivano oko 200 god., ali još uvijek živo u pravno-imperijalističkoj viziji Bizantinaca. Uostalom, recuperare ne bi baš trebalo pod svaku cijenu tumačiti kao »ponovno osvojiti«, jer ono može imati u tekstu i jednostavnije značenje: »postići, osvojiti«. U svakom slučaju, iz načina izražavanja Einharda ne smije se izvlačiti previše decidirane sudove ni za jednu tvrdnju, to više što se čini da je Bizant doista imao stvarnu kontrolu nad dalmatinskim gradovima samo od 812. do oko 827. god., u koje vrijeme znamo za bizantska izaslanstva franackom caru u vezi s mirom i savezom dvaju carstva (v. Račká, Doc. 316. 317. 329. 333.) i u koje vrijeme i Konstantin Porfirogenet stavlja bizantsku vlast nad tim gradovima (De adm. imp., gl. 29. v. Vizantistički izvori... II, 14—15, gdje se, među ostalim, ističe da se Dalmacija i prije 867. god. nalazila »u izvesnoj zavisnosti« od Bizanta i upozorava na arhonta Dalmacije potvrđenog u izvorima iz sredine IX. st.).

¹⁵² Šišić, Povijest..., 678, i d. Usp. Šišić, Geschichte der Kroatien, I, Zagreb 1917, 55—56.

(korien ry)¹⁵³ naišlo je kod nekih lingvista na veće razumijevanje¹⁵⁴, premda ne i decidirano stajalište¹⁵⁵. Šišićevo gledište je, među ostalima prihvatio i proširio Kovačević¹⁵⁶ koji je upozorio na značajnu okolnost da toponim Obrov nije poznat u moravsko-varždarskoj dolini te u rasporedu toga toponima duž rimskih komunikacija na zapadnom Balkanu vidio pravce prodiranja Avara prema Jadranu. Premda Kovačević osobito ističe da toponimi tipa Obrov nisu poznati u moravsko-varždarskoj dolini, nama se čini da treba veću pažnju obratiti na drugu okolnost. Naime, Obrovica kod Trnovca, sjeverno od Knjaževca blizu mjesta Miničeva uz rijeku Timok te Obrovin kod manastira sv. Arhandela kod Vujna nalaze se na granici koja dijeli zapadnu grupu južnoslavenskih jezika od istočne grupe (bugarski i makedonski)¹⁵⁷. Čini nam se vjerojatnim da oštra granica izoglosa duž Timoka kao i međa između hrvatskoga ili srpskoga i makedonskoga jezika povezani s navedenim toponimima¹⁵⁸

¹⁵³ Mažuranić, Prinosi..., 786.

¹⁵⁴ P. Skok, Južni Sloveni i turski narodi JIČ II 1—4, 1936, 13—14; isti, Etimološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, II, Zagreb 1972, 535. s. v. Obar: fovea, jama; F. Ramovš, Kratka zgodovina slovenskega jezika I, Ljubljana 1936, II: rov', ryti.

¹⁵⁵ Npr. Skok, Etimološki rječnik... II, 535: Šišić stavlja ovamo kao pridjevski toponim na -ov Obrov sa poimeničenijima Obrovac, Obrovica, ali to može da bude i imenica obrov »fovea, jama».

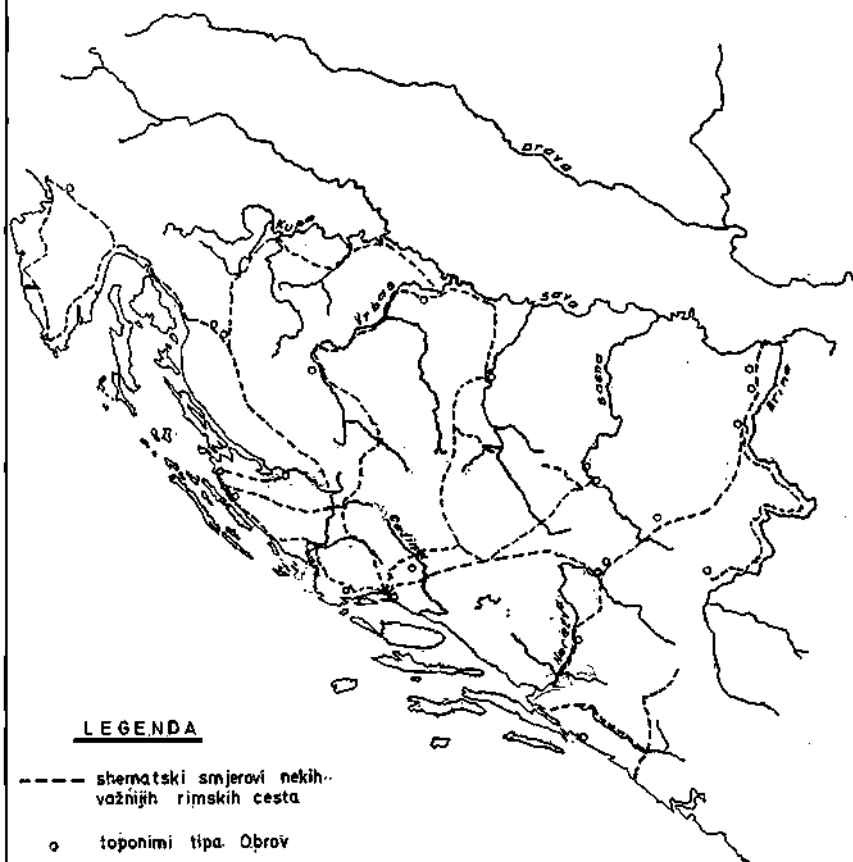
¹⁵⁶ U Istorija Crne Gore I, Titograd 1967, 285. i d. S Avarima povezuje naziv mjesta Obrinindorf (Ostmark) P. Ratkoš, Die grossmährische Slawen und die Altmagyaren, Das Grossmährische Reich, Brno-Nitra 1—4. X 1963, Praha 1966, 228 (usp. K. o. s., Gradivo... II, 220, br. 294), a A. Bruckner, Słownik etymologiczny jezika polskiego, Krakow 1927, pretsak Warszawa 1974, 378. s. v. olbrzym nazive poljskih rijeka Obra i Obrzyca i naselja Obrowo i Obrzycko. Spomenimo i Obrovo zapadno od Bresta u Bijeloj Rusiji. U vezi s toponima tipa Obrov u Češkoj i Moravskoj v. u Šišića, Povijest..., 680. Toponime tipa Obrov u Sloveniji, Koruškoj povezuje s Obrima Hauptmann (Politische Umwälzungen... 233; isti, Staroslovanska in staroslovenska »svoboda«, Čas 1923, 318). Konačno, usp. D. Csallány, Neue Ergebnisse der awarenzeitlichen Forschungen in Ostungarn, Študijské zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akademie vied 16, Nitra 1968, 66: Die Slawen nannten die Awaren »Obri«, d. h. »Riesen«. So benannte man im slawischen Sprachgebiet die von Awaren bewohnten Orte. Es gilt als gesetzmässig, dass es immer die Nachbarschaft ist, die einer solchen Sprachinsel den Namen gibt (wie in Kärnten).

¹⁵⁷ O toj granici v. B. Grafenauer, Etnička struktura in zgodovinski pomen jugoslovanskih narodov v srednjem veku II, Zgodovinski časopis XXI, 1967, 12 (s literaturom) i d. i osobito karta 3, na str. 32.

¹⁵⁸ Navedenim toponimima treba dodati još i Obrinje istočno od Peći na rijeci Klini.

¹⁵⁹ Grafenauer, Proces doseljavanja... 48, ističe doduše protivljenje nekih filologa povezivanju toponima Obrov s Avarima, ali mu konačno daje izvjesnu opreznju suglasnost: »ono što ipak opravdava pomisao na osnovanost Kovačevićeve teze jeste, nesumnjivo, srazmerna mnogobrojnost toponima ove vrsti na spomenutom putu« (tj. na putu duž Drine i Neretve). Ako je Grafenauer dao tezi o povezanosti Obrova s Avarima izvjesnu suglasnost, onda moramo ponovno upozoriti da je skrajnje nevjerojatno da bi toliki toponimi nastali u pukih osam godina i da bi se toliki broj tih toponima zadržao upravo u centru starohrvatske države između Cetine i Zrmanje.

SHEMATSKI PRIKAZ NEKIH VAŽNIJIH RIMSKIH
CESTA I TOPONIMA TIPA OBROV UZ OBALU JADRANA
I U UNUTRAŠNOSTI

LEGENDA

----- shematski smjerovi nekih
važnijih rimskih cesta

o toponimi tipa Obrov

i s povijesnim podacima o avarskoj vlasti nad Pomoravljem uvjerljivo dokazuju prostiranje avarske države II. kaganata također i na području koje obuhvaća približno današnju SR Srbiju.

Nema sumnje da Šišićeva teza mora privući pažnju svojom uvjerljivošću jer pogled na zemljovid s ucrtanim nekim važnijim dokazanim ili bar vjerojatnim rimskim cestama duž zapadne obale Jadrana, u Lici i Bosni i s naznačenim toponimima Obrov (i slično) upravo nameće zaključak da se ne može raditi o slučaju. Ipak, Šišićevim i Kovačevićevim izlaganjima nužno je još nešto dodati. Naime, nevjerovatno je da bi se toliko toponima tipa Obrov sačuvalo na stratezijskim mjestima, kada bi avarska posada u tim vojničkim postajama postojala samo nekoliko desetaka godina do dolaska Hrvata ili čak još i manje, recimo, po Grafenaueru od 614. do 623. god., tj. jedva nekih osam godina! Naprotiv, ako su Avari držali svoje postaje na zapadnom Balkanu od 614. do pred kraj VIII. st., onda se pojava toponima tipa Obrov može posve dobro razumijeti¹⁵⁹, to više što je narod lokalitetima na kojima su boravili istureni avarski vojnici rado davao imena Obrov, Obrovo i slično, ne samo zato da istakne neuobičajenost avarske prisutnosti i razliku od slavenske okoline već i zato što je riječ obrov Slavenima bila povezana s opkopom i nasipom, a to je upravo karakteristika avarskih ringova, bili oni veći ili manja.¹⁶⁰

Ostalom, evo zemljovida zapadnog dijela Balkana s ucrtanim nekim važnijim rimskim cestama uz obalu Jadrana i prema unutrašnjosti i s naznakom lokaliteta koji se zovu Obrov, Obrovo i slično.

Mora se priznati da je raspored toponima doista uvjerljiv. Ne samo da toponimi slijede pravac glavnih prometnica prema Jadranu, već ih nalazimo uz obalu Jadrana u prvom redu u blizini Zadra i Splita, dakle ondje gdje se nalazi kolijevka hrvatske državnosti. Upravo se nameće zaključak da su hrvatski vojnici smijenili Avare u njihovim vojničkim postajama i kasnije u borbi protiv Avara i još kasnije Franaka afirmirali svoj položaj, što im je možda bilo to lakše što su se dijelovi njihovih četa nalazili i u Lici i zapadnoj Bosni i tako hrvatskoj afirmaciji dopuštali širi i trajniji značaj.

2. Arheološki nalazi

Prema stajalištu koje zastupamo, u VII. i VIII. st. nalazi se na području Like, Bosne i Dalmacije razmjerno vrlo mali broj avarskih posada tako da već a priori ne smijemo očekivati neko bogatstvo nalaza s avarskim značajkama. K tome treba dodati da su avarski vojnici vjerojatno dobili zemlju na obrađivanje u stilu rimskih limitaneja i langobardskih arimanija te da su sigurno primili mnoge običaje, nošnju, nakit i sl. okolnog slavenskog stanovništva, a osim toga, nema ni najmanje sumnje da su slavenski mladići sigurno

¹⁵⁹ Usp. M. Klarić, *Obrovac sredovječnih isprava (od X do XIV vijeka)* VHAD, N. S. XVI, 1935, br. 1. i 2, 19—56.

rado preuzimali vojničke dužnosti u avarskim vojničkim postajama jer im je time bila osigurana bolja budućnost i perspektiva od one što ju je nudio mukotrpn i podređeni položaj slavenskog seljaka. Time su se rasne i kulturne razlike još više smanjivale. Uostalom, »avarska« kultura, što je nalazimo u arheološkom materijalu ipak je avarsko-slavenska kultura, u koju su već utkani vrlo mnogi elementi iz slavenskoga kulturnog dobra, pa je i iz toga razloga nemoguća neka potpuna suprotnost između »avarskih« i »slavenskih« arheoloških nalaza. I konačno, mora se priznati da bi bilo naivno tvrditi da svaki arheološki nalaz avarsko-slavenske kulture znači da je posjednik takvog predmeta bio Avar ili bar na neki način pripadao vladajućoj skupini avarsko-slavenskog saveza.

Pokušajmo ipak iskoristiti arheološke nalaze koliko je to moguće.

Arheološki nalazi trebali bi potvrditi jednu od alternativa koje se pojavljuju u vezi s avarskom prisutnošću na zapadnom Balkanu u VII. i VIII. st. i u vezi s vremenom dolaska Hrvata. Prema vladajućem mišljenju Hrvati su oslobodili dalmatinske Slavene od podređenog položaja prema Avarima još u prvoj polovici VII. st. tako da su tijekom najvećeg dijela VII. i sve do pred kraj VIII. st. Dalmatinskom Hrvatskom vladali Hrvati, dok su Avari kroz to vrijeme zadržali svoju vlast nad Vojvodinom, Podravinom i Posavinom, a Bizant nad dalmatinskim gradovima i otocima. Naša je teza da je avarsko-slavenski savez trajao na zapadnom Balkanu sve do pred kraj VIII. st., da su Avari imali u tom savezu odlučujuću riječ, da su razmjerno rijetke avarske vojničke postaje postojale kroz čitavo to vrijeme na području zapadnog Balkana duž glavnih komunikacija od Panonske nizine do Jadrana i time osiguravale avarsku prevlast, da su Avari negdje pred obračun s Francima zamijenili svoje vojnike na zapadnom Balkanu s hrvatskim četama te da je do sloma avarske vlasti na zapadnom Balkanu došlo tek u franačko-avarskom ratu u kojem je Pipin »oslobodio« od Avara velika područja na zapadnom Balkanu i privukao u franačku orbitu Hrvate.

Ako bi vladajuće mišljenje bilo točno, onda bismo mogli očekivati takve arheološke nalaze koji bi dokazivali postojanje hrvatsko-avarske vojničke granice, vjerojatno duž Save, tako da bi se avarske i hrvatske vojničke postaje nalazile jedne prema drugima. Nadalje, trebalo bi očekivati na području Dalmatinske Hrvatske, Like i Bosne arheološke nalaze koji se razlikuju od nalaza koji karakteriziraju drugi avarski kaganat i koji pokazuje neke svoje hrvatsko-slavenske specifičnosti. Konačno, s obzirom na pretpostavljenu bizantsku prisutnost u dalmatinskim gradovima i otocima, trebalo bi očekivati neke tragove veza između dalmatinskih Hrvata i bizantskih uporišta na istočnoj obali Jadrana, jer je teško zamisliti Dalmatinsku Hrvatsku samostalnu od Avara tijekom više od 150 godina bez bizantske pomoći, pogotovu zato što bi uspješno održavanje granice prema Avarima za malu i siromašnu planinsku zemlju bilo očito nemoguće.

Nezahvalnog zadatka da arheološki dokaže postojanje granice duž Save između Avarije i Dalmatinske Hrvatske latio se do sada, koliko nam je poznato, jedino Kovačević. On kaže: »(...) avarska vojna organizacija da se naslutiti i na balkanskim granicama kaganata, gdje se neposredno na levoj obali Save i Dunava nižu avarskih nalazi VIII. veka. Mislim na nalaze u Glogonju kod Krnjače, Pančevu, Staroj Palanci, Batajnci, Novim Banovcima, Sremskoj Mitrovici, okolini Zemuna, Brodskom Drenovcu, Zagreb—Kruge i dr., dok bi se kao arheološki tragovi istaknutijih graničnih postaja mogli razumeti nalazi sa balkanske strane Save i Dunava, a to su Ritopek, Brestovik i Velika Gorica¹⁶¹. Nabranjen većeg broja avarskih nalaza i »istaknutijih graničnih postaja« duž Save i Dunava djeluje doista impresivno i uvjerljivo, ali samo na prvi pogled. Naime, većina lokaliteta s avarskim nalazima što ih spominje Kovačević nalazi se unutar kruga od manje od 50 km. oko Beograda. Tako bi za zaštitu »granice« duž Save od preko 350 km. preostale kao graničarske postaje Zagreb—Kruge, Velika Gorica, Brodski Drenovac i Sremska Mitrovica. Ako iz toga popisa brišemo Brodski Drenovac koji sadrži slavenske nalaze iz prve polovice IX. st.¹⁶², preostaju samo tri lokaliteta koji sadržavaju avarske nalaze i to:

— Zagreb—Kruge, gdje su nađena četiri groba, od kojih jedan konjanički s tipičnim »avarskim kulturnim dobrom«¹⁶³, negdje iz kraja VIII. st.,

— Velika Gorica, gdje je nađen veći broj grobova, od kojih jedan jedini ima »izrazito avarsku tradiciju«¹⁶⁴ tj. dio pojasa, strelice, sjekiru i bojni mač. Vinski datira nekropolu oko 800. god.,

— Sremska Mitrovica, sa šest avarskih grobova, od toga dva konjanička.

Doista slaba »linija« graničarskih postaja u dužini od preko 350 km.! Osim toga Zagreb—Kruge i Velika Gorica uopće nisu avarske nekropole ili bar nekropole u kojima se nalazi bar neki spomena vrijedni broj avarskih grobova. Nikako nije slučajno što se u Za-

¹⁶¹ Kovačević, Avari na Jadranu... 68; usp. Kovačević, Die awarische Militärgrenze..., 49—56. Moramo priznati da nam stajalište Kovačevića u djelu Avari na Jadranu nije jasno; on s jedne strane dokazuje postojanje avarske granice duž Save u VIII. st. (str. 68), a s druge strane tvrdi da se upravo u to doba formirala čvrsta avarska državna organizacija sve do Jadrana (str. 77) te je dokazuje postojanjem toponima tipa Obar i avarskim nalazima što ga sve uvjerava u postojanje avarskih postaja na Jadranu i njegovu zaleđu. Pa ipak, čvrsta avarska vojna organizacija u VII. st. na Jadranu i zaleđu s postojanjem avarskih vojničkih postaja isključuje postojanje avarske granice duž Save u istom razdoblju.

¹⁶² V. K. Vinski, Gasparini-S. Ercegović, Ranosrednjovjekovno groblje u Brodskom Drenovcu, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu I, 1958, 134. I sam Kovačević, Avari na Jadranu..., 59 stavlja nekropolu u Brodskom Drenovcu u »prve dve decenije IX veka«.

¹⁶³ Z. Vinski, Ranosrednjovjekovni arheološki nalazi na užem i širem području Zagreba, Iz starog i novog Zagreba II, 1960, 52—53.

¹⁶⁴ Vinski, Ranosrednjovjekovni arheološki nalazi..., 51.

greb-Kruge nalazi samo jedan jedini avarski konjanički grob. Očito se radi o uglednom vojničkom predstavniku avarske dominacije koji je osiguravao avarsku prevlast svojom prisutnošću među slavenskim stanovništvom. Osim toga, bez ikakve sumnje presmiono je zaključivati na postojanje »istaknute graničarske postaje« na osnovi jednog jedinog avarskog vojničkog groba u Velikoj Gorici koji se nalazi među pokopanim Slavenima¹⁶⁵.

Razmotrimo problem avarske vojničke granice s drugog ugla. Avari drugoga avarskog kaganata bili su nesumnjivo dobro organizirani, a njihov smještaj i način obrane granica uvelike podsjeća na organizaciju obrane drugih osvajača pojedinih područja. Avari drugoga avarskog kaganata okružili su jezgru svoje postojbine snažnim vojničkim punktovima koji su se nalazili još uvijek razmjerno duboko na avarskom području i razmjerno prilično udaljeni od granice, očito zato da se avarska vojnička snaga odviše ne rasprši i da se na taj način omogući lako prebacivanje vojske na ugroženo područje. Poznati su takvi vojnički punktovi u Slovačkoj (Devínska Nová Ves, Žitavská Tón, Štúrovo, Nové Zámky)¹⁶⁶ i donekle u centralnoj Transilvaniji.¹⁶⁷ Još dalje od centra avarske moći nalazila su se područja naseljena slavenskim, germanskim i drugim stanovnicima koji su živjeli u izvjesnoj autonomiji, a među kojima je avarsku vlast predstavljao kakav ugledni predstavnik centralne avarske vlasti. Takav način osiguranja avarske granice poznat je među bavarškim stanovnicima oko današnjeg Linza i među Slavenima u današnjoj Štajerskoj.¹⁶⁸ Postoje prilično uvjerljivi indiciji da se i južni bok Avarije osiguravalo na sličan način dakle ne s pomoću linije graničarskih postaja, već elastičnom obranom dubinskog tipa. Iz podataka što ih navodi Kovačević o konjaničkim grobovima iz doba drugoga avarskog kaganata duž Save, Drave i Dunava jedva bi se moglo zaključiti na postojanje neke vojničke granice između

¹⁶⁵ Z. V i n s k i, Rani srednji vijek u Jugoslaviji od 400. do 800. godine, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu V, 1971, 66. izražava se daleko opreznije. On kaže: »Avarski grobovi 8. stoljeća (dijelom konjanički) mogu se dalje slijediti uz Dravu (Osijek-Zeleno Polje, Prelog u Međumurju) i Savu (Sremska Mitrovica, Sisak, Zagreb-Kruga)«.

¹⁶⁶ A. T o č i k, Die vorgrossmährische Periode in der Slowakei, Das Grossmährische Reich, Brno-Nitra I.—4. X 1963, Praha 1966, 54. ističe da u Devínskoj Novoj Vesi čak skoro 10% grobova pripada konjaničima. Nešto drukčije tumačenje uloge tih vojničkih punktova daje A. T o č i k, Zur Problematik der slawischen Besiedlung der südwestlichen Slowakei bis zum IX. Jahrhundert, Studijné zvesti... 16, 1968, 257: verhältnismässig grosse Zahl von Reiter und Kriegergräbern weist auf ihre teilweise Wachfunktion. Ipak i on tvrdi da se radi o izoliranim vojničkim punktovima među slovačkim Slavenima.

¹⁶⁷ K. H o r e d t, Das Awarenproblem in Rumänien, Studijné zvesti..., 16 1968, 103—120, osobito zemljovid na str. 107.

¹⁶⁸ Usp. npr. šest avarskih konjaničkih grobova kod Beča (Wien-Liesing) iz oko 700. god. te avarske nekropole iz toga područja iz oko 750. god. V. H. M i t s c h a - M ä h r h e i m, Awarisch-bairische Wechselbeziehungen im Spiegel der Bodenfunde; J. K o v a č e v i ć, Die awarische Militärgrenze in der Umgebung vom Beograd im VIII Jahrhundert, Archaeologia Jugoslaviae XIV, 1973, 50—51. i tamo navedenu ostalu literaturu.

Avarije i Hrvatske. O vojničkoj granici moglo bi se govoriti kada bi na području današnje Slavonije postojao veći broj nekropola s konjaničkim grobovima. Osim toga, nema ni traga nekom odgovarajućem hrvatskom graničnom području koji bi stajao nasuprot avarskoj vojničkoj granici i u kojem bi se našle nekropole s hrvatskim vojnicima, npr. takve koje bi sadržavale grobove s urnama u kojima bi po slavenskom običaju bio sačuvan pepeo spaljenih pokojnika i u kojima bi se našli slavenski arheološki nalazi, koji bi bar donekle bili različiti od nalaza u grobovima iz drugoga avarskog kaganata. S druge strane, iz doba drugog avarskog kaganata nalazimo izvjesne tragove avarske prisutnosti koji upućuju na avarsku prisutnost na području zapadnog Balkana, ma koliko ono slabo bilo izraženo. Radi se u prvom redu o

- brončanom pozlaćenom jezičcu za pojas, nađenom na Duvanjskom polju,
- brončanom okovu pojasa s otoka Šipana kod Dubrovnika,
- jezičcu za pojas iz nalaza kod Biskupije (Knin),
- avarskom grobu u Smrdelju kod Skradina.¹⁶⁹

Kolikogod su arheološki nalazi s područja današnje Hrvatske i Bosne vrlo oskudni, oni se ipak najprirodnije mogu tumačiti tako se na cijelom području Slavonije, Like, Dalmatinske Hrvatske i Bosne avarska dominacija ostvarivala putem predstavnika vrhovne avarske vlasti. Osamljeni avarski grobovi u Zagrebu i Smrdelju bili bi po tom tumačenju upravo grobovi takvih istaknutih avarskih ličnosti koje su nadzirale autonomno slavensko pučanstvo na jadranskoj obali i u njezinu bližem i daljem zaleđu nekako na slični način kao kod Linza i u Štajerskoj. Nesumnjivi pak tragovi većih avarskih vojničkih postaja kao što ih nalazimo oko Beograda, u prvom redu nalazi kod Vojke, vjerojatno su dokaz postojanja pravih vojničkih punktova, sličnih onima u Slovačkoj i Transilvaniji. Avarski (konjaničko)-vojnički grobovi na području današnje Baranje, Bačke i Banata datiraju iz VII. st.¹⁷⁰, dok iz VIII. st. gotovo da i nema vojničkih grobova.¹⁷¹ Avarski vojnički grobovi VIII. st. nalaze se južnije duž Save, Dunava i južnog Tamiša. Nije li to dokaz da je negdje od 670. god. i u našim krajevima došlo do jačanja avarske vlasti koje primjećujemo i na drugim područjima istočno, sje-

¹⁶⁹ Kovačević, Avari na Jadranu .., 61—64. s diskusijom povodom Karamanove tvrdnje da se radi o hrvatskom grobu prije pokrštavanja. S Kovačevićem se složio i J. Belošević, Die ersten slawischen Urnengräber auf dem Gebiete Jugoslawiens aus dem Dorfe Kašić bei Zadar, Balcanoslavica 1, 1972, 84.

¹⁷⁰ Konjanički i vojnički grobovi iz I. avarskog kaganata utvrđeni su u Banatu (Aradac, Čoha, Mokrin, Novi Kneževac), Bački (Apatin, Bačka Topola, Feketić, Mali Idoš, Sekić-Lovćenac, Sonta, Srbobran, Subotica). V. D. Dimitrijević, J. Kovačević, Z. Vinski, Seoba naroda, Zemun 1962.

¹⁷¹ Izuzetak je npr. ratnički grob iz Apatina.

verno i zapadno od sredine panonske nizine u kojoj se nalazilo središte prvog avarskog kaganata. Jačanje avarske vlasti imalo je za posljedicu da su Baranja, Bačka i Banat pretvoreni iz vojnog središta u posve civilno područje, te da se istovremeno centar južne mobilne vojne sile prebacio više na jug, u područje oko Beograda.

Prema svemu naprijed navedenome, čini se da arheološki nalazi nisu u suprotnosti s našom tezom te da se u svakom slučaju mnogo bolje slažu s njom nego s protivnim stajalištem. Arheološki nalazi ne slažu se s tezom da je avarska vlast nestala na području zapadnog Balkana u drugoj polovici VII. i u VIII. st. Obratno, arheološki nalazi ne protive se shvaćanju po kojem je do rušenja avarske dominacije na području zapadnog Balkana došlo tek potkraj VIII. st. u vezi s ratom između Franaka i Avara.

Obratimo sada svoju pažnju numizmatičkim nalazima. Doduše, poznato je da je zaključivanje na osnovi nalaza novaca u ostavama vrlo problematično, a to vrijedi još kudikamo više za nalaze u grobovima.¹⁷² Na današnjem hrvatskom i bosanskom području pronađeni su bizantski novci iz doba Justina II (565. do 578. god.) i Tiberija (578. do 582. god.), a nakon toga — izuzev po koji beznačajni izuzetak i izuzev značajnu ostavu bizantskih novaca nađenu u Nerežišćima na Braču, koja obuhvaća zlatnike Heraklija (610. do 641. god.) i Konstansa II. (641. do 668. god.) — dolazi do stoljetnog hijata tako da su pronađeni tek zlatnici cara Konstantina V. (vladao od 741. do 775). Poznato je da su takvi zlatnici pronađeni u grobovima kod bazilike sv. Marije u Biskupiji kod Knina u kojima su pronađeni i karoliški mačevi i ostruge. Kako su ti grobovi proste zemljane jame bez kamene građe, i kako se u njima nalaze brojni znaci neznabožačkog shvaćanja (npr. posude s hranom), Karaman je nakon plodne diskusije s Vinskim konačno zaključio da se radi o grobovima iz kraja VIII. st., a ne iz početka IX. st.¹⁷³ To je pogotovu vjerojatno ako uzmemo u obzir da se radi o novcima Konstantina V. iz kasnijeg doba njegova vladanja i da su ti novci stavljani u grobove već prilično izlizani.¹⁷⁴

Iz takvog činjeničnog stanja može se izvući s izvjesnim stupnjem vjerojatnosti zaključak da je bizantska prisutnost na zapadnom Balkanu u VII. i VIII. st. bila slaba ili nikakva. Kada bi dalmatinski gradovi u VII. i VIII. st. ostali u bizantskim rukama i priznavali

¹⁷² The inconclusive and unsatisfactory nature of numismatic evidence ističe npr. Sp. Vryonis, *An Attic hoard of Byzantine gold coins (668—741) from the Thomas Whittemore collection and the numismatic evidence for the urban history of Byzantium*, Zbornik radova Vizantološkog instituta VIII/1, 1963, 295. Ipak usp. D. M. Metcalf, *Coinage in the Balkans*, Thessaloniki 1965, 18.

¹⁷³ Lj. Karaman, *Razgovori o nekim problemima domaće historije, arheologije i historije umjetnosti*, *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku*, god. VI—VII, 1957—1959, 44—47.

¹⁷⁴ Podatak potječe od usmenog saopćenja Z. Vinskoga, na kojem se i ovom prilikom zahvaljujemo.

njegovo vrhovništvo, onda bi trebalo očekivati da će bizantska uprava i vojska ostaviti iza sebe bar neke tragove u nalazima novca, i to ne samo na samom području na kojem bi se ona protezala (dalmatinski gradići), nego i u dubljoj pozadini (Dalmacija i Bosna) s kojim su dalmatinski gradovi i u VII. i VIII. st. morali imati nekih trgovačkih doticaja. Iz ostave bizantskog novca što potječe iz druge trećine VII. st., a nađena je na Braču, ipak bi se moglo zaključiti da bizantska vlast nije prestala u novoj Dalmaciji odmah nakon upada avaro-slavenskih četa negdje početkom VII. st.¹⁷⁵, već da je ona postepeno odumirala zbog nedostatka podrške sa strane centralne vlasti. Iz toga treba zaključiti da je avarsko slavensko osvajanje na teritoriju zapadnog Balkana imalo poslije 610. god. u prvom redu imigracioni značaj, naime, da se u odsutnosti organiziranog bizantskog otpora preko svega zapadnog Balkana postepeno prelijevala slavenska bujica i brisala tragove bizantske prisutnosti, a da je tek drugi avarski kaganat čvršće obuhvatio područje zapadnog Balkana. Ostava na Braču upućuje nas da su se oko 670. god. dešavali oko Brača sudbonosni događaji koji su potakli tamošnje stanovnike da skrivaju svoje blago. Nije nemoguće da te događaje treba povezati s dolaskom novih snaga u Panoniju koje su stupile u službu avarskog kagana negdje oko 670. god.¹⁷⁶ Već smo upozorili na to da drugi avarski kaganat ponovno učvršćuje avarske pozicije na zapadu prema Francima, čemu je dokaz, među ostalim, neprekinuti niz avarskih nekropola iz VIII. st. od Blatnog jezera preko Gradišća (Burgenland) do Beča. Slično se dešava sjeverno i istočno od avarske jezgre u Panoniji, tj. u Slovačkoj, Transilvaniji i sjevernoj Mađarskoj¹⁷⁷, pa je opravdana pretpostavka da se i uznemirenost na zapadnom Balkanu koju posvjedočuje ostava na Braču treba povezati s novim avarsko-slavenskim pokretima u tom području.

Ukratko, nalazi bizantskih novaca na području zapadnog Balkana, unatoč rijetkosti i slučajnosti nalaza, ne govore u prilog bilo kakvoj upravnoj i vojnoj prisutnosti Bizanta bar od sedamdesetih godina VII. st. pa sve do pred kraj VIII. st., a donekle govore u pri-

¹⁷⁵ Točnije govoreći, poslije 610. god.; v. F. Barišić, Car Foka (602—610) i podunavski Avaro-Sloveni, Zbornik radova Vizantološkog instituta 4, 1956, 73—88; isti, Proces slovenske kolonizacije istočnog Balkana, Simpozijum Predslavenski etnički element na Balkanu u etnogenezi Južnih Slovena, Posebna izdanja Akademije nauka i umjetnosti BiH, XII, Sarajevo 1969, 23. i d.

¹⁷⁶ G. László, Etudes archéologiques sur l'histoire de la société des Avars, Archaeologia Hungarica, Series nova XXXIV, 1955, 179. i d.; isti, Les Onoghours en Europe-Centrale, Balcanoslavica 1, 1972, 113—119. Uz Lászlóva shvaćanja pristaje i I. Kovrig, Das awarenzeitliche Gräbenfeld von Alattyan, Archaeologia Hungarica Series nova XL 1963, 224 i d., a na oprezniji način i J. Werner, Zum Stand der Forschung über die archäologische Hinterlassenschaft der Awaren, Studijné zvesti... 16, 1968, 282. i d. Ipak, ima i protivnih mišljenja (J. Deér).

¹⁷⁷ J. G. Szabó, Topografische Angaben zur spätvölkerwanderungszeitlichen Siedlungsgeschichte des Matra-Gebietes, Studijné zvesti... 16, 1968, 245—251.

log postepenom gašenju prisutnosti Bizanta u prvoj polovici VII. st. Ti nalazi nisu u suprotnosti s našom tezom o avarskoj prisutnosti na području zapadnog Balkana, a osobito na tlu današnje Like, Bosne i Dalmacije sve do pred kraj VIII. st.

Upravo smo spomenuli i vrlo značajno starohrvatsko groblje u Biskupiji i istakli da se radi o neznabožačkim grobovima s karolinškim mačevima i ostrugama. Ti se grobovi datiraju sasvim pred kraj VIII. st. Postojanje upravo takvih grobova pred sam kraj VIII. st. vrlo dobro se uklapa u opću situaciju u Dalmatinskoj Hrvatskoj u to doba. Neznabožački grobovi dokazuju da kršćanstvo još ni potkraj VIII. st. nije prodrlo čak ni u više hrvatske krugove, a to opet upućuje na neprisutnost Bizanta kao značajnog faktora, jer nije vjerojatno da bi Slaveni Hrvati mogli toliko dugo vremena ostati neznabošci u neposrednoj blizini područja jedne vevlasti koja je kulturno mnogo ispred njih, to više što je postojanje male kneževine potpuno nezavisne od Avarije posve nezamislivo bez obilne pomoći Bizanta. Hrvati su dakle u VIII. st. neznabošci zato što su još uvijek u sklopu Avarije. God. 791. uspješna Pipinova ofenziva u Ilirik i Panoniju odvaja dalmatinske Hrvate od Avarije i uvlači ih u franačku interesnu sferu. Posljedica toga je naoružanje hrvatskih vladajućih krugova karolinškim mačevima i ostrugama¹⁷⁸, a uskoro i njihovo krštenje.¹⁷⁹

¹⁷⁸ O oružju u starih Hrvata v. u prvom redu Z. Vinski, Oružje na području starohrvatske države do godine 1000, referat na I Międzynarodowy kongres archeologii Słowianskiej, 1965, III, 1969/1970, 136. i d., a uz to još i od istog pisca Nešto o datiranju starohrvatskih arheoloških nalaza, Peristil I, 1954, 194—199, i O nekim zajedničkim značajkama slavenskih nekropola s područja Dalmatinske Hrvatske, Blatnog jezera i Moravske u 9. stoljeću, Peristil II, 1957, 71. i d.

¹⁷⁹ Zanimljivo je napomenuti da je Kovačević došao proučavanjem arheološkog materijala do sličnog rezultata kao i mi i da je u svojem radu Avari na Jadranu, objavljenom 1966. god. ustvrdio (str. 77): »To sve podrazumeva duži boravak i intenzivnije naseljavanje Avara nego što se da uočiti iz pisanih podataka. Prema arheološkim nalazima koji su nama do sada poznati, čvršća avarska državna organizacija na Balkanu sve do Jadrana, formirala se tek krajem VII ili početkom VIII. veka«. Međutim, već u Istoriji Crne Gore, objavljenoj 1967. god. (str. 290) tvrdi, doduše, da se »dosta jasno ističe dominantna uloga Avara prije dolaska Srba i Hrvata«, ali njihov dolazak stavlja u doba Heraklija (str. 291). Na tom stajalištu ostao je Kovačević i kasnije samo što je postavio ovakvu tezu: područje jadranske obale i zaleđa osvojili su najprije Avari, a onda su ih uskoro pobijedili Hrvati i Srbi; do dolaska Hrvata i Srba na tom području uopće nema Slavena; u svim drugim balkanskim krajevima došlo je do slavenske kolonizacije bezimnih slavenskih plemena; prema tome ne postoje dvije seobe Slavena, već samo jedna, i to hrvatska i srpska u Dalmaciji i Praevalisu, a u ostalim dijelovima Balkana drugih slavenskih plemena (v. npr. J. Kovačević, Sloveni i staro balkansko stanovništvo, Materijali IX, Beograd 1972). Svoje novo stajalište Kovačević nije temeljito obradio pa ga zbog toga i ne možemo analizirati. Možemo samo reći da smo vijesti iz djela De adm. imp. o dolasku Avara, Hrvata i Srba već podrobno obradili u ovome radu, a postojanje oko 30 toponima izvedenih od Obri teško bi se moglo uskladiti s njihovom sasvim kratkom prisutnošću u našim krajevima.

VI. DOLAZAK SRBA

Novija istraživanja vjerodostojnosti Konstantinovih vijesti o dolasku Srba počinju s Hauptmannom koji je još 1931. god. na osnovi kritike teksta glave 32. De adm. imp. utvrdio da car o dolasku Srba na Balkanu nije znao tako reći ništa, već da je svoj izvještaj sastavio po uzoru na izvještaj o hrvatskoj seobi.¹⁶⁰ Ipak njegovi rezultati nisu u znanosti prihvaćeni s onom pažnjom koju zaslužuju. Ne samo da je Skok dokazivao istinitost vijesti o boravku Srba u Srpčiču¹⁶¹ već je Labuda odbacio glavne Hauptmannove argumente kao neuvjerljive¹⁶², a noviji komentatori vratili su se natrag potpunom prihvatanju Konstantinovih vijesti¹⁶³, to više što je Barišić ponovno valorizirao podatak o Beogradu u carevu izvještaju, ustvrdivši da caru treba vjerovati »sve dok se ne dokaže suprotno bilo putem analize samog Konstantinovog dela bilo nekim izvorom koji bi pružio drukčiju informaciju«¹⁶⁴. Ako tome dodamo da je i naš najveći bizantolog Ostrogorski prihvatio carev izvještaj o dolasku Srba,¹⁶⁵ onda možemo ustvrditi da je u novije doba povjerenje prema carevim vijestima o dolasku Srba prilično uspostavljeno. To je doista čudno. Naime, još 1952. god. je Grafenauer uzimajući Hauptmannove analize kao polaznu točku proveo izvanrednu temeljitu i uvjerljivu analizu carevih vijesti iz koje proizlazi s velikim stupnjem vjerojatnosti da je carev izvještaj konstruiran na osnovi neuvjerljivih tendencioznih probizantskih tvrdjenja, na osnovi etimologiziranja i na osnovi vijesti o Hrvatima.¹⁶⁶ Smatramo da u svakom slučaju dalja istraživanja o vjerojatnosti careva izvještaja moraju krenuti od Grafenauerovih rezultata. Uzimajući u obzir Hauptmannovu podjelu carevih vijesti, Grafenauer je podijelio vijesti o Srbima u 32. glavi De adm. imp. na osam točaka i izvršio analizu ukratko ovako:

1. i 2. Srbi su došli iz Bijeke Srbije (analiza: podatak uzet prema hrvatskoj tradiciji, što je to vidljivije što je car Srbe smjestio u Češkoj, gdje Srba nije bilo nikad, ali gdje je doista živio dio Hrvata).

3. Srbi su pobjegli bizantskom caru Herakliju (analiza: to u cijelosti odgovara odgovarajućim carevim vijestima o Hrvatima).

¹⁶⁰ Hauptmann, Konstantin Porfirogenit o porijeklu... 17—24.

¹⁶¹ P. Skok, Konstantinova Srbica na Bistrici u Grčkoj, Glas SAN 176, 1938, 242. i d.

¹⁶² Labuda, Pierwsze państwo... 240. i d.

¹⁶³ Npr. Ferjančić u Vizantiski izvori... II, 49; Dvornik u Komentaru... 133.

¹⁶⁴ F. Barišić, Vizantiski Singidunum, Zbornik radova Vizantološkog instituta 3, 1955, 12. i d.

¹⁶⁵ Ostrogorski, Istorija Vizantije, 120. i d.; isti, Porfirogenitova hronika srpskih vladara i njeni hronološki podaci, Istoriski časopis 1—2, 1948, 24. i d. = Vizantija i Sloveni, Beograd 1970, 79. i d.

¹⁶⁶ Grafenauer, Prilog kritici..., 21. i d.

4. Srbi su došli pod vodstvom jednoga od dvoje braće koji su u Bijeloj Srbiji naslijedili svojega oca (analiza: bez realnog sadržaja).

5. Heraklije je smjestio Srbe u solunskoj provinciji Srpčište (analiza: to je vještačka Konstantinova konstrukcija).

6. Srbi su se vratili na sjever, ali su se predomislili pa ih je beogradski strateg naselio u Srbiji, Paganiji itd. (analiza: historijski podaci u tančine se poklapaju s vijestima o Hrvatima; geografski dio odnosi se na razvitak Srba do X. st. jer ime jednog plemena nije moglo pokriti odmah nakon doseljenja tako veliku površinu; Singidunum za Heraklija sigurno nije bio bizantski).

7. Srbima je stalno vladala ista dinastija, slagali su se do Vlastimira s Bugarima i zajedno s njima pokoravali Bizantu (analiza: to je uputa za bizantsku vanjsku politiku, a ne povijesna vijest).

8. Heraklije je krstio Srbe preko Rima (analiza: kopija izvještaja o Hrvatima).

Grafenauerova kritika teksta je temeljita i radikalna. Od vijesti o seobi Srba nije ostalo ništa. Grafenauer posebno ističe razliku između bizantske tendencije u vijestima o Hrvatima i u vijestima o Srbima: sporočilo o Srbih je namreč tako prepleteno s kompleksom Heraklijeva vpliva — ki se je izkazal pri pretresu poročila o Hrvatih samo kot izraz bizantinske tendence — da se ob njegovi izločitvi povsem zruši.¹⁸⁷

Našom analizom vijesti o dolasku Hrvata u 31. glavi pokušali smo dokazati da je ta glava nastala preradom u bizantofilskom duhu onih istih izvještaja koji su kasnije služili kao osnova za 30. glavu kao i da su tom preradom uklonjene sve činjenice iz temeljnog izvještaja koje se carevoj probizantskoj tendenciji nisu sviđale — izuzev jednog jedinog podatka o Porgi (Porinu). Nepoznati carev nastavljaj držao se skrupuloznije temeljnog izvještaja pa smo o dolasku Hrvata obaviješteni dvjema verzijama: careve probizantske verzije u glavi 31. koja je više uputa za bizantsku vanjsku politiku nego pripovijedanje povijesnih događaja i hrvatske narodne verzije u glavi 30. koja nas obavještava o dolasku Hrvata onako kako su je zapamtili sami Hrvati (što još ne znači da ta druga verzija odgovara povijesnim činjenicama). Čini nam se da je kvaliteta glava 31. i 32. približno ista: vijesti iz temeljnog izvještaja tako su prerađene, a činjenice tako eliminarne da se iz tih glava o dolasku Hrvata i Srba ne može saznati ništa, pa čak ni narodna tradicija na kojoj se temelje. Ništa — ili gotovo ništa. Kod Hrvata smo pronašli Porgu (Porina), a pred nama je zadatak da utvrdimo da li se kroz carev šuplji izvještaj o Srbima ipak nazrijevaju činjenice iz srpske narodne tradicije. Posao je kudikamo teži nego kod Hrvata jer nam kod Srba nisu sačuvane nikakve vijesti iz narodne tradi-

¹⁸⁷ Grafenauer, Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije sv. I. i sv. II. (prikaz), Jugoslovenski istorijski časopis II/3, 1963, 110.

cije na način kao što su slučajno sačuvane u vezi s Hrvatima u 30. glavi. Dakako, u prvom redu dolaze u obzir elementi iz točaka 5, 6. i 7. Hauptmannove i Grafenauerove analize. Evo tih elemenata:

- a) dva brata su naslijedila svog oca u Bijeloj Srbiji,
- b) jedan od braće uzima polovicu naroda i bježi Herakliju,
- c) Heraklije ga prima i smješta u solunskoj provinciji u mjestu Srpcište,
- d) Srbi odlučuju da se vrate natrag, car im to dopušta,
- e) prelaze Dunav, mijenjaju mišljenje, traže od cara preko bizantskog stratega koji vlada Beogradom novo prebivalište,
- f) kako su Srbija, Paganija, Zahumlje i Travunija bili zbog Avara pusti, car ih tamo smješta,
- g) Srbi imaju stalno vladare iz iste dinastije; car imenuje samo neke.

Podaci o dvoje braće i o odlasku brata na jug su legendarni (a i b), a Heraklija je bez sumnje sam car uklopio u priču (b), c), d), e), f).

Nadalje, upravo zbog cara Heraklija, za kojeg je znao da je živio u prvoj polovici VII. st., car je narodnoj tradiciji morao dodati ove riječi: nakon što je umro vladar Srba koji je prebjegao caru, zavladao je po nasljedstvu njegov sin, a nakon toga unuk i tako iz njegova roda idući vladari. Naime, izgleda vjerojatno da je srpska narodna tradicija znala bar za Višeslava, Radoslava, Prosigoja, Vlastimira i Vlastimirove sinove Mutimira, Strojimira i Gojnika koji su živjeli u vrijeme bugarskog vladara Mihajla Borisa (852—889) i da je car imao pred sobom izvještaj da su Srbi došli na Balkan te da je nakon određenog broja godina (μετά δὲ χρόνους τινάς) njima zavladao Višeslav. To je vjerojatnije stoga što doista nema smisla takva konstrukcija: srpski vladar koji je Srbe doveo na Balkan umire; njega nasljeđuje njegov sin; njegov sin umire pa ga nasljeđuje unuk prvog vladara; poslije smrti unuka dolazi redom na vlast neki neodređeni broj vladara; nakon određenog broja godina dolazi na vlast Višeslav. U toj konstrukciji vremenska odredba nema baš nikakva smisla kad ne znamo koliko je vladara bilo između prvog vladara i Višeslava, a s druge strane »određeni broj godina« nije posve prazna fraza u carevu peru, jer on kao što je poznato upotrebljava taj pojam za vremensko razdoblje od oko 10 godina¹⁸⁸, a inače kad se radi o duljem razdoblju kaže »nakon mnogo godina«.¹⁸⁹ Naprotiv, ako pretpostavimo da je u izvještaju po srpskoj narodnoj tradiciji stajalo da je »određeni broj godina« nakon dolaska Srba zavladao Višeslav, nejasnoće nestaje, nestaje neodređeni broj

¹⁸⁸ V. npr. 30. glava, 67. 78—79.

¹⁸⁹ V. npr. 31. glava, 42—43.

neimenovanih vladara — podatak sasvim nesvojstven narodnoj tradiciji, ali posve u skladu s Konstantinovima mutnim načinom pisanja i njegovom željom da dokaže neprekinuti kontinuitet srpskih vladara iz dinastije koja je pokorna Bizantu — pa kako narodna tradicija poznaje poimenično sve srpske vladare do Mutimira, Strojimira i Gojnika, koje bez sumnje treba smjestiti u drugu polovicu IX. st., proizlazi da se po srpskoj tradiciji dolazak Srba dogodio negdje krajem VIII. st., pa bi srpska tradicija bila neobično slična hrvatskoj, po kojoj, kao što smo vidjeli, Hrvati dolaze koncem VIII. st. Uostalom, to bi se slagalo i s viješću Konstantina Porfirogeneta da su Srbi došli neposredno nakon Hrvata.¹⁹⁰

Dalji problem je putovanje Srba duboko na jug do Srbice u solunskoj provinciji, njihov povratak preko Dunava i konačni smještaj u Konstantinovu Srbiji. Veliki broj znanstvenika ne vjeruje u carevo pričanje o doseljenu Srba u solunsku Srbicu, dijelom zato što smatra da se radi o nevjerovatnoj stvari¹⁹¹, ili zato što smatra da se radi o carevom etimologiziranju kojem je on i inače vrlo sklon¹⁹², drugi smatraju da se careva priča osniva na stvarnim događajima¹⁹³ ili da odražava bar neke povijesne okolnosti i činjenice¹⁹⁴. Što se pak tiče srpskoga prijelaza preko Dunava i vijesti o Beogradu, skepsa znanstvenika je čak još i veća, u prvom redu zbog toga što za Heraklija Singidunum tako reći sigurno više nije u bizantskim rukama i što nije moguće da bi car u svojim arhivima našao slavenski naziv Beograd za bizantski Singidunum u vrijeme Heraklija¹⁹⁵ pa ima tek mali broj glasova u prilog te careve vijesti.¹⁹⁶ Mislimo da ipak ne može biti sumnje da je Srbica careva etimološka konstrukcija, jer je upravo nevjerovatno da bi narodna tradicija zadržala u sjećanju boravak u tom razmjerno beznačajnom mjestu. Isto tako čini nam se očitim da je bizantski strateg u Beogradu ubačen u priču zajedno s Heraklijem, tj. radi se o carevoj probizantskoj tendenciji koju i ovdje možemo brisati iz fonda temeljnih vijesti. Ni najmanje nismo sigurni da su se događaji

¹⁹⁰ De adm. imp. 31, 9.

¹⁹¹ Tako stariji povjesnici kao npr. Jireček-Radonić, *Istorija Srba I*, Beograd 1952, 61; T. Margetić, *Slaveni u davnini*, Zagreb 1889, 66.

¹⁹² P. Skok, *Kako bizantinski pisci pišu lična i mjesna slovenska imena*, *Starohrvatska prosvjeta*, N. S. I., 1—2, 1927, 65—66; Hauptmann, *Seoba Srba i Hrvata*, ..., 50; isti, *Konstantin Porfirogenet o porijeklu*, ..., 21; Grafenauer, *Prilog kritici*, ..., 21. i d.; isti, *Prikaz Viz. izvora I. i II. u JIČ II/3*, 1963, 1112.

¹⁹³ N. Zupanić, *Bela Srbija*, *Narodne starine I*, Zagreb 1922, 107. i d.; P. Skok, *Konstantinova Srbica*, ..., 252 i d.; Ferjančić, *Viz. izvori*, ..., II 48.

¹⁹⁴ K. Grot, *Izvestija Konstantina bagranorodnago o Serbah' i Horvatah' i ih' razselenii na Balkanskom' poluostrre, S. Peterburg' 1880*, 83; naslućuje da su do Srbice došle samo srpske izviđnice; N. Tomašić, *Život i djela cara Konstantina*, ..., 84.

¹⁹⁵ V. konačno Grafenauer, *Prilog kritici*, ..., 23; isti, *Prikaz Viz. izvora I. i II, JIČ II/3*, 110.

¹⁹⁶ F. Barišić, *Vizantiski Singidunum*, ..., 12. i d.; Ferjančić, *Viz. izvori*, ..., II, 49; Dvornik, *Commentary*, 133.

odigrali baš tako kao što to priča Konstantin Porfirogenet — nakon što izdvojimo etimologiziranje i bizantsku tendenciju — ali nam se čini da car nije izmislio osnovnu misao koja se provlači kroz nje-govu priču: putovanje Srba nekamo duboko na jug, povratak preko Dunava, smještanje Srba u Sklavinijama jugoistočno od Hrvatske. Tu misao o dalekim putovanjima Srba prije njihova konačna smještaja car sigurno nije izmislio, već ju je dobio od svojih informatora u jednoj od Sklavinija ili u jednom od južnodalmatinskih gradova, npr. Dubrovniku. Radi se o narodnoj tradiciji koja je bila među Srbima raširena slično hrvatskoj tradiciji o borbama s Avarima i Francima i o knezu Borni/Porgi/Porinu. Drugim riječima, za razliku od Grafenauera nama se ne čini da se čitava priča o dolasku Srba ruši kad se iz nje izbace bizantski elementi (Srbica, beogradski strateg, Heraklije), već naprotiv, čini nam se da i bez tih elemenata priča o dugotrajnoj selidbi odgovara upravo narodnom shvaćanju povijesti koje voli vremenski kondenzirane, dramatične i »vizuelne« efekte. Na žalost, nije sačuvan izvještaj careva informatora pa je mnogo toga izgubljeno — no u svakom slučaju ostalo je više nego u carevoj priči o dolasku Hrvata u 31. glavi gdje je ostao samo Porga/Porin. Dakako, sasvim je drugo pitanje da li srpska narodna tradicija odgovara stvarnim događajima i kada i kako su se oni odigrali. Sama za sebe, srpska narodna tradicija prenesena na sa-svim iskrivljeni način od Konstantina Porfirogeneta, ne može biti dovoljno vjerodostojnim izvorom za najstariju srpsku povijest na Balkanu. U svakom slučaju daleke selidbe Srba po Balkanu čine izvanredno uvjerljivom Županićevu tezu da se radilo o maloj ratničkoj družini a ne o čitavu narodu.¹⁹⁷

Županićevu tezu o ratničkoj družini potvrđuje još jedan element Konstantinove priče. Naime, u carevoj priči o dolasku Srba udara u oči kako je za njega cijelo područje Srbije, Zahumlja itd. pusto. On kaže: ta područja (tj. Srbija, Paganija, Zahumlje, Travunija, Konavlje) učinili su Avari pustim jer su potjerali tamošnje Romane što sada stanuju u Dalmaciji i Draču ἐγένοντο δὲ αἱ τοιαῦται χώραι ἔρημοι παρὰ τῶν Ἀβάρων, (ἀπὸ τῶν ἐκεῖσε γὰρ Ρωμαίους τοὺς νῦν Δαλματίας καὶ τὸ Δυρράχιον οἰκοῦντας ἀπέλασαν).¹⁹⁸ Dakako da se radi o nenastanjenosti u specifično Konstantinovu smislu, tj. da ta-mo nema utvrđenih mjesta, kakra i gradova, a ne o potpunog odsutnosti stanovništva.¹⁹⁹ Dakako carevu vijest treba shvatiti tako da su se na području nekadašnje rimske Dalmacije, a kasnijih hr-

¹⁹⁷ Dvornik, Komentar..., 133. govori o »well disciplined, if small, body of seasoned fighters«

¹⁹⁸ De adm. imp. 32, 23—25.

¹⁹⁹ Slično kaže car da su sjevernodalmatinski otoci ἀόικητα, nenastanjeni zato što imaju ἐρημόκαστρα, tj. napuštena utvrđena mjesta (De adm. imp. 29, 290), nadalje da je hrvatska zemlja nasuprot tim otocima nenastanjena, jer da su tamošnja utvrđena mjesta pusta (De adm. imp. 29, 293—295) i da su hrvatske zemlje opustile zbog Avara (ἐρημοὶ χώραι) pa da je Heraklije upravo zato i pozvao Hrvate (De adm. imp. 31, 14).

vatskih i srpskih Sklavinija nalazili slavenski stanovnici dijelom u manjim neograđenim selima i zaseocima, a dijelom kao pastiri. Nadalje, čini se sasvim jasnim da se srpska ratnička družina smjestila najprije u Sklaviniji Srbiji i da je kasnije proširila svoju vlast i na druge Sklavinije, a time i srpsko ime uostalom slično kao što se to dogodilo i s Hrvatima. Uzevši u obzir i te okolnosti priča o doseljenu Srba postaje čak i uvjerljivom.

Ukratko, čini nam se da smo iz tendenciozno iskrivljenog Konstantinova izvještaja o seobi Srba izljuštili ovu narodnu tradiciju: Srbi su manja ratnička družina koja se doselila na Balkan koncem VIII. st. neposredno nakon dolaska Hrvata, i to tako da se najprije uputila duboko na jug zatim povratila na sjever preko Dunava i konačno smjestila jugoistočno od Hrvata među tamošnjim Slavima.

Da li ta narodna tradicija odgovara stvarnim događajima? To je još teže reći negoli o hrvatskoj tradiciji, zabilježenoj u 30. glavi De adm. imp. Ipak, čini nam se da se elemente što nam stoje na raspolaganju može možda najbolje ovako povezati:

Dolazak Srba koncem VIII. st. odgovara dolasku Hrvata nekako u isto vrijeme. Na taj način oba izvještaja međusobno se potvrđuju i povećavaju vjerojatnost u njihovu istinitost.

Kako ni za Hrvate, tako ni za Srbe nije vjerojatno da su se doselili krčeći sebi put kroz avarsku državu koja je prije rata s Francima bila prilično stabilna. Vjerojatno su Srbi došli iz istoga razloga koji smo predložili u vezi s dolaskom Hrvata, naime da zamijene avarske posade u vojnim, a osobito graničarskim postajama. Toponim tipa Obrov u području Skopske Crne Gore, povezan sa sličnim toponimom u nedalekom Kosovu, dopušta nam da naslutimo stoljetnu avarsku granicu koja je valjda tekla nekako granicom između današnje SR Srbije i SR Makedonije. Srbi su prema takvu shvaćanju prilikom svoga prvog smještaja na Balkanu doprli na domak Vardarske kotline, dakle doista duboko na jug, pa je car pisac na temelju izvještaja svojeg balkanskog informatora još »malo popravio«
narodnu tradiciju i povezao srpski dolazak sa Srpčistem kod Soluňa na njemu svojstven način.

Kada se avarska država uskoro nakon srpskog dolaska na Balkan počela rušiti zbog udara Franaka i njihovih novih saveznika Hrvata kao i zbog unutrašnjih nemira, Srbi su odlučili da napuste svoje vojničke postaje i da se povuku prema sjeveru, ali su došavši preko Dunava naišli na posve novu konstelaciju snaga, u kojoj su Franci imali dominantnu ulogu. Nije isključeno da su Franci dosta lako nagovorili Srbe da se prilagode novom stanju stvari — slično kao nešto ranije i Hrvate — i da se kao franački saveznici smjeste na Balkanu istočno od Hrvata.

Nije isključeno da smo se ovim našim tumačenjem pomicanja Srba po Balkanu prema izvještaju cara pisca približili povijesnoj istini. Povezali smo sve poznate elemente u prilično skladnu sliku,

ali zbog razmjerno malog broja poznatih činjenica koje se mogu objašnjavati na razne načine naša tumačenja ne smatramo kao do kraja uspješno izvedeno dokazivanje, ali ni kao puku hipotezu, već kao povezivanje okolnosti i činjenica na razmjerno vjerojatan način.

VII. REZULTATI

Analiza Hauptmannova i Grafenauerova traženja hrvatske narodne tradicije o dolasku Hrvata na Balkan na osnovi podataka iz glave 30. De adm. imp. dovela nas je do zaključka da su ta dva istaknuta povjesnika izvanredno unaprijedili proučavanje spisa De adm. imp. osobito u vezi s dolaskom Hrvata, ali da su još uvijek ostala mnoga pitanja otvorena. Čini se da su Hauptmann i Grafenauer nekim svojim postavkama previše radikalno zahvatili u tekst glave 30. Prema našem mišljenju u potrazi za hrvatskim narodnim predanjem ne treba iz glave 30. izbaciti niti odlomak o hrvatskom osvajanju Ilirika i Panonije (Moravcsik 142—144, redak 75—78), niti sav odlomak koji govori o Hrvatima u pradomovini (Moravcsik 142, redak 71—75), već samo njegov kraj, a niti postoji opravdanje i potreba da se prepravi rečenica o podređenosti Hrvata Francima u novoj domovini (Moravcsik 140, redak 78—80). Nadalje, čini se da nije posve točna misao da se pojavljivanje nekih podataka u glavi 30. koji se ne nalaze u glavama 29. i 31. mora objašnjavati time što se osnovni predložak upotrijebljen za 29. i 31. glavu bitno dopunilo novim gradivom, već se ta pojava može jednostavnije objasniti različitim namjerama pisaca tih glava: car je pisao glavu 29. u namjeri da opiše povijest i sadašnje prilike bizantske Dalmacije, a glavu 31. u namjeri da opiše povijest i sadašnje prilike Dalmatinske Hrvatske, dok je anonimni carev nastavljaj u glavi 30. htio dati opći izvještaj o povijesti i sadašnjim prilikama cijele rimske Dalmacije. Određenih podataka nema u pojedinoj glavi zato što se oni nisu odnosili na predmet prikazivanja. Dakako da pri tom treba uzeti u obzir i nespretnost cara kao pisca i njegovu osobito izraženu probizantsku tendenciju.

Točnije proučavanje izvještaja glave 30. dovelo nas je do zaključka da taj izvještaj zapravo stavlja dolazak Hrvata pod kraj VIII. st., a ne kao što se to dosada tvrdilo, u prvu polovicu VII. st.

Naime, vremenski podaci anonimnog careva nastavljaja upućuju nas na to da je od vremena dolaska Hrvata do svršetka borbi između Hrvata i Franaka prošlo manje od 30 godina, krštenje Hrvata dešava se za vrijeme hrvatskog vladara Porina u kojem nije teško prepoznati vođu Dalmatinskih Hrvata Bornu iz početka IX. st., a dolazaka Avara (VII. st.) i dolazak Hrvata samo su prividno povezani, i to vremenski sasvim neodređenim izrazima. Uostalom, anonimni je carev nastavljaj upravo na tom mjestu spojio dva izvje-

štaja, jedan o dolasku Avara, a drugi o dolasku Hrvata, što se vidi i po tome što careva priča u glavi 29. obuhvaća dolazak Avara, a carev izvještaja u glavi 31. dolazak Hrvata. Dakle i car je imao pred sobom dva izvještaja, jedan od dalmatinskih Romana koji je služio kao podloga 29. glavi, a drugi od Dalmatinskih Hrvata koji je služio kao podloga 31. glavi, pri čemu dakako treba uzeti u obzir da je car svjesno u najvećoj mjeri izmijenio drugi izvještaj ubacivanjem povijesno nemoguće i nepostojeće uloge Bizanta i Heraklija. Iz toga se nadalje može zaključiti da je drugi izvještaj govorio o ulozi Franaka u dolasku Hrvata, dakle, da su Hrvati došli na Balkan po nalogu Franaka, a trag toga shvaćanja je ostao u 30. glavi, gdje je zadržana prvobitna verzija o tome da su Hrvati u pradomovini bili franački podanici i da su neko vrijeme ostali takvima i u novoj postojbini na Balkanu. Ukratko, analiza glave 30. i proučavanje njezina odnosa prema glavama 29. i 31. doveli su nas do neočekivana zaključka o dolasku Hrvata potkraj VIII. st.

Dakako da nas je takav iznenađujući rezultat obvezivao da pomno proučimo dosadašnje teorije o dolasku Hrvata u prvoj polovici VII. st., a osobito najuspješniju i najargumentiraniju od tih teorija, naime Grafenauerovo mišljenje da su Hrvati došli na Balkan 622/623. god. preko Karantanije koja je u to doba bila pod avarskom vlašću. Međutim, analiza Grafenauerovih dokaza (homilija Teodora Sinkela, Pizidinih epova De expeditione persica i Belhum avaricum, Uskršnje kronike, Teofanove Kronografije i Nikeforove Historije) pokazala je da je u cijelom razdoblju od 620. do 625. god. vladao mir na avarsko-bizantskoj granici, da avarski kagan nije bio angažiran u neke neuobičajene pripreme za rat s Bizantom i da je zato nevjerovatno da bi u to doba jedna manja ratnička grupa Hrvata prodirala kroz cijelo avarsko područje i konačno se smjestila na Balkanu oslobodivši od Avara tamošnje Slavene. Još je nevjerovatnije da bi nakon toga kagan, umjesto da povrati Dalmaciju, krenuo na napornu i nesigurnu opsadu Carigrada 626. god.

Međutim, još je manje uvjerljiva dosadašnja teorija po kojoj je do dolaska Hrvata došlo nakon avarskog poraza 626. god. Naime, analiza je pokazala da avarski neuspjeh pod Carigradom nije bitno oslabio avarsku vlast, to prije što su se na zapadu Moravska i Karantanija otreli pod Samom avarske prevlasti još 623 god., a na istoku je bugarski vođa Kuvrat priznavao avarsku vlast između Dunava i Dnjestra čak sve do 635. god. Prema tome, nema nikakva razloga pretpostaviti da je upravo 626. god. bila presudna za avarsku vlast nad Dalmacijom i za dolazak Hrvata.

Ako je dakle postala uvjerljivom teza da se dolazak Hrvata treba staviti pod kraj VIII. st., onda se nametnula potreba da se izvrši analiza rata između Franaka i Avara i hrvatske uloge u tom ratu.

Analiza anala iz Lorcha (Annales Laureshamenses) pokazala je da je bio preuranjen i prenagljen Hauptmannov zaključak da su u riječima analista kojima je opisao Pipinov vojni udar protiv

Avara god. 791. (introivit Illyricum et inde in Pannonia) bile tek naknadno od kasnijeg prepisivača ubačene riječi et inde in Pannonia. Analiza je pokazala obratno: riječi inde in Pannonia izbacio je iz teksta kompilator Chronicon Moissiacense. Iz toga je trebalo zaključiti da je Pipinov udar bio kudikamo važniji i opasniji nego što se to do sada smatralo, to više što se taj udar, koji je počeo negdje oko 8. rujna 791, ne smije miješati s beznačajnom čarkom od 23. kolovoza iste godine. Kako je avarska država 795. god. već bila praktički svladana i kako 792. do 794. nije bilo većih borbi između Franaka i Avara, to treba zaključiti da se odlučujući franački početni udarac dogodi već 791. god. i da se radi upravo o Pipinovo vojni iz Italije. Ako pod Ilirikom najprirodnije treba razumjeti bosansko gorovito područje, onda se kao smjer Pipinova napredovanja mora uzeti rimska cesta od Trsta preko današnje Rijeke, Senja i Like i kroz sjeverozapadnu Bosnu prema Slavoniji. Takav smjer bio je strateški dobro postavljen, a politički mudro zamišljen, jer je na razmjerno najjednostavniji način odvojio velika bosanska i dalmatinska područja od avarskog utjecaja i s tim u vezi omogućio dobivanje novih saveznika hrvatskim četama koje su, čini se, nedugo prije franačkog upada smijenile avarsku posadu u Dalmatinskoj Hrvatskoj. Novi franački saveznik pokazao se, čini se, vrlo korisnim u borbi protiv Avara. Najvjerojatnije uz franačko odobrenje Hrvati zaposjedaju Ilirik i Panoniju, tj. zapadnu Bosnu i Slavoniju, tamo uspostavljaju posebnu kneževinu i stalnim uzne-miravanjem Avara, svojih bivših saveznika, toliko slabe avarsku državu da ona nakon udarca iz 791. god. i unutrašnjih previranja nije više nikakav spomena vrijedan protivnik pa hrvatske čete pod Vojnomirom uz franačku pratnju plijene golemo avarsko bogatstvo i isporučuju ga Karlu Velikom.

Našu tezu podupire i toponimija. Značajno je da se u Lici, Dalmaciji i Bosni nalazi veći broj toponima tipa Obrov koji upućuje na dulji boravak avarskih vojnih postaja među Slavenima tog područja. Nevjerojatno je da bi toliki broj toponima Obrov mogao nastati u razmjerno kratko vrijeme avarske vlasti, da su Hrvati došli i pobijedili Avere već u prvoj polovici VII. st.

Našu tezu podupiru i arheološki nalazi. Naime, duž Save ne postoji nikakva arheološki dokazana granica između Avarije i Hrvatske. Baš naprotiv, u doba drugoga avarskog kaganata, tj. u zadnju četvrtinu VII. st. i iz VIII. st. datira se (doduše rijetke) avarske nalaze na širem području od Save do Jadrana.

Konačno, analiza vijesti o dolasku Srba pokazala je da je i srpska narodna tradicija najvjerojatnije stavljala dolazak Srba pred konac IX. st. Toponimi tipa Obar duž Timoka i današnje granice između SR Srbije i Makedonije kao da dokazuju opseg avarske države drugoga kaganata i opravdavaju povjerenje u srž pričanja cara pisca o dolasku Srba: čini se da su Srbi doista najprije zamijenili Avere u vojnim i graničarskim postajama sve do duboko na jug,

tj. na domak Vardarske nizine i da su nakon avarske katastrofe krenuli najprije na sjever preko Dunava prema avarskom centru, ali su se ubrzo prilagodili novom stanju stvari i priznali franačko vrhovništvo i smjestili se jugoistočno od Hrvata.

Dakle, po svemu se čini da je avarska vlast postojala na području zapadnog Balkana tijekom cijeloga VII. i VIII. st. te da je u VIII. st. čak i ojačala. Neposredno prije sraza s Francima Avari zamjenjuju svoje posade na zapadnom Balkanu s hrvatskim, a u centralnom dijelu Balkana sa srpskim četama. Međutim, Franci uništavaju avarsku vlast i dobivaju u Hrvatima i Srbima nove saveznike na Balkanu. Narodno predanje u Hrvatima i Srbima razmjerno je dobro zapamtilo sve te događaje, pa je bizantski informator u Dalmaciji u X. st. pribilježio ono što je čuo, a kasnije je car Konstantin Porfirogenet preradio skupljene podatke u probizantskom smislu, povezao dolazak Hrvata i Srba s bizantskim carem Heraklijem i time temeljito izmijenio narodno predanje i u pogledu sadržaju i vremenu. Ipak anonimni nastavljac cara pisca ostavio nam je priču o dolasku Hrvata koja je točnije sačuvala narodnu tradiciju i koja nam je poslužila kao temelj za naše analize.

CONSTANTINO PORFIROGENITO E LA VENUTA DEI CROATI

Analizzando le ricerche effettuate da Hauptmann e Grafenauer, che si basano sui dati forniti dal cap. 30 De adm. imp. sulla tradizione popolare croata e che si riferiscono alla venuta dei Croati sui Balcani, l'autore arriva alla conclusione che i due eminenti storici hanno contribuito in modo eccezionale all'approfondimento dello studio dei documenti del De adm. imp., specialmente la parte riguardante la venuta dei Croati. Nondimeno pare che non tutte le questioni siano state risolte. Sembra che Hauptmann e Grafenauer con le loro ipotesi abbiano troppo radicalmente manipolato con il testo del cap. 30. A parere dell'autore, nel ricercare la tradizione popolare croata non era necessario eliminare dal cap. 30 il frammento riguardante la conquista croata dell'Ilirico e della Pannonia (Moravcsik 142—144, 75—78) e neppure il frammento che ci parla dei Croati nel loro paese originario (Moravcsik 142, 1. 71—75), ma solamente la parte finale. Non esiste alcuna giustificazione e nemmeno necessità per la ricostruzione della proposizione che parla della soggezione dei Croati ai Franchi nella nuova patria (Moravcsik 140, 1. 78—80). Inoltre, sembra che non sia esatta l'idea che la presenza di certi dati nel cap. 30 (che non si trovano nei cap. 29. e 31.) bisogna spiegare così che il rapporto trovato negli archivi ed adoperato per i cap. 29. e 31. fu colmato con nuovo materiale, ma molto più semplicemente questo fenomeno si può spiegare con i vari intenti degli autori di tali capitoli: l'imperatore scrisse il cap. 29. con l'intenzione di descrivere la storia e le condizioni della Dalmazia bizantina, e il cap. 31. con l'intento di descrivere la storia e le condizioni della Croazia dalmata, mentre l'anonimo continuatore dell'imperatore volle fare nel cap. 30 una relazione generale della storia e delle condizioni dell'intera Dalmazia romana. Nei singoli capitoli non ci sono certi dati semplicemente perchè non erano in relazione all'oggetto della descrizione. Bisogna in ogni caso prendere in considerazione la poca destrezza dell'imperatore nei panni di scrittore e la sua particolare tendenza probizantina.

Uno studio più approfondito del cap. 30 porta l'autore alla conclusione che esso dice che la venuta dei Croati avvenne verso la fine del secolo VIII, e no — come si sosteneva finora — nella prima metà del VII secolo.

Prima di tutto, seguendo i dati che ci pervengono dall'anonimo autore sembra che dai tempi della venuta dei Croati fino al termine delle lotte tra i Croati ed i Franchi siano passati meno di 30 anni, che il battesimo dei Croati avvenne ai tempi di Porin nel quale non è difficile riconoscere il capo dei Croati dalmati Borna del principio del IX secolo, mentre la venuta degli Avari (VII sec.) e quella dei Croati sono collegate solamente in apparenza e con termini di tempo del tutto indeterminati. L'anonimo autore ha unito proprio in questo punto due rapporti, uno sulla venuta degli Avari, l'altro sulla venuta dei Croati, e ciò risulta anche dal racconto dell'imperatore nel cap. 29. che comprende la venuta degli Avari, mentre disponeva di due rapporti, uno proveniente dai Romani dalmati che venne utilizzato quale base cap. 29, e l'altro proveniente dai Croati dalmati che fu la base del cap. 21. Quo bisogna prendere in considerazione che l'imperatore consapevolmente cambiò in gran parte il secondo rapporto introducendo degli impossibili dati storici e l'inesistente ruolo del Bisanzio e di Eraclio. Da ciò si può inoltre concludere che il secondo rapporto parlava del ruolo dei Franchi sulla venuta dei Croati, cioè che i Croati siano venuti nei Balcani per ordine di questi; una traccia di tale concetto è rimasta nel cap. 30 dov'è compresa la versione originale che dice che i Croati nel loro paese originario furono sudditi dei Franchi e che tali rimasero ancora per un certo periodo nella nuova patria nei Balcani. L'analisi e lo studio del cap. 30 in relazione ai cap. 29. e 31. hanno portato all'imprevedibile conclusione che la venuta dei Croati avvenne verso la fine del VIII secolo.

Naturalmente l'inaspettato risultato costringe a studiare accuratamente le teorie esistenti sulla venuta dei Croati al principio del VII sec., e specialmente quella più argomentata di Grafenauer, che dice che i Croati sono venuti sui Balcani nel 622/23 oltre la Corinzia che a quel tempo era dominata dagli Avari. L'analisi delle prove che porge Grafenauer ha dimostrato che in tutto il periodo che va dall'anno 620 al 625 ai confini avaro-bizantini regnava la pace, che il khagan degli Avari non faceva degli insoliti preparativi per una guerra col Bisanzio e che pertanto è inverosimile immaginare che una piccola formazione di guerrieri croati fosse passata attraverso tutto il territorio degli Avari per installarsi sui Balcani liberando gli Slavi dagli Avari. Ancor più è inverosimile che dopo questi fatti il khagan, invece di riconquistare la Dalmazia, fosse partito nell'anno 626 per un faticoso e poco sicuro assedio di Costantinopoli.

La teoria secondo la quale la venuta dei Croati avvenne dopo l'insuccesso degli Avari nel 626 è poco convincente. La sconfitta degli

Avari a Constantinopoli non ha indebolito il loro potere. E da notare che ad occidente la Moravia e la Carinzia si sono liberate del dominio degli Avari ancora nell'anno 623, e che ad oriente il re bulgaro Kuvrat riconosceva il potere degli Avari sul territorio tra il Danubio ed il Dnjestar fino all'anno 635. Pertanto, non c'è alcun motivo per supporre che proprio l'anno 626 fosse decisivo per il potere degli Avari sulla Dalmazia e per la venuta dei Croati.

Se la tesi, che la venuta dei Croati sia avvenuta verso la fine del secolo VIII è in tal modo divenuta convincente, si rende necessario effettuare l'analisi della guerra tra i Franchi e gli Avari e della parte sostenuta dai Croati in questa guerra.

L'analisi degli anali di Lorch (*Annales Laureshamenses*) dimostra che la conclusione di Hauptmann era prematura, quando egli sosteneva che nelle parole dell'analista dove questi descriveva il colpo militare effettuato da Pipino contro gli Avari nell'anno 791 (*introivit Illyricum*) fossero in seguito incluse da uno scrivano le parole *et inde in Pannonia*. L'analisi ha dimostrato il contrario: le parole *et inde in Pannonia* sono state escluse dal testo dal compilatore del *Chronicon Moissiacense*. Bisogna quindi concludere che il colpo di Pipino fu molto più importante e pericoloso di quanto finora si credeva, che iniziò verso l'8. settembre 791, e che non deve essere confuso con l'insignificante scaramuccia del 23. agosto dello stesso anno. Siccome lo stato degli Avari nell'anno 795 era praticamente distrutto e dall'anno 792 al 794 non ci furono lotte degne di nota tra i Franchi e gli Avari, bisogna concludere che il colpo iniziale e decisivo dei Franchi avvenne già nel 791 e che si tratti appunto della campagna di Pipino in Italia. Siccome *Illyricum* ovviamente significa il territorio che comprende la catena di montagne nella Bosnia, viene naturale che la direzione dell'avanzata di Pipino segua la strada romana che va da Trieste oltre l'attuale Rijeka, Senj e la Lika, poi attraversa la Bosnia nord-occidentale verso la Slavonia. Tale direzione era strategicamente bene imposta e politicamente concepita con molta saggezza, poichè in modo relativamente semplice divideva il grande territorio bosniaco e dalmato dall'influenza avarica ed in tal modo rendeva possibile guadagnarsi dei nuovi alleati nelle schiere croate che sembra poco tempo prima dell'invasione dei Franchi abbiano sostituito le guarnigioni avariche nella Croazia dalmata. Il nuovo alleato franco sembra si sia dimostrato molto utile nella lotta contro gli Avari. Molto probabilmente i Croati, con il consenso dei Franchi, occupano la Pannonia e l'*Illyricum*, cioè la Bosnia occidentale e la Slavonia, istituiscono un principato separato, e molestano gli Avari (una volta loro alleati) indeboliscono talmente lo stato avarico, il quale dopo il colpo del 791 e a causa delle agitazioni interne non è più un nemico degno di questo nome per le schiere croate guidate da Vojnomir, che con la scorta dei Franchi sequestrano l'enorme ricchezze degli Avari e le consegnano a Carlomagno.

Questa tesi trova valido sostegno nella toponomastica. E' significativo che nella Lika, nella Dalmazia e nella Bosnia ci sono molti toponimi del tipo Obrov, dal che si può presumere la presenza non troppo breve di postazioni avariche militari tra gli Slavi di questo territorio. E' poco credibile che tanti toponimi del tipo Obrov siano sorti nel periodo relativamente breve del potere avarico, se i Croati fossero venuti ed avessero sconfitto gli Avari già nella prima metà del secolo VII.

Anche gli scavi archeologici confermano questa tesi. Lungo le rive della Sava non esiste alcun confine archeologico tra la Croazia e gli Avari. Al contrario, dei tempi del secondo khaganato avarico, cioè nell'ultimo quarto del VII secolo e nel VIII secolo sono stati ritrovati — anche se rari — dei reperti degli Avari sul territorio che va dalla Sava all'Adriatico.

Infine, l'analisi delle notizie sulla venuta dei Serbi ha dimostrato che anche secondo la tradizione popolare serba molto probabilmente tale avvenimento è accaduto verso la fine del IX secolo. I toponimi tipo Obar lungo il Timok e l'odierno confine tra la Serbia e la Macedonia sembrano dimostrare l'estensione dello stato avarico del secondo khaganato e giustificano la fiducia posta nell'essenza del racconto dell'imperatore sulla venuta dei Serbi: sembra che i Serbi abbiano veramente prima sostituito gli Avari nelle postazioni militari e confinati nel mezzogiorno dello stato avarico, e che dopo la catastrofe subita dagli Avari si siano spostati inanzi tutto a settentrione oltre il Danubio verso il centro avarico dove ben presto si sono conformati alla nuova situazione, e riconosciuto la superiorità franca si siano acuartierati a sud-est dei Croati.

Sembra pertanto che il dominio avarico esisteva sul territorio dei Balcani occidentali durante tutto il VII e VIII sec., e che nel VIII sec. si sia anche rafforzato. Proprio prima della guerra con i Franchi gli Avari sostituiscono le postazioni nei Balcani occidentali con quelle Croate e nella parte centrale dei Balcani con compagnie serbe. I Franchi annientano il potere avarico e ottengono dei nuovi alleati nei Balcani, cioè i Croati ed i Serbi. La tradizione popolare croata e serba conservava relativamente bene i ricordi di questi avvenimenti, possibilizzando in tal modo all'informatore bizantino del X secolo in Dalmazia di annotare tutto quello che sentiva raccontare — e che più tardi l'imperatore Costantino ha rimpastato aggiungendovi una nota probizantina — e collegando la venuta dei Croati e dei Serbi con l'imperatore bizantino Eraclio cambiando in tal modo radicalmente la tradizione popolare quanto in riguardo al contenuto tanto in riguardo al periodo. Eppure, l'anonimo continuatore dell'imperatore ha lasciato la storia della venuta dei Croati che ha conservato più esattamente la tradizione popolare.